

VOL 5, No 78 (78) (2021)

The scientific heritage

(Budapest, Hungary)

The journal is registered and published in Hungary.

The journal publishes scientific studies, reports and reports about achievements in different scientific fields.

Journal is published in English, Hungarian, Polish, Russian, Ukrainian, German and French.

Articles are accepted each month.

Frequency: 24 issues per year.

Format - A4

ISSN 9215 — 0365

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

Edition of journal does not carry responsibility for the materials published in a journal.

Sending the article to the editorial the author confirms it's uniqueness and takes full responsibility for possible consequences for breaking copyright laws

Chief editor: Biro Krisztian

Managing editor: Khavash Bernat

- Gridchina Olga - Ph.D., Head of the Department of Industrial Management and Logistics (Moscow, Russian Federation)
- Singula Aleksandra - Professor, Department of Organization and Management at the University of Zagreb (Zagreb, Croatia)
- Bogdanov Dmitrij - Ph.D., candidate of pedagogical sciences, managing the laboratory (Kiev, Ukraine)
- Chukurov Valeriy - Doctor of Biological Sciences, Head of the Department of Biochemistry of the Faculty of Physics, Mathematics and Natural Sciences (Minsk, Republic of Belarus)
- Torok Dezso - Doctor of Chemistry, professor, Head of the Department of Organic Chemistry (Budapest, Hungary)
- Filipiak Pawel - doctor of political sciences, pro-rector on a management by a property complex and to the public relations (Gdansk, Poland)
- Flater Karl - Doctor of legal sciences, managing the department of theory and history of the state and legal (Koln, Germany)
- Yakushev Vasilij - Candidate of engineering sciences, associate professor of department of higher mathematics (Moscow, Russian Federation)
- Bence Orban - Doctor of sociological sciences, professor of department of philosophy of religion and religious studies (Miskolc, Hungary)
- Feld Ella - Doctor of historical sciences, managing the department of historical informatics, scientific leader of Center of economic history historical faculty (Dresden, Germany)
- Owczarek Zbigniew - Doctor of philological sciences (Warsaw, Poland)
- Shashkov Oleg - Candidate of economic sciences, associate professor of department (St. Petersburg, Russian Federation)
- Gál Jenő - MD, assistant professor of history of medicine and the social sciences and humanities (Budapest, Hungary)
- Borbély Kinga - Ph.D, Professor, Department of Philosophy and History (Kosice, Slovakia)
- Eberhardt Mona - Doctor of Psychology, Professor, Chair of General Psychology and Pedagogy (Munich, Germany)
- Kramarchuk Vyacheslav - Doctor of Pharmacy, Department of Clinical Pharmacy and Clinical Pharmacology (Vinnytsia, Ukraine)

«The scientific heritage»

Editorial board address: Budapest, Kossuth Lajos utca 84,1204

E-mail: public@tsh-journal.com

Web: www.tsh-journal.com

CONTENT

CULTUROLOGY

Gerasimov O. FAMILY AND PUBLIC TRADITION (FOLKLOR TRADITIONS IN TOWN FAMILY)	3	Prokopovych L. HUMAN AND HUMAN-LIKE ROBOTS IN THE "THEATER" OF THE NEW TECHNO-CULTURAL REALITY	6
---	---	--	---

HISTORICAL AND ARCHEOLOGICAL SCIENCES

Goroshchenova P., Goroshchenova O. ORIGINS OF HELICOPTER BUILDING. AIRSCREW LEONARDO DA VINCI AND AERODYNAMIC MACHINE M.V. LOMONOSOV.....	11	Turk S., Chernyaeva S., Melikhova A. EXAMPLE OF THE EGYPTIAN REVOLUTION "ARAB SPRING"	14
---	----	--	----

JURIDICAL SCIENCES

Hrechyn Ye. INTERACTION BETWEEN LAW ENFORCEMENT AND OTHER STATE INSTITUTIONS ENGAGED IN PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS OF UKRAINE IN THE SPHERE OF TRADE AND ECONOMIC COOPERATION	18	Rozsokha K. THE ROLE AND PLACE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION	23
Beshukova F., Larina O. LEGAL STATUS OF FAMILY MEMBERS OF THE OWNER OF THE DWELLING	20	Tinistanova S. SOME TOPICAL PROBLEMS OF MEDIATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	28

PHILOLOGICAL SCIENCES

Abdullayeva F. NARRATIVE STRATEGIES IN JULIAN BARNES'S "FLAUBERT'S PARROT"	31	Biryukova A., Mesheryakova Yu. PROPER NAME IN ENGLISH PHRASEOLOGY	39
Zaripova Z. MYTHOLOGICAL CONCEPTS ABOUT MOTHER OF GODDESS AND MOTHER OF UMAI.....	33	Savvinova S. LEXICAL ANTHONYMY OF NUNS IN EVEN LANGUAGE	42
Kopteva G. THE THEME OF OLD AGE IN POETIC WORKS (ON THE EXAMPLE OF K. VANSHEKIN'S POEMS).....	36	Yakovleva S. COMPARATIVE ANALYSIS OF METAPHORICAL TRANSFER OF LEPIDOPTERONYMS IN ENGLISH AND RUSSIAN	44

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Cherevychnyi S. PSYCHOLOGICAL CORRELATES OF COMMANDER DECISION MAKING IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY	48	Vovchenko O. FACILITATIVE SUPPORT OF PERSONS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS.....	60
Zak A. CHARACTERISTICS OF THE CONNECTION BETWEEN REFLECTION AND THE TYPE OF TASKS IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN.....	54		

CULTUROLOGY

СЕМЬЯ И НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ (ФОЛЬКЛОРНЫЕ ТРАДИЦИИ В ГОРОДСКОЙ СЕМЬЕ)

Герасимов О.М.

*доктор искусствоведения,
доцент кафедры татарской музыки и этномузыкологии
Казанской государственной консерватории им. Н.Г. Жиганова
Йошкар-Ола, Республика Марий Эл, Россия*

FAMILY AND PUBLIC TRADITION (FOLKLOR TRADITIONS IN TOWN FAMILY)

Gerasimov O.

*doctor of art,
associate professor of the Zhiganov Kazan State Conservatory
Yoshkar-Ola, Republic Mari El, Russia
DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-3-5](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-3-5)*

Аннотация

Статья посвящена определению роли семьи в сохранении полноценного очага национальной культуры: языка – прежде всего, менталитета, этого одного из главнейших составляющих национального самосознания.

Abstract

The article is devoted to defining the role of the family in preserving a full-fledged focus of national culture: language - first of all, mentality, this is one of the main components of national identity.

Ключевые слова: семья, русификация, фольклорные ансамбли, народная музыка, иммунитет, толерантность.

Keywords: family, russification, folklore ensembles, folk music, immunity, tolerance.

В формировании нравственных устоев общества, в становлении и укреплении норм общественного поведения семья издавна играла первостепенную роль, как очаг, где зарождались основы взаимоотношений между членами общества, между поколениями. Семья, как часть общего организма, всегда была моделью строения общества, где все подчинено строгим правилам и неписаным законам – этим извечным гарантам всеобщей гармонии. В семьях же закладывались и основы народных верований, обрядов, ритуалов. Поэтому строгое соблюдение вековых традиций, их почитание было основой основ, краеугольным камнем образа жизни как семьи, так и всего общества.

Музыка, народная песня не были предметом столь пристального внимания, как обряды, ритуалы, но их внедрение в сознание, в быт начиналось гораздо раньше. С момента рождения ребенка (а не раньше ли еще?), вместе с родным языком, музыка материнской речи, напевы своего народа становились достоянием юного существа. Незатейливые колыбельные песни всегда были первыми, а потому и наиболее важными в приобщении младенца к неисчерпаемым духовным сокровищам, ибо именно в этих напевах сконцентрирован огромный художественный опыт, закодированы основы ладоинтонационного мышления своего народа. Этот этап является первым и наиболее ответственным, но еще не осознанным в процессе усвоения основ родного языка и музыки своего народа.

Все сказанное выше в полной мере применимо к жизни и быту мари даже недалекого прошлого. Оно имеет место и в наши дни, но свойственно это, думается, все же более для сельской местности. Не касаясь относительного благополучия в бытовании народных традиций и песенного творчества мари-сельчан, попытаемся выяснить аналогичную ситуацию в условиях современной городской жизни мари.

Многолетняя идеологическая обработка на всех уровнях, но прежде всего в системе народного образования, сводилась прежде всего к тому, что дети нерусских народов в первые пять лет жизни должны обучаться русскому языку. Это было подведено даже под педагогическую науку: русский язык ввиду его особого государственного положения, а также особой сложности должен *якобы* изучаться с первых дней рождения ребенка, а уж с пяти лет можно начать изучение родного (национального) языка. Надо сказать, в это поверили многие, а главное, это было «на руку» тем ответственным работникам, которые согласно «моде» 20-30 (и всех последующих) годов состояли в смешанных браках (как правило, с русскими). Точка зрения и установка о приоритете первоначального обучения русскому языку марийских детей была в свое время довольно основательно внушена и студентам национальных отделений педагогического института республики. Цепная реакция не замедлила сказаться, и в эту «теорию» многие верят до сих пор, желающие слышать речи своих детей без этих

«национальных окрасок» – акцентов. К тому же долгое время в республике (и только ли?) муслировали (и, кстати, успешно претворяли в жизнь) весьма «благородную» идею: в присутствии людей другой национальности (читай: русских, ибо окружение национальных меньшинств в экс-СССР всегда было русским) представителям этих «нацменов» следует общаться, даже в беседе между собой(!), непременно на русском языке. Общение же на родном (марийском) языке считалось «неприличным», «проявлением неуважения к окружающим» (вдруг они подумают, что мы говорим о них дурно), «признаком дурного тона» и т. д. В связи с этим, думается, уместно вспомнить меткий юмор академика П. Аристе. Как-то я был приглашен (вместе с профессором И. Ивановым) к нему в гости. Поздоровавшись с нами, он, глядя лукаво, спросил меня: «Вы – цивилизованный человек?» Я был в недоумении. «Вы знаете, какие бывают «цивилизованные» люди?» Я еще более смутился. Тогда он, мягко улыбаясь, объяснил мне: «Однажды ко мне пожаловали два «больших» представителя из... (тут академик назвал одну из финно-угорских республик – не марийскую, к счастью). Один из них был, кажется, из Совмина, другой – мой коллега, лингвист... Я готовлю им чай, они беседуют между собой. Слышу – на русском языке. Я их спрашиваю: А что это вы разговариваете между собой не на родном языке? «Совмин» отвечает: «Помилуйте! Мы же цивилизованные люди!»... Теперь вы поняли, какие бывают «цивилизованные» люди? – съязвил академик. Тут все мы расхохотались.

Насколько идеологи руссификации действовали целенаправленно, не беремся судить (столь «крамольных» документов, разумеется, нет и могли ли они существовать открыто), но их программа сработала блестяще: любой нерусский, в течение пяти первых лет говоривший по-русски и усвоивший этот язык, уже полноценно возвратиться в сферу родного языка не мог, ибо было невозможно (или очень трудно) преодолеть психологический барьер общения с родителями на «ином» языке, но главное – фонетические особенности русского языка становились серьезным тормозом в усвоении совершенно новых звуков «иностранныго» (родного) языка. Так, для русскоязычных мари (то есть в детстве не освоивших свой родной язык) освоение таких фонем родного языка, как «ў», «є», «%», «ы» (а для горных мари еще «ћ», «і»), представляет чрезвычайную трудность и, как правило, абсолютное ее преодоление практически не встречается.

Надо ли говорить сколь роковые последствия имела указанная «теория» не только для усвоения родного языка, но и (еще в большей степени) в приобщении коренных жителей республики ко всему духовному наследию своего народа. Не секрет, что абсолютное большинство мари (и среднего и старшего поколения) в общении «на людях» все еще избегают свой родной язык, а если быть более точным – его стыдятся. Такая печальная участь постигла значительную часть марийского населения поселков и почти поголовно – в городах. Так, оторванными от родного языка, культуры своего народа

оказались дети всех деятелей «высших» эшелонов власти (работников партийных и советских аппаратов) и, как это ни странно, одного из самых передовых, казалось бы, отрядов, надежды нации – интеллигенции: дети всех или подавляющего большинства научных работников, педагогов, деятелей культуры и искусства, не говоря уже о детях рабочих и ИТР, детях от смешанных браков, в которых «русскими» становились дети даже в тех случаях, когда никто из родителей русским и не является (как это ни печально, в числе таких «смешанных» с тем же печальным результатом оказывались и семьи от брака луговых и горных мари).

Наметившиеся в последние годы в отношении языка и культуры своего народа позитивные сдвиги, рост национального самосознания, некоторое ослабление прессинга руссификаторской политики и отказ (ли?) от идеи образования «новой общности – советский народ», вместе с проблеском надежды на сохранение своей национальной самобытности, создали и предпосылки для начала работы среди горожан по их консолидации и преодолению пресловутого феномена «закомплексованности», уважения языка и культуры своего народа. Введение уроков марийского языка в детских дошкольных учреждениях и в школах городов (пока в большинстве случаев лишь факультативно), регулярное проведение национальных вечеров («Марий кас») и ряд других актов (мероприятий?) явились первыми результатами духовного раскрепощения жителей городов. Активная работа в республике по возрождению забытых (читай: запрещенных) традиций народа весьма положительно сказалась и на судьбах городских жителей. Древние обряды и ритуалы общественных молений, традиции проведения родовых праздников – гостевого ритуала, наряду с возвратом к жизни многих забытых прекрасных песен, способствовали сплочению горожан, вынужденных ранее жить достаточно разобщенно.

Однако, при всем прессинге преобладающей иноязычной среды и «нейтралитете» своей национальной диаспоры, даже в городских условиях ростки национального (в языке, культуре) могут дать обнадеживающие результаты, если только родители смогут преодолеть то многообразие преград в создании национальной и «по форме, и по содержанию» семьи. Появление в городах подобных семей, их благотворное влияние на других (взаимовлияние), и как результат этого, увеличение их числа позволяет смотреть на проблемы сохранения национального даже в городских условиях несколько оптимистично.

Практика функционирования ряда таких «городских» семей, внутренне мало чем отличающихся от традиционных сельских (а в сущности объединяющих сельскую и городскую модели), свидетельствует, что и язык, и культура своего народа совершенно естественно могут занять свое подобающее им место и полнокровно в них развиваться. И наша собственная практика городского жителя – тому подтверждение.

Основную задачу в приобщении нашего ребенка к национальной музыке (народной – прежде всего) первоначально выполняли наши посещения репетиций фольклорного ансамбля МарГУ «Риярия», а также семейные вечера по случаю встреч родных – гостевые праздники, «вывезенные» с родных мест и бережно хранимые, «репродуцированные» в несколько новых условиях. Если на репетициях ансамбля дочь довольно быстро усваивала (не как участница, а всего лишь как сторонний наблюдатель) песни различных регионов (с манерой их исполнения и диалектными особенностями текстов, благо в ансамбле были представители всех, кроме горных мари, этнографических групп), то на семейных вечерах она училась различать «песни матери» и «песни отца» (то есть луговых и восточных мари), но в обоих случаях она активно пополняла свой песенный репертуар и осваивала основы народной хореографии. Все это происходило вполне естественно, без специального обучения, но с необходимой в таких случаях тактичной корректировкой ее действий (увлечение дочери профессиональной музыкой – детскими песнями марийских композиторов – потребовало уже определенной работы с ней по разучиванию песен, наложению на фонограммы и подаче их слушателю – со сцены, по телевидению, радио).

Постепенно становилась нормой поведения и, главное, бытия юного существа в многоязычном (не в условиях доминирующего марийского национального окружения) пространстве естественность проявления детского характера, начавшаяся в семейном кругу, а затем закрепившаяся в общении в кругу одновозрастных друзей (и все это, заметим, на национальном «материале» – языке, песнях, играх и т. д.). Такой путь преодоления пресловутого «комплекса неполноценности» прошли (и ныне

проходят) многие семьи городских мари (быть может, и не только).

Именно эта выработанная годами непринужденность в приобщении к национальному, а также проявленный при этом необходимый такт со стороны окружающих (что весьма важно!), более того, одобрение поступков и деятельности малышей – все это способствовало тому, что с малых лет у детей выработался устойчивый иммунитет к проявлению этого самого «комплекса». Насколько жизненным будет этот иммунитет у наших городских детей, будет зависеть от многих условий – от национальной терпимости, толерантности (или попросту – порядочности) окружающей среды, социально-политической стабильности и т. д.

И конечно же, роль семьи в создании столь необходимой в подобной ситуации национальной (в том числе – фольклорной) атмосферы не переоценить. Она одинаково важна как в условиях города, так и села. Однако для устранения последствий допущенных в прошлом перекосов, эксцессов наших дней, для коренного выправления положения в условиях современного города (поселка, села) требуются усилия еще не одного поколения.

Список литературы

1. Герасимов О. М. Фольклорные традиции мари сегодня //Музыка России, вып. 9. М., 1991.
2. Мамаева М. Н. Музыкальная культура марийцев: особенности жанровой системы //Историко-культурный комплекс Республики Марий Эл. Йошкар-Ола, 1996.
3. Сануков К. Н. Национальные традиции и интернационализация культуры //Вопросы марийского фольклора и искусства. Вып. 6. Традиционное и современное в музыке народов Поволжья. Йошкар-Ола, 1988.

ЛЮДИНА І ЛЮДИНОПОДІБНІ РОБОТИ В «ТЕАТРІ» НОВОЇ ТЕХНО-КУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Прокопович Л.В.

*доктор філософських наук, кандидат технічних наук,
професор кафедри культурології, мистецтвознавства
та філософії культури
Державного університету «Одеська політехніка», Україна
ORCID: 0000-0001-8626-91722*

HUMAN AND HUMAN-LIKE ROBOTS IN THE “THEATER” OF THE NEW TECHNO-CULTURAL REALITY

Prokopovych L.

*Doctor of Philosophy Sciences, Ph.D. Engineering,
Professor of Department of Art History,
Cultural Studies and Philosophy of Culture,
Odessa Polytechnic State University, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8626-91722
DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-6-10](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-6-10)*

Анотація

Мета даного дослідження – встановлення мотивацій та цілей людей, що створюють людиноподібних роботів, а також осмислення впливу цих машин на людину при формуванні нової техно-культурної реальності. **Теоретичним базисом** роботи є концепт-метафора «ляльковий театр буття» як один з компонентів філософської концепції театральності соціокомунікативних проявів культури. Такий підхід дозволяє осмислювати сутність та форми існування техно-культурної реальності в динаміці їх змін з розвитком нових технологій. **Наукова новизна** даного дослідження полягає у тому, що людиноподібні роботи розглядаються як ляльки, яких створюють люди. Це дозволяє по-новому осмислювати роль і місце людини у природно-штучній реальності, в якій їй доводиться співіснувати із людиноподібними роботами. Аналіз цього співіснування дозволяє зробити **висновок** про те, що люди створюють антропоморфних роботів для того, щоб задовольнити потребу приміряти на себе роль Бога-Творця; створити «місток» між світом людини та світом техніки; перекласти відповідальність за непередбачуваність розвитку техніки на саму ж техніку; пізнати себе, створюючи власні копії. Якщо ці процеси розглядати в контексті соціокультурного «театру», то слід визнати, що зараз формується новий «театр» – біотехнокібернетичний. Він задає нові формати соціальних стосунків та комунікацій, викликає необхідність визначення нових цінностей та норм, змушує замислюватись про подальшу роль людини у природно-штучній реальності, що складається.

Abstract

The **purpose** of this study is to establish the motivations and goals of people who create humanoid robots, as well as to understand the impact of these machines on humans in the formation of a new techno-cultural reality. The **theoretical basis** of the work is the concept-metaphor “puppet theater of being” as one of the components of the philosophical concept of theatricality of socio-communicative manifestations of culture. This approach allows us to comprehend the essence and forms of techno-cultural reality in the dynamics of their changes with the development of new technologies. The **originality** of this study lies in the fact that humanoid robots are viewed as dolls created by humans. This allows us to attract the concept-metaphor “puppet theater of being” for philosophical understanding of a new natural-artificial reality, in which a human coexists with human-like robots. The results of the study allow us to **conclude** that people create anthropomorphic robots in order: to satisfy the need to try on the role of God the Creator; to create a “bridge” between the human world and the world of technology; to shift the responsibility for the unpredictability of technology development onto the technology itself; to know yourself by creating your own copies. If we consider these processes in the context of a sociocultural “theater”, then it should be admitted that a new “theater” is now being formed – a biotechnocybernetic one. This “theater” sets new formats for social relations and communications, makes it necessary to define new values and norms, and makes one think about the further role of human in the emerging natural-artificial reality.

Ключові слова: людиноподібні роботи, «ляльковий театр життя», штучний інтелект, техносфера, соціокультурні комунікації, природно-штучна реальність.

Keywords: humanoid robots, “puppet theater of life”, artificial Intelligence, technosphere, sociocultural communications, natural-artificial reality.

Постановка проблеми. Техносфера, яку активно створює навколо себе людина, стрімко поповнюється такими компонентами, як роботи та штуч-

ний інтелект. Формується новий культурно-технічний контекст, в якому людині доводиться переосмислювати себе, своє місце та свою роль у світі.

Необхідність такого переосмислення зумовлена, насамперед, появою людиноподібних роботів. Навіщо люди їх створюють? Чи є в цьому якась життєва потреба, чи це – чергова спроба людини приміряти на себе роль Бога-Творця? Чи це – просто гра в ляльки? Адже що таке «робот», як не нова, технічно вдосконалена версія ляльки-маріонетки?

Погляд на людиноподібних роботів як на ляльок дозволяє шукати відповіді на поставлені запитання за допомогою концепту-метафори «ляльковий театр буття», який є одним з компонентів філософської концепції театральності соціокомунікативних проявів культури [1].

Порівняння соціокультурної реальності із ляльковим театром, в якому люди – це ляльки (маріонетки, іграшки), яких створюють та якими керують боги, має давні традиції у філософській думці, ще з часів античності. Метафора, що порівнює людей з ляльками, а ляльок – із людьми, стала дослідницьким підходом для багатьох філософів та культурологів, які у своїх теоретичних конструкціях зверталися до теми ляльок, лялькового театру, осмислюючи природу людини, розглядаючи її в соціальному, аксіологічному, онтологічному аспектах [2].

Інший напрямок таких досліджень пов'язаний із практикою виготовлення людьми ляльок (ритуальних, традиційних, авторських) та її міфологічним змістом. Міфопоетика цієї культурної практики (як і теоретичні конструкції античних філософів) ґрунтується на міфологемі про походження людей із ляльок, створених богами. Ця міфологема породжує подвійне світосприйняття: з одного боку, вона відображає сприйняття людиною себе як ляльки у «театрі» життя, з іншого боку – роблячи ляльок, людина сама уподібнюється Творцеві. Таке світосприйняття збереглося та дооформилося в сучасній культурі: сприйняття себе лялькою в «театрі» життя не заважає людині бути одночасно і глядачем в цьому «театрі», і його критиком, і – головне – його інтерпретатором [1, с. 94–104].

Поява ж у «ляльковому театрі життя» нових ляльок – людиноподібних роботів, призвела до певних змін не лише у сценографії, а й в драматургії, в її смислово-змісті. Тому актуальною науковою проблемою є з'ясування того, як ці зміни впливають на людину і якими можуть бути їх наслідки для людства. До того ж, важливо зрозуміти мотивації та цілі людей, що створюють людиноподібних роботів, формуючи тим самим нову техно-культурну реальність.

Метою даного дослідження є встановлення мотивацій та цілей людей, що створюють людиноподібних роботів, а також осмислення впливу цих машин на людину при формуванні нової техно-культурної реальності.

Виклад основного матеріалу. Якщо людиноподібних роботів порівнювати із ляльками, то, радше, із маріонетками, оздобленими вдосконаленою біомеханікою [3] та більш складною (у порівнянні із мотузками) системою керування [4]. Вдосконалювалася ця система поступово, в результаті чого послідовно з'являлися роботи нових поколінь

– промислові роботи, роботи з органами відчуттів (тобто із різноманітними датчиками), роботи із штучним інтелектом. Всі ці машини створювалися для того, щоб полегшити працю та покращити життя людей. Проте паралельно з цими машинами люди створюють й андроїдів – автоматичні пристрої, що копіюють зовнішній вигляд та рухи людини. Більшість з цих машин аж ніяк не полегшують працю людини.

Про «непрактичний» характер застосування людиноподібних роботів свідчать як історичні анекдоти та документи, так і сучасна практика. Давні механічні андроїди (які почали з'являтися приблизно із XVI сторіччя) зазвичай грали на музичних інструментах, щось писали, малювали, дресирували змії [5]. Проте немає жодної згадки про те, що вони виконували якусь важку роботу – будували б, орали б, переносили би важкий вантаж або щось подібне. Цю роботу виконували промислові роботи, яким не надавали людських рис. Автоматичні машини поступово з'являлися у текстильній, металообробній, гірничо-видобувній та інших галузях промисловості. Та вони не були схожими на людей.

Те ж саме відбувається й сьогодні, коли цікавість до андроїдів значно зросла. Сучасні андроїди із штучним інтелектом грають у шахи, баскетбол (робот CUE), футбол (робот «Нао»), працюють екскурсоводами (робот «Сепулька»), створений у Москві ще за часів СРСР), розмовляють із журналістами та державними діячами (робот «Софія»), грають у спектаклях (робот Ever-3 виступає на сцені сеульського театру в п'єсі «Робот та сім гномів») і навіть читають лекції з філософії (робот Vina48).

Тож навіщо люди створювали й продовжують створювати роботів, які, по факту, не полегшують працю людини? І чому так наполегливо люди намагаються надавати цим роботам людських рис, створюючи власні штучні копії?

Парадоксально, але часто творці роботів самі не розуміють, навіщо вони надають їм той чи інший зовнішній вигляд, для яких практичних цілей, та хто буде цими машинами користуватися. Деякі дослідники зауважують, що «дизайнерам та інженерам часто буває складно розробити точні уявлення про потенційних користувачів таких технологій» [6].

Однак інженери продовжують створювати роботів, яким дизайнери надають людських рис. Чому? Адже важко припустити, що стільки зусиль, матеріальних та інтелектуальних ресурсів витрачається лише заради створення людиноподібних «іграшок».

Припускається, що тут людство діє за принципом «Створимо копію – зрозуміємо, яким чином побудовано оригінал». Дійсно, практика показує, що на цьому шляху люди багато чого дізналися про самих себе. І ці знання підштовхують до нових винаходів. Наприклад, М. Трінг згадував, що, працюючи над створенням роботів, він уважно придивлявся до всього, що йому доводилося робити руками, та намагався уявити собі, як те ж саме зміг би зробити робот із електронним мозком. Здатність людини до точної координації рухів й оцінки ситуації

так вразили винахідника, що він вирішив зайнятися телекерованими механізмами [7].

Втім, ці властивості людини – точна координація рухів та миттєва оцінка ситуації – досі залишаються недосяжними для технологій робототехніки. Наприклад, розробники штучного інтелекту стикаються із проблемою адаптації роботизованих систем до реалій «відкритого світу», який є не повністю параметризованим, характеризується стохастичністю, непередбачуваністю змін тощо [8], тому досі «не існує універсальної стратегії керування або апаратних структур для досягнення природних характеристик в різних екстремальних ситуаціях, як у людей» [9].

Проте проблема тут полягає не лише в тому, щоб добитися від машин точного повторення рухів та реакцій людини. Важливо встановити, що, власне, ми розуміємо під словом «людиноподібність» для цих машин. Адже навряд чи йдеться лише про зовнішній вигляд та особливості рухів.

Важливою потребою людини як істоти соціальної є потреба у спілкуванні з іншими людьми. Тому, створюючи роботів за своєю подобою, люди й їх залучають до спілкування.

Один з перших «діалогів» між роботом та людиною відбувся в середині минулого століття в Єльському університеті. «Бесіду», дуже схожу на сімейну сценку, вели комп'ютер, точніше, комп'ютерна програма «Мегпай» (Сорока), та молодий психолог Скотт Робертс. Ця програма не містила заготовлених стереотипних фраз. Вона сама формулювала відповіді. Вона аргументувала, «розмірковувала», і цим була схожа на людину.

Зараз таких діалогів існує безліч. З того часу, як з'явився тест Тюрінга «Якщо я не здогадуюсь, що зі мною розмовляє машина, то ця машина вже досягла інтелектуального рівня людини», один за одним почали з'являтися електронні співрозмовники: «Еліза», «Перрі», «Софія», Ever-1 та інші. Звісно ж, тут є сумніви щодо того, чи є такі «бесіди» спілкуванням, чи це – лише його імітація, тобто не здійснення однієї з соціальних практик людського життя, а лише гра в неї, як у театрі.

Хай там як, а комунікативний аспект проблеми дозволяє звернути увагу на те, що роботам надають людських рис лише тоді, коли використовують їх в сферах діяльності, які передбачають публічність, елементи театралізації у події або акті комунікації. Іншими словами, там, де нема соціального «театру», нема й необхідності у людиноподібності.

Виходить, що люди переносять на роботів ще й моменти соціалізації: як людина стає Людиною (особистістю) лише серед людей, так і роботи, що знаходяться серед людей, мають бути «людьми», а серед машин – нехай залишаються машинами.

Пояснити цей феномен можна тим, що людям досі потрібен «місток» для переходу від одного світу – людського, в інший – технічний. Тому люди й надають людських рис тим машинам, які спільно з ними беруть участь у «театрі» життя.

На цей феномен звертає увагу і Роберт Ліонел, зауважуючи, що «дослідження показали, що люди з

більшою ймовірністю будуть довіряти роботам, яких вони вважають більш людськими» [10].

Починаючи взаємодіяти з такими роботами, люди не лише переносять на них свої емоції, а й вимагають від них такої ж соціальної відповідальності, як у самих людей. Роберт Ліонел сформулював це так: «Проблеми олюднення роботів можна згрупувати навколо трьох основних чинників:

а. Гуманізація впливає на наші емоції стосовно роботів. Наші емоції стосовно роботів, ймовірно, будуть варіюватися від таких почуттів, як «ніжність», коли роботи менше схожі на людей, до більш глибоких та сильних емоцій, таких, як «любов», коли роботи більше схожі на людей.

б. Гуманізація впливає на наші очікування від роботів. Чим більш гуманізованими є роботи, тим більше ми сподіваємося на те, що вони візьмуть на себе людські обов'язки в нашому суспільстві.

в. Гуманізація впливає на наші очікування щодо того, як ми маємо взаємодіяти із роботами. Наша думка про те, що є правильним або неправильним при використанні роботів, залежить від нашого ставлення до роботів як до людей» [10].

Разом з тим, «гуманізація» роботів не обмежується лише переліченими особливостями. Є ще один важливий момент: створюючи роботів за своєю подобою, люди відчувають себе Творцями. Так само, як міфологічні боги-деміурги створювали перших людей з ляльок, а потім облаштовували світ, як ляльковий театр, люди створюють власних ляльок, влаштовуючи власний «ляльковий театр» життя. «Театр», в якому людина є не лише творцем ляльок-маріонеток, а й ляльководом, режисером, драматургом, критиком.

Але чим така «гра» може обернутися для людини? Чи може так статися, що ці «ляльки» з часом перетворяться на «акторів», здатних самостійно інтерпретувати свою роль? А якщо зможуть, то чи не буде наступним кроком перетворення їх на «режисерів», здатних ще й самостійно ставити завдання? Наскільки широким може виявитися коло цих завдань? Чи готові люди поступитися цією роллю роботам? І, головне, – навіщо?

Звісно ж, доки роботи не мають такої самостійності, всі ці питання здаються передчасними. Але проблема полягає в тому, що ця гіпотетична можливість вже виходить з поля теоретичної дискусії в поле практичного формування масової свідомості.

В цьому сенсі досить показовим прикладом є повідомлення в ЗМІ про роботів, що «танцюють». Такі повідомлення зазвичай подаються з ефектними заголовками: «Новий рекорд: 1007 танцюючих роботів у Китаї» (BBC, 9 серпня 2016), «У Пекіні роботи танцюють під Cangnam Style» (YouTube, 24 січня 2019) тощо.

Наприкінці 2020 року з'явився черговий привід для шквалу ефектних заголовків: «Роботи Boston Dynamics вперше станцювали разом на честь Нового року» (Forbes, 30 січня 2020), «Танцюють все! Роботи Boston Dynamics зажигательно отплясывают под рок-н-рольный хит» (Ліга.Новости, 30 января 2020), «Роботы Boston Dynamics станцевали

под хит шестидесятих «Do You Love Me» (получилось даже слишком хорошо!)» (ІТС.ua, 30 января 2020). Таких заголовків у той день було опубліковано безліч. Складалося враження, що їх автори змагаються один з одним у креативності, намагаючись оригінально подати одну й ту саму новину.

Але при цьому ніхто не здогадався (або не захотів?) слово «станцювали» взяти у лапки.

В текстах повідомлень – така ж сама картина. Ось, наприклад, як прокоментували новорічний ролик компанії Boston Dynamics на сайті ІТС.ua: «...І це той випадок, коли роботи танцюють краще, ніж більшість з нас. Спочатку танцюють два людиноподібних роботи Atlas, але згодом до них приєднуються робопес Spot, а наприкінці вривається робот на колесах Handle. Роботи танцюють твіст і так званий танок «картопляного пюре» під пісню 1962 року «Do You Love Me» групи The Contours».

Пафос авторів сайту, що спеціалізується на ІТ-тематиці, можна зрозуміти. Але виникає питання: Чи дійсно роботи танцюють?

Щоб відповісти на це запитання, слід визначитися із тим, що є танець. Дослідниця Жюлі Шарлота ван Кемп (Julie Charlotte Van Camp) у своїй дисертації проаналізувала велику кількість визначень танцю і дійшла висновку, що всі вони єдині у головному: танець – це людські рухи [11].

Якщо роботи (навіть людиноподібні) – не люди, і танцювати (у повному сенсі слова) не здатні, то хто ж станцював у ролик Boston Dynamics?

Станцювали (опосередковано) люди. Люди, які запрограмували роботів так, як станцювали б самі під дану музику. Тут «танець» роботів – не творчий акт машин, а результат праці інтелекту, емоцій та гумору їх творців. Але мас-медіа залишають інженерів та програмістів за лаштунками, у тіні, транслюючи філософську концепцію/проблему «відчуження», згідно з якою сили, створені людьми, стають невідконтрольними своїм творцям. Серед таких сил розглядається й машинна техніка, яка, нібито, сама по собі розвивається, керує складними процесами, а на дозвіллі танцює, співає та вишиває хрестиком. Або – малює. Та ще й так гарно, що роботи-художники вже беруть участь у виставках.

Принаймні, саме так це намагалися представити розробники робота-художниці Ai-Da, яку в осені 2021 року з Великобританії повезли до Єгипту на виставку сучасного мистецтва «Вічність – це зараз». Однак інцидент, що стався на кордоні, показав, що не всі готові сприймати роботів так, як їх позиціонують розробники. В аеропорті Єгипту робота затримали за підозрою у шпіднажі: через вмонтований модем та відеокамери, які виконували функції «очей», необхідних «художниці» для малювання. «Вона – робот-художниця, а не шпигунка, – пояснював прикордонникам та ЗМІ один із розробників Ai-Da Ейдан Меллер. – Люди бояться роботів, я це розумію. Але ця ситуація є іронічною, тому що мета Ai-Da полягала в тому, щоб попередити про зловживання технологічним розвитком, і її утримують, тому, що вона – технологія» [12].

Тут на особливу увагу заслуговує заява про те, що «мета Ai-Da полягала у тому, що...». Тобто тут

вже не ЗМІ, а самі розробники підштовхують людей до думки, що сам робот поставив собі мету.

Хіба не так само відбувається у ляльковому театрі, коли ляльковод, смикаючи за мотузки та говорячи від імені ляльки, намагається переконати глядачів у тому, що лялька – це самостійна істота?

Тож, цей випадок став ще одним нагадуванням про те, що за кожною лялькою завжди стоять лялькар та ляльковод, тобто той, хто її зробив, та той, хто нею керує. А це – живі люди, в яких, дійсно, є свої цілі та причини влаштувати цей «театр».

Хай там як, а весь кейс із роботом Ai-Da є ще одним прикладом прояву проблеми «відчуження», ідея якої формувалася не лише в царині філософії, а й на сторінках художньої літератури (недарма ж її іноді називають «ефектом Франкенштейна»). Припустивши, що колись роботи зможуть вийти з-під контролю людини, письменники-фантасти почали моделювати різні сценарії розвитку подій і навіть складати закони для роботів (наприклад, вже майже хрестоматійні Три закони роботехніки Айзека Азімова).

Але те, що письменники розглядають як уявний експеримент, запрошення до дискусії, сучасні мас-медіа та розробники роботів подають як факт, який вже стався. В такий спосіб людей привчають до думки, що науково-технічний прогрес схожий із природною стихією: розвивається незалежно від людини, тому і не людині (конкретним людям або корпораціям) відповідати за його наслідки. Звикнувши до того, що роботи танцюють, читають лекції з філософії, проводять складні хірургічні операції, ми з легкістю повіримо й в те, що роботидесь розпочали війну або влаштували техногенну катастрофу.

Отже, можна припустити, що насправді за «проблемою відчуження» криється проблема намагання людей уникнути відповідальності за власні дії.

На цій проблемі загострив увагу Папа Римський Франциск в одному із своїх відео-звернень до віруючих. Він зауважив, що штучний інтелект лежить в основі епохальних змін, які ми переживаємо. Робототехніка може зробити світ кращим, якщо вона служитиме спільному благу. Однак якщо технічний прогрес збільшує нерівність, це не справжній прогрес. Майбутні успіхи мають бути орієнтованими на повагу до гідності людини і творіння (YouTube, Novembre: L'intelligenza artificiale, 5 November 2020).

Але на повагу до людини та творіння мають бути орієнтованими не лише майбутні успіхи, а й теперішні. Адже людям вже зараз доводиться жити в техносфері, яка стрімко змінюється, пристосовуватись до нової природно-штучної реальності, випрацювати нові культурні норми, цінності та сенси. Присутність в цій реальності людиноподібних роботів задає нову драматургію у сучасному «театрі» буття, по-новому визначає ролі «акторів» в цьому «театрі». Це не лише ставить людство перед певними викликами, а й змушує замислюватись (знов і знов) про те, що є Людина, що складає сутність її природи, і якою є її роль у світі.

Висновки. Сучасне людство опинилося перед чисельними викликами, зумовленими розвитком технокультури та формуванням техносфери. Технології штучного інтелекту, телекомунікації, роботизація стають характерними рисами епохи, в якій формується новий культурно-технічний контекст. В цьому контексті людина змушена переосмислювати себе, своє місце та свою роль у світі. Одним із підходів для такого осмислення є концепція театральності буття, яка передбачає погляд на життя людей як на театр. Поява в цьому «театрі» антропоморфних роботів дозволяє розглядати їх як нових ляльок у «ляльковому театрі» буття.

Результати дослідження дозволяють дійти висновків про те, що люди створюють людиноподібних роботів для того, щоб:

- 1) задовольнити потребу приміряти на себе роль Бога-Творця;
- 2) створити «місток» між світом людини та світом техніки;
- 3) перекласти відповідальність за непередбачуваність розвитку техніки на саму ж техніку;
- 4) пізнати себе, створюючи власні копії.

В цілому біотехнокібернетичний «театр» задає нові формати соціальних відносин та комунікацій, викликає необхідність визначення нових цінностей та норм, змушує замислюватися про подальшу роль людини у новій природно-штучній реальності.

Список літератури

1. Прокопович Л.В. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціально-філософське дослідження: монографія. Одеса: Екологія, 2019. 336 с. ISBN 978-617-7046-78-2.
2. Прокопович Л.В. Філософсько-аксіологічний аспект «лялькового театру» буття. *Scientific Journal "Virtus"*, 2018, #28. Р. 39–42.
3. Sydorenko, I., Sali, V., Kovban, S., Kuzmych, M., Jiang, Hailong. Human body CAD modeling in the

form of a variable density object. *Праці Одеського політехнічного університету*, 2021, Вип. 1(63). С. 106–114. DOI: 10.15276/opus.1.63.2021.11.

4. Хисамутдинов М.В., Коровин Я.С., Иванов Д.Я. Расширенный интерфейс человек-робот с дополненной реальностью. *Вестник БГТУ имени В.Г. Шухова*. 2019, № 9, С. 113–120. DOI: 10.34031/article_5da462c755b439.

5. Прокопович Л.В. Людина у новому, біотехнокібернетичному, «театрі» буття. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2019. Т. 22. № 7. С. 21–29. DOI: 10.15421/171970.

6. Fisher Björn, Östlund Britt & Peine Alexander. Of robots and humans: Creating user representations in practice. *Social Studies of Science*, 2020, 50(2), 221–244. DOI: 10.1177/0306312720905116.

7. Тринг М., Лейтузйт Э. Как изобретать? Москва: Мир, 1980. 272 с.

8. Kejriwal, M., Thomas, S. Reinforcing Robustness of AI Agents to Open-World Novelty: Challenges and Roadmap. *Academia Letters*, 2021, August. DOI: 10.20935/AL2784.

9. Liu G. H. Z., Chen M. Z. Q. & Chen Y. When joggers meet robots: the past, present, and future of research on humanoid robots. *Bio-Design and Manufacturing*, 2019, 2, 108–118. DOI: 10.1007/s42242-019-00038-7.

10. Lionel, P. Robert. The Growing Problem of Humanizing Robots. *International Robotics & Automation Journal*, 2017, 3(1). DOI: 10.15406/iratj.2017.03.00043.

11. Camp, Julie. Philosophical problems of dance criticism. PhD dissertation, 1981.

12. Khomami, Nadia. Egypt detains artist robot Ai-Da before historic pyramid show. *The Guardian*, 20 Oct. 2021.

HISTORICAL AND ARCHEOLOGICAL SCIENCES

ИСТОКИ ВЕРТОЛЕТОСТРОЕНИЯ. ВОЗДУШНЫЙ ВИНТ ЛЕОНАРДО ДА ВИНЧИ И АЭРОДИНАМИЧЕСКАЯ МАШИНА М.В. ЛОМОНОСОВА

Горощенова И.С.

*Студент гр. ДСб-19-1 института архитектуры,
строительства и дизайна ФГБОУ ВО ИРНИТУ*

Горощенова О.А.

*Кандидат исторических наук,
Доцент кафедры истории и философии
ФГБОУ ВО ИРНИТУ*

ORIGINS OF HELICOPTER BUILDING. AIRSCREW LEONARDO DA VINCI AND AERODYNAMIC MACHINE M.V. LOMONOSOV

Goroshchenova P.,

*Student gr. DSb-19-1 Institute of Architecture,
Construction and Design of INRTU*

Goroshchenova O.

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History
and Philosophy of INRTU*

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-11-14](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-11-14)

Аннотация

В статье рассматриваются истоки создания вертолетов. В Древнем Китае дети играли палочками с пропеллером. Позже начала развиваться идея построения летательных аппаратов. Многие хотели покорить воздушную стихию. Знаменитый художник и инженер Леонардо да Винчи конструировал устройства, которые должны были помочь человеку в этом: орнитоптер, дельтаплан, парашют. Статья рассказывает о воздушном винте Леонардо да Винчи, который считается прототипом современного вертолета. Но не только да Винчи изобретал механизмы подобного типа. Михаил Васильевич Ломоносов собрал первый в мире прототип геликоптера-беспилотника и продемонстрировал его академии наук. Данная демонстрация летательного аппарата тяжелее воздуха является первой в мире документированной, а само изобретение – первым в мире прототипом современного вертолета.

Abstract

The article discusses the origins of the creation of helicopters. In ancient China, children played with sticks with a propeller. Later, the idea of building aircraft began to develop. Many wanted to conquer the air element. The famous artist and engineer Leonardo da Vinci designed devices that were supposed to help a person with this: an ornithopter, a hang glider, a parachute. The article tells about the Leonardo da Vinci propeller, which is considered the prototype of a modern helicopter. But not only da Vinci invented mechanisms of this type. Mikhail Vasilyevich Lomonosov assembled the world's first prototype helicopter-drone and demonstrated it to the Academy of Sciences. This demonstration of an aircraft heavier than air is the first documented in the world, and the invention itself is the world's first prototype of a modern helicopter.

Ключевые слова: прототип вертолета, воздушный винт Леонардо да Винчи, аэродинамическая машина М.В. Ломоносова.

Keywords: helicopter prototype, Leonardo da Vinci propeller, M.V. Lomonosov flying machine.

Парить над землей как птица – давняя мечта человечества. До появления самолетов, вертолетов и других современных устройств - это казалось чем-то невозможным и никогда не осуществимым. Но находились умельцы, готовые выдумывать и сооружать различные механизмы, терпеть поражение от бесчисленного количества попыток, но пробовать снова и снова.

В истории известен факт, что первые прототипы летательных аппаратов имели вертикальный взлет, то есть вертолет появился раньше самолета.

Упоминания об устройствах, которые хоть и отдаленно напоминают современный вертолет, да-

тируются 400 годом. В древнем Китае дети и взрослые запускали воздушных змеев, мастерили «вертолетики» в виде палочек с пропеллером. Такие игрушки раскручивались между ладоней и взлетали в воздух. Позже, в XV веке подобные «вертолетики» стали популярны и во Флоренции, сохранились даже их изображения.

Возможно, «вертолетики» натолкнули итальянского изобретателя, Леонардо ди сер Пьеро да Винчи (1452 – 1519) на создание его знаменитого воздушного винта. Прежде всего, Леонардо да Винчи вспоминается нам как автор «Моны Лизы», «Тайной вечери». Леонардо проявил себя не только как художник (живописец, скульптор, архитектор),

учёный (анатом, естествоиспытатель), писатель, музыкант. Да Винчи - яркий пример «универсального человека». Он обладал инженерным талантом, а многие его изобретения будоражат умы ученых и по сей день.

По чертежам Леонардо да Винчи были собраны самонесущий перекидной мост, длиной 13 метров, построенный без гвоздей, и попавший в книгу рекордов России; пирамидальный парашют, сделанный по эскизам Леонардо в Великобритании Адрианом Николасом, последний проверил, что он действительно работает; робот-рыцарь; виола органиста; гидрокостюм; танк и мн. др.

Воздушный винт Леонардо да Винчи считается далеким предком современного вертолета. Леонардо описывал его в своем дневнике в 1475 году. Записи содержат набросок изобретения и его описание. Летательный аппарат должен был быть 8 локтей в высоту (примерно 5 метров) и радиусом около 2-х метров. В механизме применялся так называемый винт Архимеда, который поднимал аппарат в воздух. Винт по задумке Леонардо приводили в движение четыре человека, находившихся в

нижней части конструкции. Они толкали рычаги, двигаясь по кругу.

Несущая поверхность винта должна была быть сделана из накрахмаленного льняного полотна с металлической окантовкой, а его радиус составлял – около 4,8 метров.

Позже, устройства подобного типа потомки станут называть геликоптерами (от греч. *helix* — спираль, *pteron* — крыло).

До наших дней дошел лишь чертеж геликоптера. Сведений о том, был ли механизм собран, не сохранилось. Современные ученые пришли к выводу, что воздушный винт Леонардо да Винчи не мог оторваться от земли. Было сделано множество попыток собрать рабочую модель летательной машины, но все они не увенчались успехом. Оказалось, что не хватает необходимой для полета тяги, но даже если бы аппарат смог подняться в воздух, то плавно и безаварийно приземлится ему бы не удалось. Изобретатель не учел наличие реактивного момента, и корпус аппарата вращался бы в противоположном от винта направлении (Рис.1).

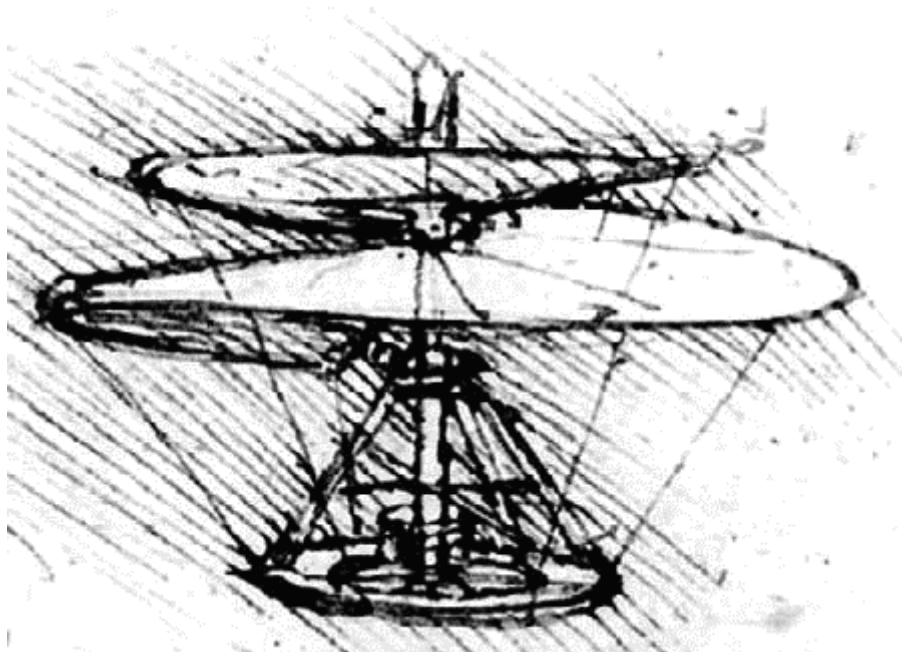

Рис.1. Воздушный винт Леонардо да Винчи, 1475 год.

Спустя 300 лет после Леонардо да Винчи похожая идея пришла в голову уже другому инженеру – русскому ученому – Михаилу Васильевичу Ломоносову (1711 – 1765). Как и Леонардо он был «универсальным человеком» и оставил свой след во многих областях науки и техники: оптике, астрономии, геологии, метеорологии, искусстве, электричестве, тяготении, географии, теплоте, металлургии, химии, русском и литературе, философии и истории.

При конструировании летательного аппарата, Михаил Васильевич опирался на свои знания и опыт. Известно, что работы Леонардо были обнародованы лишь в конце XVIII столетия, поэтому Ломоносов с ними знаком не был.

12 декабря 1754 года в Санкт-Петербурге прошло заседание академии наук. Михаил Васильевич

Ломоносов продемонстрировал свое изобретение – воздухобежную аэродинамическую машину. Это была действующая модель еще недоработанного летательного аппарата. Сегодня ее считают прообразом вертолета, но тогда Ломоносов ставил другие задачи. С ее помощью он планировал изучать атмосферные явления (рис. 2).

“Почтеннейший советник Ломоносов показал изобретенную им машину, которую называет аэродинамической (воздухобежной), и которой устройство должно быть таково, что силой крыльев, движимых горизонтально в различных направлениях, силой пружины, какой обычно снабжаются часы, нажимать воздух, чтобы, достигнув верхнего воздуха, можно было производить исследования метеорологическими приборами, прикрепленными к этой воздухобежной машине. Она подвешивалась

на шнуре, протянутом по двум блокам, и удерживалась в равновесии грузиками, подвешенными с противоположного конца. Как только пружина заводилась, машина поднималась в высоту и потом обещала достижение желаемого действия. Но это действие, по суждению изобретателя, ещё более увеличится, если будет увеличена сила пружины, и,

если увеличить расстояние между той и другой парой крыльев, а коробка, в которой заложена пружина, будет сделана для уменьшения веса из дерева. Об этом он (Ломоносов) обещал позаботиться» (протокол академии от 1 (12) июля 1754 г., перевод с латыни).

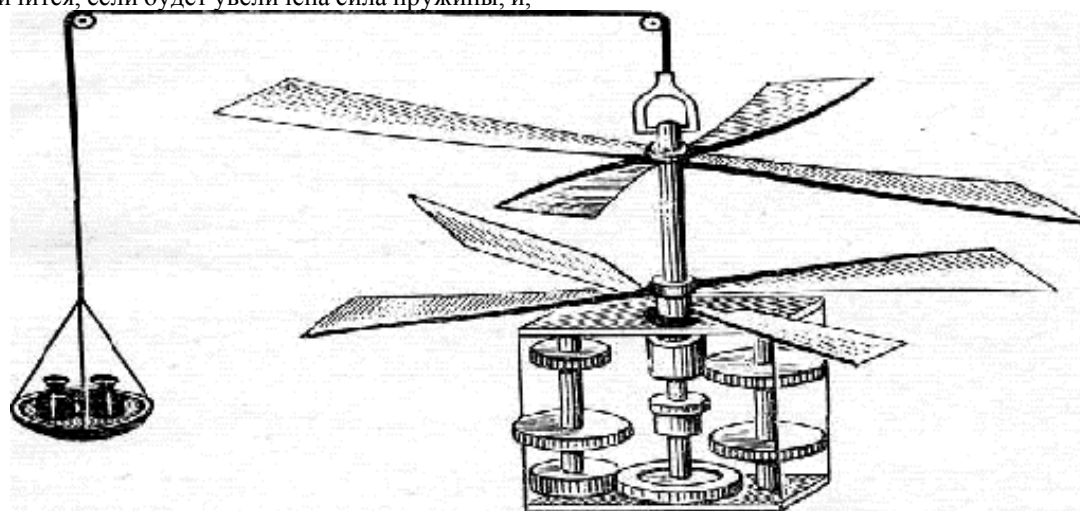

Рис. 2. Аэродинамическая машина М.В. Ломоносова, 1754 г.

Машина представляла собой коробку, состоящую внутри из часовой пружины и системы шестеренок, сверху которой располагались два четырехлопастных винта. Они находились на одной оси и раскручивались в противоположные стороны для того, чтобы компенсировать реактивный момент. К сожалению, в то время еще не существовало пружин такой мощности, которая смогла бы самостоятельно поднять летательный аппарат Ломоносова в воздух. В связи с чем, ему пришлось пойти на небольшую хитрость. Он сконструировал целую вспомогательную подъемную систему из веревки, грузов и блоков. Во время демонстрации машина была подвешена в воздухе на шнуре, протянутом через два блока. На другом его конце для равновесия был привязан груз. Такой механизм позволял «подбросить» аппарат в воздух. После закручивания пружины машина взлетела и поднялась на два десятка метров, вызвав восхищение публики.

Данная демонстрация летательного аппарата тяжелее воздуха является первой в мире документированной, а само изобретение – первым в мире прототипом современного вертолета, причем не просто вертолета, а беспилотника. Но, это стало известно не сразу. Долгое время Ломоносова помнили только как поэта. Лишь в конце XIX века ученые с удивлением обнаружили его изобретения.

Считается, что только в 1907 году (двумя веками позже) состоялся первый в истории вертикальный полет летательного аппарата. Его построили братья Луи и Жак Бертье (Франция). Их изобретение поднялось в воздух всего на полметра и через минуту опустилось вниз. При этом рекорд, который был сделан аэродинамической машиной Ломоносова (20 метров) удалось побить лишь к концу 1920-х годов.

Список литературы

1. Аксенова О.Ю., Коломиченко С.А. Инженерная графика в работах Леонардо да Винчи. Сборник материалов IX всероссийской научно-практической конференции молодых ученых с международным участием "Россия молодая" (18–21.04. 2017 - Кемерово). С. 82002. [<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30473524>].
2. Асхабов А.М. М.В. Ломоносов – великий русский ученый – естествоиспытатель и организатор науки. Известия Коми научного центра УрО РАН. Выпуск 1(5). Сыктывкар, 2011. С.95-97. [<https://cyberleninka.ru/article/n/m-v-lomonosov-velikiy-russkiy-ucheny-estestvoispytatel-i-organizator-nauki/viewer>].
3. Бершак Н.В. Достижения великого Леонардо да Винчи. Сборник тезисов докладов Вузовской студенческой конференции «Ломоносовские чтения. История и современность физики (25.04.2020)». С. 20. [<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42845922>].
4. Ботина В.А., Кудринский С.А. Проекты и изобретения Леонардо да Винчи в области инженерии (ученический проект). Сборник трудов конференции «Формирование престижа профессии инженера у современных школьников» (23.03.2021 - Санкт-Петербург). С. 125-134. [<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46109861>].
5. Горощеннова П.С., Горощеннова О.А. Реформаторская деятельность М.В. Ломоносова в области русского языка. Молодежный Вестник ИрГТУ. Иркутск: Изд-во ИрГТУ, 2020. – №3. [<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44065460>].
6. Горощеннова П.С., Горощеннова О.А. Вклад М.В. Ломоносова в развитие русской литературы. Молодежный Вестник ИрГТУ. Иркутск: Изд-во ИрГТУ, 2019. – №4. [<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41752796>].

7. Игорь Черевко. Как Михаил Ломоносов изобрел первый в мире вертолет. Региональное издание о новостях Санкт-Петербурга и Ленинградской области «Родина на небе». 12.07.2019. [<https://rodinananeve.ru/kak-mihail-lomonosov-izobryol-pervyj-v-mire-vertolyot/>].

8. Соловьева Е.Д., Щербицкий А.С. Инженерные проекты Леонардо да Винчи. Молодежный научно-технический вестник. 2014 - №11. С.62. [<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=22673764>].

ПРИМЕР ЕГИПЕТСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ «АРАБСКАЯ ВЕСНА»

Турк С.Н.

доцент, кандидат исторических наук

Черняева С.О.

студент

Мелихова А.А.

студент

Кубанский государственный аграрный университет

EXAMPLE OF THE EGYPTIAN REVOLUTION "ARAB SPRING"

Turk S.,

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences

Chernyaeva S.,

student

Melikhova A.

student

Kuban State Agrarian University

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-14-17](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-14-17)

Аннотация

Египетская революция, также известная как Арабская весна или Арабское восстание, стала шоком для международного сообщества, потому что Египет считался одним из сильнейших военных государств в регионе Северной Африки. Эксперты и наблюдатели даже предположили, что эта революция является крупнейшим событием со времен холодной войны. Никто никогда не предвидел этого, тем не менее, произошла революция, которая привела к свержению президента Хосни Мубарака. Действительно, до революции существовали факторы, которые стали предварительными инцидентами, а также проблемы, которые привели к революции, и большинство из этих факторов исходили изнутри страны. Тем не менее, эта революция дала идею другим государствам с репрессивным режимом в регионе Северной Африки, что положило начало «эффекту домино» в регионе Ближнего Востока и Северной Африки. Для египтян, успешное завершение революции принесло как положительный, так и отрицательный результат, а также реакция международного сообщества. Цель этой статьи - изучить египетскую революцию, которая привела к концу правления Хосни Мубарака.

Abstract

The Egyptian Revolution, also known as the Arab Spring or the Arab Uprising, came as a shock to the international community because Egypt was considered one of the strongest military states in the North African region. Experts and observers have even suggested that this revolution is the biggest event since the Cold War. No one ever foresaw this, nevertheless, a Revolution took place, and it succeeded in overthrowing President Hosni Mubarak from power. Indeed, before the revolution, there were factors that became preliminary incidents, as well as problems that led to the revolution, and most of these factors came from within the country. Nevertheless, this revolution gave the idea to other states with a repressive regime in the North African region, which marked the beginning of the «domino effect» in the Middle East and North Africa region. As for the Egyptians, although the successful completion of the revolution brought them a positive result, a negative result followed, as well as the reaction of the international community. The purpose of this article is to study the Egyptian revolution that led to the end of Hosni Mubarak's regime.

Ключевые слова: Арабская весна, Египетская революция, президент Хосни Мубарак, «эффект домино», регион Ближнего Востока и Северной Африки.

Keywords: Arab Spring, Egyptian Revolution, President Hosni Mubarak, «domino effect», Middle East and North Africa region.

Миру хорошо известно, что в регионе Ближнего Востока и Северной Африки репрессивный режим существует десятилетиями, и Египет не является исключением. Фактически, согласно данным

Freedom House за 2007 год, Египет был одной из стран Африканского региона, которая стала «более репрессивной, но осталась в той же категории». Действительно, это был не первый случай, когда

египтяне восстали против Мубарака, они делали это с давних времен, но им это никогда не удавалось. Затем внезапно по всему региону Ближнего Востока и Северной Африки начались восстания, которые поразили экспертов и наблюдателей. Начавшись в Тунисе, эта демонстрация затем распространилась по всему региону Ближнего Востока и Северной Африки, разрушила диктатуру требованиями людей свергнуть режим (например, в Тунисе и Египте) и беспокойная ситуация для всех авторитарных режимов в странах Ближнего Востока и Северной Африки. В случае Египта это первый случай, когда египтянам удалось восстать против Мубарака.

«Арабская весна» или «Арабские восстания» или «Арабское пробуждение» - это термин, который используется для описания серии протестов и демонстраций, которые произошли в странах Северной Африки и Ближнего Востока с конца 2010 года. Так называемая, «Арабская весна» началась с самосожжения Мохаммеда Буазизи в Тунисе в декабре 2010 г, затем распространилось по странам Ближнего Востока и Северной Африки, таким как Йемен, Сирия, Бахрейн, Алжир, Марокко и других однако именно Египет ввел термин «Арабский Весна» для западных СМИ после ее революции 25 января 2011 года. Можно сказать, что «Арабская весна» в Египте носит довольно мирный характер, по сравнению с событиями, произошедшими в Ливии, Йемене и Сирии [1].

«Арабская весна» началась в середине зимы, из-за чего казалось неуместным, если мы назовем произошедшее событие «Арабской весной», тем не менее, это термин, который популяризировали западные СМИ, основанный на волне демократии после вторжения в Ирак в 2005 году. Более того, из-за «эффекта домино», который характеризует его, термин «Арабская весна» также часто упоминается в Европейской революции 1848 и 1849 годов СМИ.

Однако, несмотря на эти сравнения, мы не должны считать эти случаи одинаковыми. Это одна и та же революция, но с другой целью. В то время как европейская революция 1848 года была связана с требованием народа свергнуть традиционные монархические режимы, а 1849 год был призван положить конец коммунистическому режиму, Арабская весна имеет свои особенности, которые отличают ее от европейских революций. Арабская весна - это революция, целью которой является свержение современного султаната на всем континенте, но не обязательно смена или свержение правительства. Другое отличие состоит в том, что в то время как революция в Европе была вызвана внешними силами, в Египте двигателем революции стали внутренние факторы [1].

В современном Египте произошло множество изменений [3], революция началась 25 января, что было национальным праздником. Это День полиции: день, когда египтяне вспоминают нападение британцев на полицейский участок в Исмаилии в 1952 году. Сам президент Мубарак заявил в 2004 году, что 25 января является символом «патриотизма и самопожертвования», чтобы египтяне

могли выразить свое восхищение полицией. Однако египтяне думали иначе: для них полиция была просто очень коррумпированной, плохо обученной, не уважающей права человека и жестоким инструментом президента Хосни Мубарака. Теперь египтянам надоела жестокость полицейских, и они хотели, чтобы закон о чрезвычайном положении был отменен. Успешная революция в Тунисе за одиннадцать дней до этого поддержала египетских активистов (против Мубарака), придала им дух и надежду организовать и созвать людей через Facebook и Twitter для протеста против Хосни Мубарака. Тем не менее, служба безопасности Египта подготовилась: правительство разместило полицейских, войска Центральных сил безопасности (CSF) и агентов в качестве гражданских лиц вокруг Министерства внутренних дел на улице Шейха Рихана через площадь Тахрир.

Эти ожидания казались успешной тактикой министра внутренних дел Хабиба аль Адли, и наоборот, это было не так. Сотрудники правоохранительных органов могут иметь доступ к некоторым маршрутам доступа, но за пределами этих маршрутов контроль взяли на себя люди. В результате около полудня люди со всего Египта высыпали на улицы и двинулись в сторону площади Тахрир и парламента. Они прошли по древнему мосту Каср аль-Нил, проникли через барьеры безопасности и выстроились небольшими группами через Нильский Корниш из южного и северного районов, выкрикивая Караму (достоинство) и Хуррию (свободу). В ответ полиция применила слезоточивый газ, чтобы остановить демонстрантов, но они ответили тем же, бросая камни и кирпичи. Ближе к вечеру казалось, что почти 90 000 человек заняли площадь Тахрир (Площадь Освобождения), которая стала штаб-квартирой революции. Ночью демонстранты были подавлены на улице Каср аль-Айни и в полумиле от площади сотнями солдат из CSF, которые использовали щиты, дубинки и металлические трубы. Что удивительно в ту ночь, в то время как большинство молодых полицейских усердно трудились, чтобы подавить беспорядки на площади Тахрир, старшие полицейские наслаждались и праздновали свой полицейский выходной в отеле Semiramis Intercontinental, недалеко от площади Тахрир.

Арабская весна привела к нарастанию исламистских настроений принятию новым государством ряда дискриминационных законов [2]. Более того, по словам министра внутренних дел, до 26 января они арестовали около 500 человек [5], до 27 января правительство отключило интернет и мобильные сервисы, и 28 января ситуация стала критической, сотни тысяч людей по всей стране вступили в конфликт с полицией и центральными силами безопасности и даже попытались захватить Министерство внутренних дел. Эта ситуация была слишком ошеломляющей, из-за чего полиция, наконец, отступила, а военные взяли ситуацию под контроль ночью, что создало впечатление, что Мубарак потерял контроль над страной. Действительно,

эта ситуация была отмечена как поворотный момент в египетской революции.

В субботу 29 января рано утром Мубарак выступил с речью, обратившись к нации, что он отправит правительство в отставку и сформирует новое правительство на следующий день, но он останется президентом. Позже в тот же день Мубарак распустил правительство и назначил два военнослужащих, Омер Сулейман (начальник национальной разведки) в качестве вице-президента и Ахмад Шафик (министр гражданской авиации) в качестве премьер-министра. Однако египтяне не хотели этого. Они хотели, чтобы Мубарак ушел в отставку. Тем не менее, до 30 января 2011 года Мубарак все еще сопротивлялся отступлению, в то время как ущерб от революции возрос, погибло около 300 человек, египетский фондовый рынок рухнул, торговля прекратилась, и, прежде всего, египетский туризм потерпел крах. Было очевидно, что чем дольше будет продолжаться революция, тем больший ущерб будет нанесен.

В понедельник, 31 января 2011 года, египетская армия объявила, что не будет применять силу против Мубарака. Это казалось концом режима Мубарака, но он все еще сопротивлялся. В то утро новый вице-президент Омер Сулейман объявил по египетскому телевидению от имени президента Хосни Мубарака, что они проведут новые парламентские выборы в округе. В ответ Африканский союз потребовал проведения справедливых выборов в Египте. Более того, все еще в тот же день Мубарак приказал своему новому премьер-министру Министр по продолжению государственных субсидий и снижению цен.

Кроме того, во вторник, 1 февраля 2011 года, Мубарак выступил со своим вторым обращением к нации, заявив, что он внесет поправки в конституцию, особенно в статьи 76 и 77, касающиеся президентской власти. В конце своей речи Мубарак сказал: «Хосни Мубарак, который говорит с вами сегодня, гордится долгими годами, которые он провел на службе Египту и его народу. Эта дорогая нация - моя страна, это страна всех египтян, здесь я жил и сражался ради нее, и я защищал ее землю, ее суверенитет и интересы, и на этой земле я умру, и история будет судить меня и других за наши заслуги и недостатки» [6].

Это обращение, по-видимому, смогло завоевать симпатии людей, поскольку они попросили участников беспорядков прекратить демонстрацию. Однако эта ситуация длилась недолго, гнев людей вновь возник на следующий день и 3 февраля, когда на площади Тахрир произошло ожесточенное столкновение между сторонниками демократии и сторонниками Мубарака.

Во время холодной войны Ближний Восток был одним из самых важных полей битвы для Соединенных Штатов и Советского Союза, они соперничали за влияние, поставляли оружие, наличные деньги и политическую поддержку. Эта ситуация продолжалась до тех пор, пока Соединенные Штаты не выиграли войну и не стали самым могущественным игроком на Африканском континенте,

а это означает, что Соединенные Штаты и другие западные страны могут контролировать Африканский континент. Таким образом, то, что произошло в Египте и других странах Ближнего Востока, действительно влияет на то, как западные страны видят Египет, а также влияет на внешнюю политику Египта.

С точки зрения экономики Арабская весна оказала огромное влияние на Египет, валютные резервы Египта резко упали примерно до 21 миллиарда долларов по сравнению с дореволюционным периодом. За этим также последовало сокращение иностранных инвестиций в Египте (падение до 4,8 млрд. долларов США за 2010/2011 финансовый год) и на египетских фондовых биржах, кроме того, прямые иностранные инвестиции (ПИИ) также показали снижение на 65 млн. долларов США, что является самым низким уровнем ПИИ в Египте [6].

С точки зрения внешней политики, похоже, что во внешней политике Египта нет существенных изменений. Однако новое переходное правительство намерен улучшить свои отношения с Ираном, поскольку обе страны не имеют официальных отношений. Это, как заявил Халава на независимом веб-сайте Египта, продемонстрировало, что Египет разрешил иранским судам проходить через Суэцкий канал в феврале, сразу после ухода Мубарака. Затем Халава далее объясняет, что местная газета даже проповедовала, что Иран назначил своего посла в Египет, что позже было опровергнуто иранским правительством. Более того, отношения с Ираном пересекаются с примирением между палестинскими группировками (ФАТХ и ХАМАС), которое играет ключевую роль во внешней политике Египта.

Есть два последствия, если Египту удастся провести эту политику, с одной стороны, эта нормализация отношений с Ираном может способствовать примирению Палестинцев, с другой стороны, это может создать напряженность между Египтом и старейшим союзником Египта, а именно Саудовской Аравией. Рассматривая это дело, египетский высокопоставленный дипломат тогда заявил, что никаких серьезных изменений во внешней политике не произойдет. В своем заявлении он также упомянул, что Египет по-прежнему поддерживает осторожный союз с западными странами и другими арабскими государствами, по-прежнему поддерживает хорошие партнерских отношений с Израилем не нормализует отношения с Ираном и по-прежнему поддерживает хорошие отношения со странами бассейна Нила.

Поскольку это было большое событие в арабском мире, отклик исходит не только от региональных сообществ, но и от международных сообществ. От региональных сообществ поступает ответ от Африканского союза (АС). Как отмечалось ранее, Африканский союз хотел, чтобы Египет провел свободные выборы и создал правительство, уважающее права людей. Однако это было всего лишь утверждение. Хотя у АС есть несколько стратегий в отношении «неконституционной смены режима»,

он не рассматривал египетскую революцию или тунисскую революцию как таковую, что объясняет, почему АС не отреагировал должным образом, фактически, АС отреагировал только тогда, когда демонстрация стала более жестокой. Отсутствие инструментов и надлежащих действий привело к тому, что АС стал бездействующим игроком в регионе.

Что касается международной реакции на египетскую революцию, то египетская революция является неожиданностью. Поскольку Египет по-прежнему является важным игроком на Ближнем Востоке для западных стран, отклик пришел отовсюду. Например, от Европейского союза (ЕС) пришел ответ в поддержку перехода к правам человека и демократии, с тем чтобы он мог продолжаться мирным путем. Для этого ЕС предоставил техническую помощь, чтобы помочь властям провести выборы в Египте. Что касается экономического перехода, то ЕС выделил около 449 миллионов евро на период 2011-2013 годов. Кроме того, ЕС и Египет также одобрили совместное изучение возможностей углубления торговых и инвестиционных отношений, включая возможность заключения глубокого и всеобъемлющего соглашения о свободной торговле (DCFTA) [7].

Кроме того, ответ пришел не только из Европейского союза, но и из Соединенных Штатов. Как союзник США, Египет получает преимущества от США с 1980 года, в свою очередь, Египет также является самым важным партнером в мирном процессе США с Израилем. Поэтому то, что произошло в Египте, действительно разрушило то, что США и президент Хосни Мубарак построили с 1980 года. Сегодняшняя революция в Египте, США действительно необходимо продумать новый подход, который подходит для отношений между США и Египтом в долгосрочной перспективе. Во время революции США потребовали, чтобы президент Хосни Мубарак ушел в отставку. Однако во время этого переходного процесса США могут поддерживать Египет, как ЕС, и не вмешиваться в избирательный процесс. Что касается финансовой поддержки, госсекретарь Хиллари Клинтон предложила 150 миллионов долларов на чрезвычайную помощь (военную помощь) Египту, когда она посетила Каир в феврале, и 250 миллионов долларов на экономическую помощь.

Более того, отклик также поступает из азиатских стран, таких как Китай. В отличие от других стран, упомянутых выше, Китай отреагировал на революцию, ограничив своих граждан в получении любой информации о египетской революции. Поскольку Китай и Египет имеют довольно схожую систему, Китай явно обеспокоен последствиями египетской революции для себя. В дополнение к тому факту, что у Китая также есть проблемы со стороны соседних стран (Северной Кореи, Японии и т.д.), китайское правительство определенно хочет избежать более масштабного конфликта внутри страны.

Таким образом, Египет - это страна, которая много лет страдала от диктатуры и коррумпированного режима. Этот длительный период характеризовался нищетой, безработицей и политическими волнениями. Эти характеристики затем создали большой разрыв между богатыми и бедными людьми. Как упоминалось ранее, это не первый случай, когда египтяне восстают против своего правительства, но это первый раз, когда они собрались вместе, чтобы восстать против своего правительства. Египетская революция стала шоком для международного сообщества. Как посторонние люди, люди всегда воспринимают ситуацию в Египте под контролем. Тем не менее, революция произошла, и Питер Джонс в своей статье даже классифицировал ее как одно из крупнейших событий после холодной войны. Египетская революция, как часть Арабской весны, была большим событием, учитывая количество людей, которые присоединились к ней, последствия и реакцию регионального и международного общества.

Действительно, успешная революция в Тунисе одиннадцатью днями ранее стала для египтян стимулом начать собственную революцию и сменить правительство. Тем не менее, все началось по-другому, и у Египетской революции есть своя особенность, в ней доминировала молодежь и городские жители, а не активисты. Кроме того, влияние этого события на Египет также было огромным не только с точки зрения экономики, но и политики. Поскольку это такое большое событие, нет никаких сомнений в том, что оно также вызовет отклик как региональных, так и международных сообществ, таких как Соединенные Штаты, Европейский союз, Африканский союз и т.д.

Список литературы

1. Кук, Стивен А., *Борьба за Египет: От Насера до площади Тахрир*, Нью-Йорк: Издательство Оксфордского университета, 2012.
2. Озан, Таха, «Новый Египет против Фелула: борьба за демократию», *Insight Турция*, том 15, № 1, 2013, стр. 13-24.
3. Абду, Доаа С. и Заазу, Зейнаб, «Египетская революция и ее социально-экономические последствия», *Темы в экономике Ближнего Востока и Африки*, том.
4. Шпиндель, Чад, «Люди хотят свергнуть режим: изучение арабской весны в Египте, Сирии и Иордании», *Sage Open*, ноябрь 2011, стр. 1-7.
5. Розини, Стефан, «Арабская весна: триггеры, динамика и перспективы», *Немецкий институт глобальных и региональных исследований (GIGA)*. 1, 2012, стр. 1-7.
6. Боуэн, Джереми, *Арабские восстания: люди хотят падения режима*, Лондон: Simon & Schuster UK Ltd., 2012.
7. Кук, Стивен А., *Борьба за Египет: от Насера до площади Тахрир*, Нью-Йорк: Oxford University Press, 2012.

JURIDICAL SCIENCES

INTERACTION BETWEEN LAW ENFORCEMENT AND OTHER STATE INSTITUTIONS ENGAGED IN PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS OF UKRAINE IN THE SPHERE OF TRADE AND ECONOMIC COOPERATION

Hrechyn Ye.

*Doctor of Law, associate professor
National Academy of the Security Service of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-18-20](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-18-20)

Abstract

In the paper, the system of law enforcement and other state bodies of Ukraine that participate in the protection of national interests in the sphere of trade and economic cooperation is discussed. The forms of the specified interaction are defined and the ways of its improvement are outlined.

Keywords: trade and economic cooperation, national interests, interaction, state law-enforcement bodies, legal framework.

Significant socio-economic changes in the country in the XXI century, the latest challenges related to the need for radical reorientation of all the sectors of the national economy against the background of turbulent events in the east and Ukraine's intensive participation in global economic processes require special attention of the state and society to all the spheres of public relations.

Of particular importance in this context are the joint, well-established and coordinated activities of law enforcement and other state bodies of Ukraine, including those in the field of trade and economic cooperation of Ukraine, united by a common goal and objectives to protect the national interests in this sphere.

First of all, let us turn to the etymology of the concept of "interaction" in order to clarify its essence and content in the context of the subject of this study.

As it is known, interaction is a mutual connection between objects in action, as well as a coordinated action between someone or something. Interact means to be in touch, to act mutually or to act in concert, to be in interaction [1, p. 125].

Characteristic features of interaction in the context of the subject of this research can be considered the following:

- 1) the legal framework for interaction;
- 2) the subject of legal relations are law enforcement and other state bodies within their competence, which may occupy an equal, subordinate or managerial position;
- 3) clearly defined principles of interaction;
- 4) links with other entities at different territorial levels that arise in the field of implementation of various activities of the subjects of interaction;
- 5) common goal, which is to concentrate and rationally use forces and means of the interacting parties in the process of solving complex problems, when the capabilities of individual entities are not enough;
- 6) consistency of joint activities by purpose, place, time, methods.

Thus, the interaction should be understood as a coordinated activity of stakeholders in a particular area of public relations, aimed at achieving a common

goal by performing the tasks defined within their competence.

In the context of ensuring the national interests of Ukraine in the sphere of trade and economic cooperation, we suggest to consider interaction as a normatively regulated, agreed and coordinated joint activity of law enforcement and other state bodies, which is carried out in specific forms, using their specific powers, places and time, as well as methods to identify and prevent threats, risks and challenges to national security in the specified sphere of social relations.

The system of state bodies, engaged in the system of economic security provision, including the security of trade and economic cooperation of Ukraine, as its integral part, consists of special state bodies, which, within the powers entrusted to them, directly implement measures to ensure economic security; government agencies that participate in or perform certain functions to ensure economic security.

Thus, to state bodies that are elements of the economic security system and participate or perform certain functions in the fight against economic crime, including that in the sphere of trade and economic cooperation of Ukraine, within the limits of performance of the other basic functions assigned to them, belong the corresponding structural divisions of:

- Security Service of Ukraine;
- intelligence agencies of Ukraine;
- Prosecutor's Office of Ukraine;
- judicial bodies of Ukraine;
- bodies and institutions of punishments execution;
- State Border Guard Service of Ukraine;
- National Security and Defense Council of Ukraine;
- National Anti-Corruption Bureau of Ukraine;
- State Fiscal Service of Ukraine;
- State Audit Service of Ukraine;
- Antimonopoly Committee of Ukraine;
- the National Bank of Ukraine, as well as other credit and financial institutions where state assets are stored;
- State Property Fund, National Depository and State Commission on Securities and Stock Market;

- Ministry of Finance of Ukraine, Ministry of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, State Statistics Service of Ukraine and some other central and local executive bodies.

In the context of the subject of this study, we consider it appropriate to discuss in more detail the following government institutions:

- Foreign Intelligence Service of Ukraine and the Main Intelligence Directorate of the Ministry of Defense of Ukraine, which are responsible for the legislation: extraction, analytical processing and provision of intelligence information specified by law to public authorities; implementation of special measures aimed at supporting the national interests and state policy of Ukraine in economic, political, military, military-technical... spheres, strengthening defense capabilities, economic and scientific-technical development...; participation in the fight against terrorism, international organized crime... illicit trade in weapons and their technology [2];

- State Fiscal Service of Ukraine, which provides: implementation of state policy in the field of combating offenses during the application of tax, customs legislation, implementation within the powers provided by law, control over the receipt of budgets and state trust funds of taxes and duties, customs and other payments, state policy in the field of control over the timeliness of settlements in foreign currency within the period prescribed by law, compliance with the procedure for cash settlements for goods (services), etc. [3];

- State Border Guard Service, which in accordance with current legislation carries out border control and passage across the state border of Ukraine of persons, vehicles, goods and other property, as well as detects and stops cases of illegal movement, including that in the process of international trade and economic cooperation; participates in the fight against organized crime, etc. [4]. While the intelligence body of the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine, which is responsible for extracting, analytical processing and providing intelligence to law enforcement agencies; implementation of special measures aimed at supporting the national interests and state policy of Ukraine in the economic, political, military, military-technical, environmental and information spheres, strengthening defense capabilities, economic and scientific-technical development, protection and protection of the state border; participation in the fight against terrorism, international organized crime, illicit drug trafficking, illicit trade in weapons and their technology, illegal migration in the manner prescribed by law; taking measures to counteract external threats to the national security of Ukraine, life, health of its citizens and objects of state property outside Ukraine [4];

- National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, whose task is to combat criminal corruption offenses committed by senior officials authorized to perform the functions of state or local government, and pose a threat to national security [5].

- The Prosecutor General's Office of Ukraine, which supervises compliance with the law by bodies conducting operational and investigative activities, inquiries, pre-trial investigation, including those in the sphere of trade and economic cooperation of Ukraine [6].

The above-mentioned gives grounds to argue that almost all government branches are in some way involved in the process of protecting the national interests of Ukraine in the sphere of trade and economic cooperation.

Forms of their interaction can be considered as:

- information interaction - the exchange of information in the prescribed manner; providing information necessary to solve the set tasks from one subject of interaction to another;

- joint planning - development of action plans to address common challenges;

- conducting joint events (meetings, classes, briefings, trainings, consultations, etc.) with the involvement of forces and means of the subjects of interaction;

- improving the legal framework for combating violations in the sphere of trade and economic cooperation of Ukraine.

Taking into consideration the above-mentioned, the interaction of law enforcement and other state institutions, as well as other bodies and units created to combat economic offenses, and the use of their capabilities in ensuring the national interests in the sphere of trade and economic cooperation, can be improved by:

- development of drafts of relevant joint decrees;

- development and implementation of departmental regulations that would regulate such interaction in the sphere of trade and economic cooperation of Ukraine, taking into account its specific features;

- working out the proper mechanism of information exchange between all the stakeholders;

- development of a joint strategy to combat offenses in the sphere of trade and economic cooperation;

- organization of joint meetings at different levels;

- enabling the use of information databases, accounting, etc.;

- creation of joint information databases on typical offenses in the specified sphere, their features, methods and mechanisms of commission, etc.;

- joint development of tactics to combat crime in the mentioned sphere, taking into account its scale, complexity of structures and system of relations;

- development and submission of proposals to eliminate conditions that contribute to the spread and development of illegal activities in the sphere of trade and economic cooperation of Ukraine.

References

1. Busel V.T. et al. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Irpin: «Perun», 2005. 1728 p.

2. The Law of Ukraine “On the Intelligence Bodies of Ukraine” of 22.03.2001 № 2331-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14#Text>.

3. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 21.05.2014 № 236. “On State Fiscal Service of Ukraine” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text>.

4. State Border Guard Service of Ukraine: official web-site. URL: <https://dpsu.gov.ua>.

5. The Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1698-VII “On the National Anti-corruption Bureau of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

6. The Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1697-VII “About prosecutor's office”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЧЛЕНОВ СЕМЬИ СОБСТВЕННИКА ЖИЛОГО ПОМЕЩЕНИЯ

Беукова Ф.К.

Старший преподаватель кафедры правовых дисциплин филиала АГУ в г. Белореченске

Ларина О.В.

Старший преподаватель кафедры правовых дисциплин филиала АГУ в г. Белореченске

LEGAL STATUS OF FAMILY MEMBERS OF THE OWNER OF THE DWELLING

Beshukova F.,

Adyge State University, branch in Belorechensk. Senior Lecturer of Legal Disciplines Department

Larina O.

Adyge State University, branch in Belorechensk. Senior Lecturer of Legal Disciplines Department

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-20-23](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-20-23)

Аннотация

В данной статье рассмотрены основы правового положения членов семьи собственника жилого помещения. Проанализированы нормы Семейного, Гражданского и Жилищного кодексов РФ. Кроме того, освещена проблема обеспечения жилым помещением детей собственника жилого помещения при прекращении семейных отношений (при расторжении брака). Также рассмотрены спорные вопросы положения членов семьи собственника при отчуждении жилого помещения.

Abstract

This article discusses the basics of the legal status of the family members of the owner of the residential premises. The norms of the Family, Civil and Housing Codes of the Russian Federation are analyzed. In addition, the problem of providing residential premises for the children of the owner of the residential premises at the termination of family relations (at the dissolution of marriage) is highlighted. The disputable issues of the position of the owner's family members during the alienation of residential premises are also considered

Ключевые слова: жилищные отношения, члены семьи, собственник жилого помещения, Жилищный кодекс РФ, Семейный кодекс РФ, Гражданский кодекс РФ, нарушение прав несовершеннолетнего, отчуждение жилого помещения.

Keywords: housing relations, family members, owner of residential premises, Housing Code of the Russian Federation, Family Code of the Russian Federation, Civil Code of the Russian Federation, violation of the rights of a minor, alienation of residential premises.

Одной из проблем правового регулирования жилищных отношений является проблема защиты прав граждан, являющихся членами семьи собственника жилого помещения.

Кто же признаётся членом семьи собственника жилого помещения? Для уяснения этого вопроса в юридической литературе предлагалось понятие «член семьи собственника жилого помещения» разбить на три составляющие: член семьи, собственник, жилое помещение. Первое понятие относится к семейному, второе – к гражданскому, а третье – к жилищному законодательству. «Жилое помещение» закреплено нормами Жилищного кодекса РФ (ст.15).¹ Понятие «собственник» раскрывается в

Гражданском кодексе РФ (Раздел II Право собственности и другие вещные права). Понятие «член семьи» логично определять нормами семейного законодательства.

Анализ статьи 2 и статей раздела V «Алиментные обязательства членов семьи» Семейного кодекса РФ позволяет сделать вывод о том, что к членам семьи семейное законодательство относит: супругов, родителей и детей, усыновителей и усыновленных.² Кроме того, членами семьи можно считать также в случаях, установленных Семейным кодексом РФ, также братьев и сестёр, внуков, дедушку и бабушку, пасынка и падчерицу, отчима и мачеху и других лиц.

¹ Жилищный кодекс Российской Федерации от 29.12.2004 N 188-ФЗ (ред. от 28.06.2021) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.07.2021)

² Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ (ред. от 02.07.2021)

К сожалению, Семейный кодекс РФ не устанавливает четких критериев, по которым можно было бы признавать то или иное лицо членом семьи. Отсутствует в семейном законодательстве и определение семьи. А между тем понятие «член семьи» встречается в различных нормативных правовых актах. При этом понимается оно не всегда одинаково.

Жилищный кодекс РФ также использует понятие «член семьи», однако его не раскрывает. Вместе с тем определяется понятие «член семьи собственника жилого помещения». Так, ч.1 ст.31 Жилищного кодекса РФ установлено, что «к членам семьи собственника жилого помещения относятся проживающие совместно с данным собственником в принадлежащем ему жилом помещении его супруг, а также дети и родители данного собственника. Другие родственники, нетрудоспособные иждивенцы и в исключительных случаях иные граждане могут быть признаны членами семьи собственника, если они вселены собственником в качестве членов своей семьи». Обратим внимание на то, что супруг, родители, дети являются членами семьи собственника лишь при условии их совместного проживания с собственником. Что касается других лиц, они приобретают статус членов семьи собственника при условии их вселения как членов своей семьи. При этом Жилищный кодекс РФ не требует, чтобы вселенные собственником лица вели с ним общее хозяйство (как в случае с членами семьи нанимателя жилого помещения, ст.69). Между тем, как представляется, именно ведение общего хозяйства должно стать критерием отнесения указанных лиц к членам семьи.

Как закреплено в ч.2 ст.31 Жилищного кодекса РФ, члены семьи собственника жилого помещения имеют право пользования жилым помещением наравне с его собственником, если иное не установлено соглашением между собственником и членами его семьи. В соответствии с нормами прежнего жилищного законодательства такие лица сохраняли право пользования и в случае прекращения семейных отношений с собственником жилого помещения (ст.127 Жилищного кодекса РСФСР). Однако Жилищный кодекс РФ установил новое правило: в случае прекращения семейных отношений с собственником жилого помещения право пользования жилым помещением за бывшим членом семьи собственника этого жилого помещения не сохраняется. При этом Жилищный кодекс РФ не уточняет, кого следует считать бывшим членом семьи собственника жилого помещения. Можно ли, например, считать бывшим членом семьи ребенка в случае развода родителей?

С принятием нового Жилищного кодекса РФ права членов семьи собственника жилья при его отчуждении изменились. Согласно новой редакции ст. 292 ГК РФ права пользования отчуждаемым жилым помещением у членов семьи продавца не сохраняются. В то же время ЖК РФ закрепил, что лица, проживавшие с нанимателем жилого помещения на момент приватизации, которые имели право

на приватизацию, но не воспользовались им, наделяются бессрочным правом пользования жилым помещением. Таким образом, проблему для добросовестных приобретателей это не решило.

В частности, правовой статус членов семьи собственника определяют ст. 292 ГК РФ и ст. 31 ЖК РФ. Поскольку в регулировании этих отношений имели место серьезные пробелы, в 2009 г. Пленум Верховного Суда РФ принял Постановление от 2 июля № 14, где попытался подробно разъяснить вопросы, связанные с правами членов семьи собственника жилья, в том числе бывших.

При рассмотрении споров данной категории широко используется судебское усмотрение. В схожих ситуациях одни суды сохраняют за бывшими членами семьи собственника жилья право проживания в данном жилом помещении, другие отказывают. Все дело в доказательственной базе. Кроме того, Конституционный Суд РФ неоднократно указывал на необходимость соблюдения баланса интересов при разрешении таких споров.

Важнейшее значение имеет ст. 19 Федерального закона от 29 декабря 2004 г. № 189-ФЗ «О введении в действие Жилищного кодекса Российской Федерации», установившая бессрочное право проживания членов семьи собственника, в том числе бывших, которые имели на момент приватизации равные с нанимателем права, дали согласие на приватизацию, но сами данным правом не воспользовались. Указанная норма защитила права таких субъектов, но в то же время создала проблемы для приобретателей жилья.

Так, согласно ст. 31 ЖК РФ членами семьи собственника жилого помещения признаются проживающие с ним супруг, дети, родители. Другие родственники, в том числе нетрудоспособные иждивенцы и в исключительных случаях иные граждане, могут быть признаны членами семьи собственника, если были вселены им в качестве таковых. Верховный Суд РФ, в свою очередь, дополнил, что для признания лиц, вселенных собственником, членами его семьи достаточно установления только факта их совместного проживания с собственником в данном жилом помещении (Постановление № 14). При этом суду также необходимо выяснить волеизъявление собственника на вселение данных лиц.

При рассмотрении таких вопросов на практике возникла проблема: если члены семьи собственника жилья проживают в данном помещении, а собственник нет, действуют ли нормы о правах членов семьи на проживание? Согласно ст. 293 ГК РФ – да. В данном случае нормы ЖК РФ являются специальными и не могут исключить действие положений ГК РФ.

Согласно ч. 1 ст. 32 ЖК РФ жилое помещение может быть изъято у собственника путем выкупа в связи с изъятием соответствующего земельного участка для государственных или муниципальных нужд. Выкуп части жилого помещения допускается не иначе как с согласия собственника. В зависимости от того, для чьих нужд изымается земельный участок, выкуп жилого помещения осуществляется

Российской Федерацией, соответствующим субъектом Российской Федерации или муниципальным образованием. Обязанность по доказыванию того, что принятое решение об изъятии земельного участка обусловлено государственными или муниципальными нуждами и использование данного земельного участка в целях, для которых он изымается, невозможно без прекращения права собственности на соответствующее жилое помещение (ст. ст. 49, 55 ЗК РФ, п. 1 ст. 239 ГК РФ), за исключением случаев, предусмотренных законом (например, частями 10–11 ст. 32 ЖК РФ), возлагается на государственный орган или орган местного самоуправления. Принимая во внимание, что правовым последствием изъятия у собственника принадлежащего ему жилого помещения путем выкупа является его выселение из этого жилого помещения, к участию в деле, исходя из норм ч. 3 ст. 45 ГПК РФ, должен быть привлечен прокурор (см. подп. «е» и «ж» п. 20 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 02.07.2009 №14 «О некоторых вопросах, возникших в судебной практике при применении Жилищного кодекса Российской Федерации»).

В соответствии с ч. 1 ст. 35 Кодекса в случае прекращения у гражданина права пользования жилым помещением по основаниям, предусмотренным Кодексом, другими федеральными законами, договором, или на основании решения суда данный гражданин обязан освободить соответствующее жилое помещение (прекратить пользоваться им). Если данный гражданин в срок, установленный собственником соответствующего жилого помещения, не освобождает указанное жилое помещение, он подлежит выселению по требованию собственника на основании решения суда.

Наиболее часто встречающимся выселением по этому основанию является истечение срока проживания.

Разновидностью выселения в связи с истечением срока проживания (имеющей свои, законом установленные особенности), является выселение граждан, проживавших в жилом помещении по завещательному отказу. Гражданин, которому по завещательному отказу предоставлено право пользования жилым помещением на указанный в соответствующем завещании срок, пользуется данным жилым помещением наравне с собственником данного жилого помещения. По истечении установленного завещательным отказом срока пользования жилым помещением право пользования им у соответствующего гражданина прекращается, за исключением случаев, если право пользования данным жилым помещением у соответствующего гражданина возникло на ином законном основании (ст. 33 ЖК РФ).

Другой разновидностью выселения по истечении срока проживания является выселение бывшего члена семьи собственника жилья (ч. 4 ст. 31 ЖК РФ). Право пользования жилым помещением, принадлежащим указанному собственнику, может быть сохранено за бывшим членом его семьи на определенный срок на основании решения суда.

Возможно также выселение гражданина, пользовавшегося жилым помещением на основании соглашения с собственником данного помещения. Такой гражданин имеет права, несет обязанности и ответственность в соответствии с условиями такого соглашения (ч. 7 ст. 31 ЖК РФ). Соглашение это может быть и устным. Но оно может когда-либо истечь. Тогда-то и наступает выселение.

Если гражданин, пользующийся жилым помещением на основании решения суда, принятого с учетом положений ч. 4 ст. 31 ЖК РФ, или на основании завещательного отказа, использует это жилое помещение не по назначению, систематически нарушает права и законные интересы соседей или бесхозяйственно обращается с жилым помещением, допуская его разрушение, он может быть выселен по иску собственника жилого помещения после предупреждения собственником такого гражданина.

Еще одной разновидностью выселения из частного жилищного фонда является выселение их жилых помещений фонда коммерческого использования (предоставленных на условиях возмездного пользования и по иным договорам собственниками таких помещений лицам во владение и (или) в пользование – п. 4 ч. 3 ст. 19 ЖК РФ).

На проблему выселения детей обратил внимание Д.Медведев, который, ещё будучи Первым заместителем Председателя Правительства РФ, заявил, что «ребёнок бывшим быть не может». Председатель комитета Государственной Думы по законодательству П.Крашенинников высказал упрёк в адрес судов: «Оказалось, очень трудно убедить некоторых «особо одаренных» правоприменителей, что при вынесении подобных решений суд должен в равной степени руководствоваться нормами не только жилищного, но и гражданского, и семейного права... Алиментные обязательства бывшего супруга включаются в себя и обеспечение ребенка жильем». Между тем представляется, что суды руководствовались разъяснением Верховного Суда РФ и просто вынуждены были выносить решения о прекращении права пользования бывших членов семьи собственника.

Следует отметить, что в ноябре 2007 года Верховный Суд РФ пересмотрел свою позицию в вопросе о том, можно ли признать детей бывшими членами семьи. Он признал утратившим силу приводимый ранее ответ на вопрос под номером 18, а также разъяснил: «...права ребенка и обязанности его родителей сохраняются и после расторжения брака родителей ребенка. Исходя из этого лишение ребенка права пользования жилым помещением одного из родителей - собственника этого помещения может повлечь нарушение прав ребенка. Поэтому в силу установлений Семейного кодекса Российской Федерации об обязанностях родителей в отношении своих детей право пользования жилым помещением, находящимся в собственности одного из родителей, должно сохраняться за ребенком и после расторжения брака между его родителями». Как видим, спустя два года Верховный Суд РФ поменял свою позицию. Казалось бы, это должно вселять

надежду на то, что права детей нарушаться не будут.

Однако права членов семьи собственника жилого помещения на пользование этим помещением регламентируется не только Жилищным, но и Гражданским кодексом РФ. Речь идёт о п.2 ст.292 Гражданского кодекса РФ, который устанавливает, что переход права собственности на жилой дом или квартиру к другому лицу является основанием для прекращения права пользования жилым помещением членами семьи прежнего собственника, если иное не установлено законом.

Таким образом, в случае отчуждения квартиры (например, путем продажи, дарения) собственник жилого помещения может выселить всех членов семьи. Эта норма введена в действие 1 января 2005 года Федеральным законом от 30.12.2004 N 213-ФЗ.³ Ранее действовавшая редакция п.2 ст.292 Российской Федерации закрепляла прямо противоположное правило: право пользования за членами семьи прежнего собственника сохранялось при переходе права собственности к другому лицу.

Конституционность п.2 ст.292 Гражданского кодекса РФ в прежней редакции была подкреплена правовой позицией Конституционного Суда РФ, который в своём Определении № 274-О от 21 декабря 2000г. указал: «...статьей 292 ГК Российской Федерации предусмотрено, что члены семьи собственника, проживающие в принадлежащем ему жилом помещении, имеют право пользования этим помещением на условиях, предусмотренных жилищным законодательством, и могут требовать

устранения нарушений их прав на жилое помещение от любых лиц, включая собственника помещения. Тем самым гражданское законодательство наряду с правами собственника жилого помещения признает и защищает права владельцев и пользователей такого помещения, что соответствует общему конституционному принципу недопустимости нарушения прав и свобод одних лиц осуществлением прав и свобод других (статья 17 Конституции Российской Федерации)».

Как видно, действующее законодательство защищает в большей степени интересы собственников жилых помещений. Между тем представляется, что должен быть соблюден баланс интересов как собственников, так и пользователей жилых помещений.

Список литературы

1. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ
2. Жилищный кодекс Российской Федерации от 29.12.2004 N 188-ФЗ (ред. от 28.06.2021) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.07.2021)
3. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ (ред. от 02.07.2021)
4. Федеральный закон "О внесении изменений в часть первую Гражданского кодекса Российской Федерации" от 30.12.2004 N 213-ФЗ
5. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 14 от 2 июля 2009 г. «О некоторых вопросах, возникших в судебной практике при применении Жилищного кодекса Российской Федерации»

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРОКУРАТУРИ У БОРОТБІ З КОРУПЦІЄЮ

Розсоха К.О.

канд. юрид. наук,

*асистент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,*

Україна, м. Харків

ORCID 0000-0002-2266-7688

THE ROLE AND PLACE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION

Rozsokha K.

Phd, assistant of the department of judicial system and prosecutorial activity, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-23-28](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-23-28)

Анотація

У статті надано визначення поняття «корупція», вказано, як воно звучить різними мовами. Спираючись на що, стверджується, що її (корупцію) вирізняє те, що вона має: негативний вплив на всі сфери суспільного життя; економічні, політичні, правові, психологічні й моральні аспекти; свою «ціну», яку платить суспільство за її існування; соціальну зумовленість; здатність постійно пристосовуватися до нових реалій життя; транснаціональний характер.

³ Федеральный закон "О внесении изменений в часть первую Гражданского кодекса Российской Федерации" от 30.12.2004 N 213-ФЗ

Акцентовано, що явище «корупція» більшою чи меншою мірою притаманне багатьом країнам світу. Щоправда, кожна держава має свій механізм боротьби з нею і її викорінення. За результатами першого в ЄС опитування щодо корупції та її впливу на бізнес і громадян «корупція коштує країнам Європейського Союзу понад 160 мільярдів доларів щороку, підриває зусилля для виходу з економічної кризи».

Констатовано, що прокуратура зможе повноцінно виконувати свої функції й вирішувати поставлені перед нею завдання за умов розроблення виваженої, продуманої й чіткої національної антикорупційної стратегії, в якій закріплювався б комплекс заходів державного, політичного, економічного, соціального і правового характеру і механізми взаємодії антикорупційних органів. Висловлено думку, що прокуратура здійснює протидію корупції шляхом виконання таких функцій, як: 1) процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і підтримання державного обвинувачення в суді, 2) представницька діяльність у позакримінальній сфері, 3) координація дій правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним корупційним проявам. До перерахованих можна додати й такі функції, як нагляду за виконанням судових рішень у кримінальних провадженнях, вжиття інших заходів примусового характеру, що обмежують гарантовані Конституцією права та свободи громадян, виконуючи які прокуратура також у своїй діяльності використовує окремі елементи протидії корупційним проявам.

Зроблено висновок, що для успіху у антикорупційній діяльності потрібна також політична воля вищого керівництва держави, оскільки без цього навіть найкращі законодавчі, адміністративні або будь-які інші заходи із протидії корупції не можуть бути ефективними.

Слід також пам'ятати про важливе значення соціального контролю з боку громадянського суспільства за всією системою державного адміністрування, а також забезпечення можливості кримінального переслідування правопорушників. Наголошено, що неодмінною умовою для цього є створення атмосфери прозорості, чому, у свою чергу, сприяють незалежні (дійсно, а не на словах) засоби масової інформації.

Abstract

The article provides a definition of "corruption", indicates how it sounds in different languages. Based on this, it is argued that it (corruption) is distinguished by the fact that it has: a negative impact on all spheres of public life; economic, political, legal, psychological and moral aspects; its "price" paid by society for its existence; social conditionality; the ability to constantly adapt to new realities of life; transnational character.

It is emphasized that the phenomenon of "corruption" is more or less inherent in many countries around the world. However, each state has its own mechanism to combat it and eradicate it. According to the first EU survey on corruption and its impact on business and citizens, "corruption costs the European Union more than \$ 160 billion annually, undermines efforts to overcome the economic crisis." transnational character.

It was stated that the Prosecutor's Office will be able to fully perform its functions and solve its tasks under the conditions of developing a balanced, well-thought-out and clear national anti-corruption strategy, which would establish a set of state, political, economic, social and legal measures and mechanisms of anti-corruption bodies. The opinion is expressed that the prosecutor's office counteracts corruption by performing such functions as: 1) procedural management of pre-trial investigation and support of public prosecution in court, 2) representative activities in the non-criminal sphere, 3) coordination of law enforcement agencies in combating criminal corruption. To these can be added such functions as supervision over the execution of court decisions in criminal proceedings, taking other coercive measures that restrict the constitutionally guaranteed rights and freedoms of citizens, performing which the prosecutor's office also uses certain elements to combat corruption.

It is concluded that success in anti-corruption activities also requires the political will of the top leadership of the state, because without this, even the best legislative, administrative or any other measures to combat corruption cannot be effective.

It is also important to keep in mind the importance of social control by civil society over the entire system of public administration, as well as ensuring the possibility of criminal prosecution of offenders. It is emphasized that a prerequisite for this is the creation of an atmosphere of transparency, which, in turn, is facilitated by independent (really, not in words) media.

Ключові слова : прокуратура, корупція, антикорупційні органи, функції.

Keywords: prosecutor's office, corruption, anti-corruption bodies, functions.

Корупція – це слово, яке майже однаково звучить різними мовами: *corrupti6n* – іспанською, *corruption* – англійською, *corruzione* – італійською, *korruption* – німецькою, *korupcja* – польською, *la corruption* – французькою, *corupție* – румунською, *korupci6* – угорською тощо. Більш того, явище, на позначення якого воно вживається, за влучним висловлюванням О. М. Сахань: «призводить до падіння престижу й авторитету влади на всіх рівнях, деформації моральних основ суспільства, зниження поваги громадян до закону, втрати соціальної солідарності, поширення в соціумі настроїв політичної

апатії й цинізму, правового нігілізму та індиферентності, зростання рівня злочинності» [1]. Звісно, воно більшою чи меншою мірою притаманне багатьом країнам світу. Проте, враховуючи власні традиції і приписи законів, кожна держава має свій механізм боротьби з нею і її викорінення. На підтвердження наведемо результати першого в ЄС опитування щодо корупції та її впливу на бізнес і громадян, згідно з якими «корупція коштує країнам Європейського Союзу понад 160 мільярдів доларів щороку, підриває зусилля для виходу з економічної кризи» [2].

За словами єврокомісарки з внутрішніх справ Сесілії Мальстрем, яка представляла основні висновки на прес-конференції в Брюсселі, заявила, що корупція ... завдає болочого удару», нівелює зусилля цього блоку, яких докладається до того, щоб вийти з економічної кризи» [2]. Вивчення тексту доповіді дозволяє зробити висновок, що рівень корупції різний у кожній державі, але що вона впливає на всі держави-члени, тобто вільних від корупції держав насправді немає». Варто згадати скандали у Франції, Італії, Чехії, Німеччині тощо. Йдеться про звинувачення в корупції, які лунали на адресу перших осіб. Так, найвідомішою є справа колишнього президента Жака Ширака, якого, як відомо, звинувачували в отриманні хабарів і незаконному фінансуванні своєї партії під час перебування на посаді мера Парижа в 1977–1995 рр. Щоправда, ці обвинувачення не мали продовження в суді через конституційний імунітет президента [3]. Проте згодом колишнього президента Франції Ніколя Саркозі суд в Парижі визнав винним в корупції та зловживанні службовим становищем. Його засудили до трьох років позбавлення волі, з яких два умовно і один реально.

Не менший інтерес викликає ситуація в Іспанії, де, на переконання експертів, надвисокий рівень готовності населення до корупції. Згідно з опитуванням, він дорівнює 95 %. Крім того, про те, що корупція істотно впливає на їх життя, вказали 63 % іспанців. Особливий інтерес викликає той факт, що 87 % іспанців сумніваються у прозорості фінансування політичних партій. Стали відомими й доведені наступні факи. По-перше, чиновників в Андалусії звинувачували у привласненні фінансів, які ЄС виділило на перекваліфікацію безробітних. По-друге, Народну партію викрили у веденні упродовж вісімнадцяти років подвійної бухгалтерії. По-третє, податкові злочини сестри короля Іспанії Філіпа VI інфанти Крістіни (вона запідозрена в ухилянні від сплати податків), а також її чоловіка І. Урдангаріна, який обіймав посаду керівника громадського фонду "Instituto Noos" (його звинувачували у підробці документів, відмиванні грошей). Як справедливо наголошує І. В. Кушнарьов, корупційні звинувачення проти таких символічних осіб найприкріші, бо монарша посада уособлює державність і завжди була словнена величного символізму [4, с. 216].

Не менший резонанс мало встановлення за результатами перевірки масових випадків зловживань депутатами британського парламенту. Як наслідок, сотням депутатів палати громад розіслано листи з пропозицією повернути до державної скарбниці суми, використані не за призначенням (тобто на особисті потреби). «Серед адресатів були й Г. Браун, Д. Кемерон, А. Салманд, Н. Клефт та інші політики з різних політичних партій. Суми повернень були як незначні (218 ф. ст., повернені Д. Кемероном), так і вагомі (40 тис. ф. ст., повернені Т. Макналті)».

Крім того, у 2014 році були оприлюднені факти щодо Д. Кемерона та Консервативної партії Великої Британії, зокрема, про їх ймовірні зв'язки з

лобістськими компаніями (зокрема, «New Century»), від яких були отримані винагороди.

Не можна не згадати прем'єр-міністра Чехії Андрея Бабіша, проти якого була відкрита кримінальна справа за підозрою в шахрайстві з фондами Європейського Союзу. У 2019 році були масові демонстрації, учасники яких вимагали відставки прем'єра. До речі, на вибори Бабіш йшов під гаслом боротьби з корупцією.

Однак опубліковані «Pandora Papers» документи показують, що у 2009 році Бабіш придбав кілька елітних об'єктів нерухомості на французькому Лазуровому узбережжі загальною вартістю 15 млн євро. Інвестиції включають замок, на який він (згідно з документами) міг надати собі позику. Наразі чеська поліція розслідує, чи чиняв Бабіш операції з відмивання коштів. Йому також загрожує розслідування у Франції і США за підозрою в податковому шахрайстві. Чехи, яким не вдалося відправити прем'єра у відставку, усе-таки перемогли: партія АНО, яка асоціюється з постаттю прем'єр-міністра Андрея Бабіша, не тільки не наблизилася до самостійної більшості, а й втратила партнера по коаліції – Чеську соціал-демократичну партію, яка не подолати виборчий поріг у 5%.

Наведене, на наш погляд, підтверджує думку італійських дослідників Д. Дела Порта та А. Ванучі, що до висококорумпованих країн світу належать Бельгія, Греція, Іспанія, Італія, а до «проміжних» – Австрія, США, Франція й Японія. При цьому спостерігається стійка тенденція до зростання політичної корупції та еволюції корупційних практик у розвинутих демократичних країнах [5, с. 16].

Як бачимо, побоювання понад трьох четвертих європейців стосовно того, що в їх країні поширена корупція, можливо, виправдані. Як вказує Європейська комісія (виконавчий орган ЄС) у своєму першому звіті про корупцію, остання проникає скрізь, тобто зачіпає всі сфери повсякденного життя починаючи з державних контрактів закінчуючи фінансуванням політичних партій. У контексті сказаного видається цілком логічним і обґрунтованим висловлювання керуючої директорки Transparency International Патріції Морейра: «Корупція руйнує демократію, утворюючи порочне коло, де корупція підриває демократичні інститути, натомість, у свою чергу, слабкі інститути менш здатні контролювати корупцію».

Беручи все це до уваги, спробуємо з'ясувати, що допоможе Україні якщо не подолати повністю, то хоча б зменшити обсяги корупції.

Пристаюючи до висвітлення питання, передусім наведемо думку О. М. Сахань, яка справедливо акцентує на тому, що «зрошення корумпованої частини державних службовців із тінювими кримінальними колами становить безпосередню загрозу національній безпеці й конституційному ладу, веде до зменшення потенціалу інститутів громадянського суспільства, порушення прав людини, дискредитує державу на міжнародному рівні. Тому кожна держава намагається знизити рівень цієї соціальної патології, унеможливити корупційне зловживання

владою, що вражає і призводить до незворотних змін в усіх сферах суспільного життя» [1, с. 113].

Наведене зайвий раз підтверджує актуальність розгляду проблеми. Однак для того, щоб віднайти відповідь на питання, що допоможе, якщо не подолати повністю, то хоча б зменшити обсяги корупції в нашій країні, передусім, звісно, варто з'ясувати сутність цього явища. Проаналізувавши наявні дефініції, думки науковців, можемо сміливо стверджувати, що її (корупцію) вирізняє (характерним для неї є) те, що вона має:

негативний вплив на всі сфери суспільного життя;

економічні, політичні, правові, психологічні й моральні аспекти;

свою «ціну», яку платить суспільство за її існування;

соціальну зумовленість;

здатність постійно пристосовуватися до нових реалій життя;

транснаціональний характер.

Останнє, йдеться про транснаціональний характер, не тільки має насторожувати і лякати, а й змушує об'єднувати зусилля органів, покликаних протистояти й вести з цим явищем боротьбу, не тільки окремої країні, а й різних держав, тобто на міжнародному рівні. Крім того, за такого розуміння корупції стає зрозумілим, що боротися з нею слід як правовими засобами, тобто шляхом притягнення до юридичної відповідальності за корупційні діяння, так і завдяки застосуванню комплексу економічних, політичних, організаційних та інших заходів протидії [6].

Вбачається, що такий підхід українського політикуму, влади й суспільства дозволить виробити виважену концепцію запобігання цьому явищу, об'єднавши свої зусилля. Це набуває особливої значущості з огляду на сучасний рівень корупції в Україні, яку фахівці вважають тотальною й всеохоплюючою. Звісно, це не може насторожувати, позаяк загрожує суспільному розвитку й проведенню реформ задля якнайшвидших демократичних перетворень, підриває законність і правопорядок, руйнує довіру громадян до уряду, органів влади й політикуму (за вітчизняної політичної системи – Верховної Ради). Унаслідок цього набувають поширення неповага до державних інституцій (особливо до суду), цинізм громадян, незадоволення політичним життям і діяльністю новостворених антикорупційних структур, йдеться про Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Агентство з розшуку та менеджменту активів, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Вищий антикорупційний суд України, комітет ВР з питань антикорупційної політики.

Стосовно антикорупційних структур додамо наступне. З одного боку, їх створення мало на меті формування цілісної системи, бо лише спільними зусиллями, тобто, так би мовити, ведучи наступ на різних фронтах, можна досягти позитивного результату. Із другого – на практиці ці органи почали

конкурувати між собою, звинувачувати один одного в бездіяльності, підозрювати в подвійній грі, нечесності, підкупності й підступності (перекладаючи один на одного провину за нерозслідування чи затягування провадження). Так, протягом усього 2020 року відбувався постійний тиск на антикорупційні інституції. Як відомо, робилися спроби звільнити директора НАБУ, звісно, в обхід законодавства, набули поширення випадки втручання представників влади й окремих так званих «впливових» осіб в розслідування й судовий розгляд топ-корупційних справ, зокрема, через залучення судової гілки. І це все відбувалося на тлі кризи конституційного правосуддя, яка мала місце наприкінці року, і, як виявилось, неспроможності (або, і це скоріш за все, небажання) вищого керівництва держави повністю її подолати. Висловлене можна підтвердити тим, що упродовж року робилися непоодинокі спроби порушити й нівелювати антикорупційні досягнення у сфері публічних закупівель. Мова йде про те, що й уряд, і парламент намагалися внести зміни до законодавства з метою локалізації публічних закупівель, що, на переконання фахівців, зажене вітчизняну економіку в глухий кут, а головне, це суперечить міжнародним зобов'язанням України.

За таких умов саме органи прокуратури покликані забезпечити невідворотність притягнення до кримінальної відповідальності (особливо можновладців, топ-чиновників, держслужбовців) за корупційні дії. Тим більше, що вказане є одним із ключових компонентів кримінальної політики (як ми раніше відмічали не тільки України, а й будь-якої, навіть найрозвиненішої, держави). Запорукою результативності такої діяльності, на нашу думку, можна вважати те, що до корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності у громадян нашої держави, європейських країн сформувалося однакове ставлення – це вкрай негативне., а отже, дії прокуратури, яка посідає центральне місце в системі правоохоронних органів України у сфері протидії корупційним проявам, спрямовані на доведення факту вчинення корупції і притягнення винних до відповідальності, схвально сприйматимуться й підтримуватимуться громадянським суспільством.

До того ж є законодавчі підстави і гарантії для ведення означеної діяльності. Як випливає з приписів нормативних актів, прокуратура здійснює протидію корупції шляхом виконання таких функцій, як: 1) процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і підтримання державного обвинувачення в суді, 2) представницька діяльність у позакримінальній сфері, 3) координація дій правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним корупційним проявам. До перерахованого можна додати й такі функції, як нагляду за виконанням судових рішень у кримінальних провадженнях, вжиття інших заходів примусового характеру, що обмежують гарантовані Конституцією права та свободи громадян, виконуючи які прокуратура також у своїй діяльності використовує окремі елементи протидії корупційним проявам. Як наголошує О.Р.

Михайленко, «органи прокуратури, кожен у межах своєї компетенції, відіграють реальну й конкретну роль у виконанні завдань і здійсненні функцій, покладених на прокуратуру. Їх система та структура побудовані так, щоб вплив прокуратури на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів був ефективним, всеохоплюючим на всій території України і на всіх напрямках соціальних відносин, урегульованих законами» [7, с. 58].

Однак, на наш погляд, у питаннях протидії корупції вирішальну роль відіграє усе-таки функція органів прокуратури з координації діяльності правоохоронних органів. Спираючись на сказане, зауважимо, що недоречним і невиваженим є крок законодавця із відміни (точніше невиключення до оновленого) ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р., згідно з якою на Генерального прокурора України і підпорядкованих йому прокурорів покладался обов'язок координувати діяльність правоохоронних органів у питаннях протидії злочинності та корупції із метою підвищення ефективності протидії злочинності й корупції. Це означало, що законодавець розглядав корупція як самостійний об'єкт координаційної діяльності поряд із координацією протидії злочинності. Згідно з приписами ч. 2 ст. 25 чинного Закону України «Про прокуратуру» корупція виступає об'єктом координаційної діяльності виключно у «сфері протидії злочинності» [8], бо законодавець із координаційних повноважень прокуратури виключив тих суб'єктів, які діють поза межами кримінального провадження. Вказане фактично призведе до неузгодженості дій окремих антикорупційних інституцій, а це, у свою чергу, спричинить розбалансування системи протидії корупції. Однак жажливі можуть бути наслідки: погіршення стану законності й правопорядку в державі. До недоліків чинного Закону України «Про прокуратуру» слід віднести й те, що в ньому не передбачена норма, яка закріплювала б механізм взаємодії прокуратури з Національним агентством із питань запобігання корупції, яке теж має право ініціювати вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень.

Підсумовуючи сказане, можемо зробити наступні висновки.

Прокуратура зможе повноцінно виконувати свої функції й вирішувати поставлені перед нею завдання за умов розроблення виваженої, продуманої й чіткої національної антикорупційної стратегії, в якій закріплювався б комплекс заходів державного, політичного, економічного, соціального і правового характеру і механізми взаємодії антикорупційних органів.

Крім того, необхідна політична воля вищого керівництва держави, оскільки без цього навіть найкращі законодавчі, адміністративні або будь-які інші заходи із протидії корупції не можуть бути ефективними.

Не можна оминати й соціального контролю з боку громадянського суспільства за всією системою державного адміністрування (неодмінною

умовою для цього є створення атмосфери прозорості), а також забезпечення можливості кримінального переслідування правопорушників. Важливу роль у цьому здатні відігравати незалежні (дійсно, а не на словах) засоби масової інформації. Нині можна вести мову про відсутність або обмеженість інформації про розкриття корупційних дій чиновників усіх рангів та покарання за це посадових осіб і депутатів різних рівнів, суддів і прокурорів, вищих чинів правоохоронних органів та інших можновладців, бо працівникам ЗМІ не дозволяють цього робити або власники каналів, або влада (яскравим прикладом ручного управління телеканалами є розпорядження, що надходять з ОП із приводу того, кого запрошувати на ефір, кого ні. Йдеться про те, що 20 жовтня 2021 року незалежний телеканал "UA: Перший" – суспільний мовник, створений у 2014 році на базі колишньої державної телерадіокомпанії, – звинуватив Офіс президента Володимира Зеленського, серед іншого, у тиску.

«Ведучі Мирослава Барчук і Павло Казарін написали, що Банкова висуває вимоги, за яких спікери від влади братимуть участь в ефірах. Пізніше про таке заявив і телеканал "Прямий"» [9].

«11 жовтня з ОП хотіли нав'язати редакції двох власноруч обраних спікерів замість одного. У випадку відмови обіцяли взагалі не відправляти в ефір про енергетичну безпеку нікого.

18 жовтня "слуги" проігнорували програму, що була присвячена, зокрема, бюджету на 2022 рік і закону про олігархів. У студії були опозиційні депутати, політолог, журналіст, і не було гостей від влади» [9].

Не меншої ваги (особливо в Україні, де прогнила судова система, а самі судді часто є топ-корупціонерами, як, наприклад, суддя Зварич) набуває питання досягнення незалежності судової влади. Отже, на часі проведення повноцінної реформи судів.

Сподіваємося, що не лише ми дотримуємося такої точки зору, а отже, положення, наведені у публікації, можуть стати фундаментом при розробленні успішної національної антикорупційної політики в Україні.

Список літератури

- Сахань О. М. Корупція в сучасній Україні як джерело деструктивності влади. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Янв 4 (27) 2015. С. 112–129.
- Корупція поширена в усіх країнах Європейського Союзу/ URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/25252382.html>
- Тіньков А. Л. Особливості протидії політичній корупції в країнах ЄС. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Tinkov.pdf>
- Кушнар'єв І. В. Політична корупція в Іспанії: характерні прояви та напрямки боротьби. Вісник Маріупольського державного університету. Сер. Історія. Політологія. 2017. № 18. С. 256.
- Дела Порта Д., Ванучі А. Брудні об'єкти: учасники, ресурси та механізми політичної корупції / пер. з англ. С. Кокізіук. Київ: К. І. С., 2006. 302с.

6. Антикорупційна політика в Україні: навчальний посібник. URL : https://arm.naiiau.kiev.ua/books/atikoruption/lectures/lecture_1.html
7. Михайленко О.Р. Прокуратура України : підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 336 с.
8. Про прокуратуру : Закон України № 1697-VII від 14 жовтня 2014 р. Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
9. Зворотній відлік. Як Банкова конфліктує з суспільним мовником ... URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/10/20/7311100/>.

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Тинистановна С.С.

Казахстан. г.Талдыкорган.

Жетысуский университет

кандидат исторических наук, преподаватель

Рысбекова А.А.

Студентка 4 курса по специальности

«Юриспруденция»

SOME TOPICAL PROBLEMS OF MEDIATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Tinistanova S.

Kazakhstan. Taldykorgan city.

Zhetysu University

candidate of historical sciences, lecturer

Rysbekova A.

4th year student in the specialty

"Jurisprudence"

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-28-30](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-28-30)

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы осуществления медиационной деятельности в Республике Казахстан, а также требования к осуществлению медиационной деятельности и возникающие проблемы при ее осуществлении.

Abstract

This article discusses the issues of carrying out mediation activities in the Republic of Kazakhstan, as well as the requirements for the implementation of mediation activities and the problems encountered during its implementation.

Ключевые слова: споры, медиация, медиаторская деятельность, закон, посредничество, анализ, причины, преимущества медиации.

Keywords: disputes, mediation, law, mediation, analysis, reasons, benefits of mediation.

Со времени принятия Закона Республики Казахстан «О медиации» прошло более десяти лет. Однако сказать, о том, что данный институт применяется полноценно, мы не можем. Вместе с тем, перегруженность судебной системы отрицательно сказывается на доступности правосудия.

В своем Послании к народу Казахстана Глава государства К.К. Токаев отметил: «Нужно развивать и альтернативные способы разрешения споров, что позволит находить компромиссы без участия государства. Такие институты хорошо показали себя в развитых странах.

Почти десять лет назад мы приняли Закон «О медиации». Но до настоящего времени ни один государственный орган не занимается его развитием, важная государственная политика отсутствует. Данное положение дел следует исправить» [1].

Возникает вопрос:

Почему же медиация не находит должного применения в нашей стране?

Почему граждане не пользуется предоставленной государством возможности?

Исследовавшие данную тему авторы указывают ряд причин:

По мнению А. Рамазанова, анализ причин недостаточного распространения примерительных процедур в обществе показал, что прежде всего, это недостаточная информационно-разъяснительная работа с гражданами о преимуществах процедуры медиации, об их праве на обращение за содействием в регулировании спора к посреднику-медиатору. Хотя последнее время в этом деле есть заметные подвижки: на сайте каждого суда, в холле для посетителей размещены стенды с информацией о примерительных процедурах [2].

Ведь для Казахстана медиация – это институт, сложившиеся исторически. Примерительные процедуры, которые еще в 18 веке начали применять бии, включали в себя разрешение конфликтов и

споров, возникающих между родами. основополагающими принципами биев были принципы морали, честности, неподкупности и справедливости каждого бия, сам суд был доступен для любого к нему обратившегося. Важно отметить, что ориентированность степного суда на примирение сторон и полное возмещение причиненного вреда.

Не смотря на существовавшую длительное время традицию разрешения конфликтов при помощи биев и аксакалов - современных медиаторов, медиация не пользуется широкой популярностью среди населения.

А.И. Карипова считает, что одной из главных причин низкой востребованности медиации среди населения является тот факт, что граждане Республики Казахстан слабо информированы о том, что соглашение, достигнутое в процессе медиации, может удовлетворить интересы и способствовать примирению конфликтующих сторон, тогда судебное решение может удовлетворить только одну из сторон, в некоторых случаях – даже не в полном объеме [3]. Основывались на народную мудрость: «Тура биде туган жок» (Прямой, правильный би не имеет родственников).

В законе «О медиации» предусмотрены к медиатору следующие требования ст.9.:

1. Медиатором может быть независимое, беспристрастное, не заинтересованное в исходе дела физическое лицо, выбранное по взаимному согласию сторон медиации, включенное в реестр медиаторов и давшее согласие на выполнение функции медиатора.

2. Деятельность медиатора может осуществляться как на профессиональной основе (профессиональный медиатор), так и на непрофессиональной основе.

3. Осуществлять деятельность медиатора на непрофессиональной основе могут:

1) лица, достигшие сорокалетнего возраста и состоящие в реестре непрофессиональных медиаторов [4].

Медиаторскую деятельность осуществляет:

1) профессиональной основе лица, имеющие высшее образование;

2) достигшие двадцатипятилетнего возраста;

3) имеющие документ (сертификат), подтверждающий прохождение обучения по программе подготовки медиаторов, утверждаемой в порядке, определяемом Правительством Республики Казахстан;

4) состоящие в реестре профессиональных медиаторов, а также судьи в отставке имеют право осуществлять эту деятельность.

Деятельность медиатора могут осуществлять не профессиональной основе, то есть, граждане достигшие сорокалетнего возраста, проходя курсы медиатора могут осуществить эту деятельность. Поясняется, что медиаторы не обязательно должны быть юристами. В условиях бурного развития общества, человеку, не имеющему профессионального образования, кажется, что он не обладает знаниями, которые могли бы способствовать анализу с юридической точки зрения. В то же время и

Закон признает, что подготовка медиатора очень важна как для суда, так и для государственных органов, передающих дела на медиацию.

Как отмечал М.Н. Козюк, медиация не предусматривает оказание юридической помощи посредником конфликтующим сторонам:

- Напротив, он предусматривает отказ медиатора от правовой оценки спора сторон, анализ обоснованности заявленных сторонами правовых требований и возражений и урегулирование спора на основе правовых норм;

- В рамках правового подхода невозможно определить медиацию, поскольку этот деятельный не является видом юридической деятельности. Существует социальная технология медиации, которая может относиться только к правовой системе. На стыке медиации и права можно говорить только о том, насколько социальная технология медиации требует правовой медиации [5].

По мнению О.Ф. Здрок роль медиатора состоит в том, чтобы помочь конфликтующим сторонам наладить эффективную коммуникацию. В связи с этим представляется правомерным утверждение о том, что «медиатор должен быть больше психологом, чем юристом», учитывая, однако, что медиация не тождественна оказанию психологической помощи.

Несмотря на особый характер функции медиатора, отличный как от юридического, так и психологического консультирования, при осуществлении практической деятельности и юридические, и психологические знания в арсенале медиатора оказываются в равной степени востребованными. Как показывает практика, предпочтительной фигурой медиатора с точки зрения потребителей медиативных услуг выступает специалист «два в одном» (юрист-психолог) [6].

Стоит отметить, что при посредничестве абсолютно отсутствует коррупционный фактор, поскольку здесь нет необходимости кого-либо склонять на свою сторону. Согласие не будет достигнуто до тех пор, пока исход дела не удовлетворит интересы обеих сторон. Отсюда вытекает еще одно преимущество медиации в отличие от других альтернативных способов разрешения спора. Данной процедурой не ставится цель определить правую и виновную сторону, так как главное ее предназначение состоит в нахождении взаимовыгодных вариантов урегулирования конфликта.

И наконец, медиация отвечает не только потребностям правовой системы в содействии сокращению количества судебных дел, но и потребностям участников в уменьшении размеров судебных издержек, а также позволяет сторонам самостоятельно контролировать исход спора.

Роль медиатора в процедуре медиации чрезвычайно велика, так как на нем лежит ответственность в создании благоприятной обстановки, конструктивной среды для переговоров. Именно он должен управлять процессом и содействовать обсуждению, сглаживать напряженные моменты и предотвращать возникновение личных конфликтов, оказывать помощь в сборе информации и оценке рисков,

подбирать стратегии, которые могут помочь в преодолении препятствий, возникающих в процессе переговоров [7].

Преимущества медиации заключаются в том, что:

- Медиатор выбирается сторонами, а судья назначается;

- Медиация помогает сэкономить время, деньги и эмоциональные силы участников спора;

- При ее проведении обстановка, организация, регламент и содержание процесса могут быть определены индивидуально.

- Медиация ориентирована не столько на конфликт (выяснение, кто прав, а кто виноват) или на выигрыш, сколько на конструктивный поиск решений.

- В плане временных затрат медиация может быть легко подстроена под потребности участников и может учитывать эмоциональные и личные аспекты спора.

- Сфера частных интересов участников полностью защищена, поскольку процесс медиации – конфиденциальный.

- Медиация позволяет участникам спора посмотреть в будущее и использовать свои творческие способности.

- При разрешении спора с помощью медиации достигнутые договоренности, как правило, более долговечны и отвечают реальному положению вещей, что не только способствует претворению их в жизнь, но и делает их осуществление обоюдно приемлемым и естественным шагом.

Поэтому, не следует торопить стороны с подписанием медиативного соглашения. После подготовки текста медиативного соглашения медиатор может предложить сторонам сделать перерыв, еще раз обдумать все пункты выработанного соглашения, «пожить с ними», и встретиться для подписания еще раз. Соглашение может быть признано юридически недействительным, если медиатор замечен в давлении на одну или обе стороны или принуждении их к соглашению. Целесообразно предоставить сторонам возможность обдумать соглашение до его подписания, в зависимости от специфики дела и постановки задачи. Встречаются случаи, когда сторона, не смотря на достигнутое мировое соглашение, каким-либо причинам

торопится исполнять его. Здесь должен заработать четкий механизм, иначе подобные факты не добавят авторитета процедуре медиации;

Необходимо стремиться к тому, чтобы процедура медиации, заканчивающаяся заключением медиативного соглашения, представляла собой значительный шаг вперед для каждой из сторон и для всех участников вместе. Часто этот шаг означает не прекращение отношений, а, наоборот, открытие новых горизонтов для взаимодействия сторон. Вместе с тем не следует забывать и еще об одной особенности процедуры медиации. Даже если сторонам не удалось урегулировать спор, достигнуть договоренностей и заключить медиативное соглашение, все равно процедура медиации, скорее всего, принесет им пользу.

Список литературы

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий».- https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/

2. Рамазанов А. Формирование единое пространство продвижению института медиации // Юрист, 2018.- №7 (204).- С. 52-53.

3. Карипова А.И. Некоторые аспекты сравнительной характеристики медиации в США и Республики Казахстан // Вестник Академии правоохранительных органов, 2021.- №1(19).- С. 51-57.

4. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.)

5. Козюк М.Н. Медиация: к основам правового регулирования / М.Н. Козюк // Актуальные проблемы современных форм защиты прав и свобод человека и гражданина: сб. науч. ст. и тезисов по материалам Междунар. науч. – практ. конф.– Великий Новгород, 2017. – С. 284–291.

6. О.Ф. Здрок Медиация.- Минск: ОДО «Издательство «Четыре четверти», 2019.- 720 с.

7. Б.К. Чингаева Практикум по медиации: учебное пособие./ Б.К. Чингаева – Талдыкорган: Жетысуский университет им. И. Жансугурова. 2021 – 96 с.

PHILOLOGICAL SCIENCES

NARRATIVE STRATEGIES IN JULIAN BARNES'S "FLAUBERT'S PARROT"

Abdullayeva F.

*Azerbaijan University of Languages,
Teacher of Foreign Languages Department
Azerbaijan, Baku*

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-31-33](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-31-33)

Abstract

The article examines the narrative strategy of J. Barnes's novel "Flaubert's Parrot" as a reinterpretation and description of repeated motives, images and ideas beyond the author's comments. The author's narrative strategy in this work focuses on reader communication as a narrative space. In contact with the work, the reader re-evaluates the work, re-perceives and understands it. Usually, such a narrative text space is built on the principle of deciphering the author's code, re-understanding it. The author of the article interprets this narrative strategy as the active participation of the reader and the reconstruction of the semantics of the work.

Keywords: Julian Barnes, "Flaubert's Parrot", Narrative, actors, auctors.

Introduction. In the early 1970s, R. Barthes in his book "S/Z" proposed to analyze the narrative text as a meaningful process. In receptive aesthetics, the same issue is considered in terms of impact on the reader. However, another possibility of the analysis is to try to understand how the transformation of narrative strategies took place under the influence of the author's intentions, their adaptation to certain goals, regrouping and, consequently, the reconstruction of certain elements. This narrative mechanism is not "burdened" by the author's social and personal intentions, it becomes more of a language opportunity and acts as a language in which unconscious thinking is realized. According to the American literary critic Paul de Man, any literary-critical text can't express as it is, because any commentary is subjective [6;181]. Literary text cannot be understood literally, because language is essentially rhetorical. According to H.R. Jauss, the text is the result of the execution of "certain" instructions, it's the text being accepted by the reader during the controlled perception [4;79].

On the other hand, there is a saying that narrative is a fundamental way of organizing human experiences and a tool for building models of reality. At the same time, it is a way for man to adapt to the temporal nature of his existence. According to Foucault, narrative creates values and beliefs defining culture and traditions, cultural identities and transmits to the future [3;127].

Narrative is the means of "self-creation" of the person, the storehouse of practical knowledge <...>, the form in which memories are stored. It is an artistic form that expands our spiritual world <...> is finally a mirror in which we see what it means to be human," says the authors of the Routledge encyclopedia of narrative theory. It seems that the methods of narrative theory allow studying both the "grammar" of the narrative and the implementation of the discursive "rules" of the period in the work. Thus, the story told is related to the cultural-historical structural basis of the situation in which it is told and listened to [7;184].

Interesting points emerge while studying narratives within a text. In this case, the reader wants to learn how the narrative works, how it affects his life, or how

the text he reads is constructed. In "The Cambridge Introduction to Narrative", H. Porter Abbott discusses the existence of narratives not only in fiction but also in human daily life, and writes that the past has always existed as narratives in the present and in the future. For this reason, the researcher's work reveals many problems related to narrative. One of the peculiarities of the work is that the literary text clarifies narrative techniques such as the author's strategy [1].

The narrative view of the world is a communicative behavior possessing certain rules and acting as a narrative strategy of narration. In particular, a person who tells a story can move forward, both consciously and unconsciously, because everything in the world has already happened and will happen again. In this case, only one thing is a real event - the first, the precedent of all subsequent events like it. This is a narrative view of the world. There is a world of art, and there are characters playing their role in this world. Each character plays its own narratological role in narratology. In the narrative space of the work of art, they act as "actors" or "auctors" and perform events. They play their roles according to the plot line of the work, but they are not free in their behavior. This is due to the narrative identity of the characters. In other words, it is a strategic form of narrative character. The author's strategy is related to the presence of a narrator in the text who says his word. For this reason, there is a typical form of communication between the narrator, the hero type, the subject and the addressee in the narrative space.

Due to its narrative identity, the protagonist of the work can be defined as a person in the true sense of the word. The concept of "polyphony" (Bakhtin) strategically corresponds to this form of the hero. If the protagonist is fully and completely understood by the author, he becomes an indisputable object of information, but the detective of the modern English writer J. Barnes's "Flaubert's Parrot" looks more closely at the protagonist as he moves from one episode to another, trying to penetrate his personal secrets. Apparently, this is due to the fact that as Barnes's narrative strategy, it makes the characters of the work "polyphonic". In narratology, such an approach is called author intensity or autofunctionality.

Presenting main material. The communicative aspects of Barnes's works are incredibly vivid and accentuated. The textual mechanisms of his works use all narrative opportunities to communicate with the reader, try to create a certain emotional state, to put forward certain ideas. However, the communicative direction of the text is not limited to the narrator's address to the addressee. Sometimes these appeals are accompanied by the active use of indirect communication methods. In the texts created by J. Barnes, communication is not limited to discourses, it builds relationships with more characters, and has repeatedly created numerous communication situations in the artistic world of the work. Dietetic methods that affect the reader by J. Barnes directly compensate for the addresses, thus creating a link between the author and the reader. But one of the important points in Barnes's texts is that the author does not communicate directly with the reader, but rather with codes and symbols.

The novel "Flaubert's Parrot" is of special interest in the work of J. Barnes in terms of the description of codes and symbols, subtextual ideas. This work is considered one of the best novels in terms of the description of the writer's artistic reflection. The title of the work refers to Gustave Flaubert, a prominent representative of French realism, and an event related to his biography, and this point refers to the reflective point of the work. For this reason, the book repeatedly mentions Flaubert and his life story, works and characters, as well as his beloved wife and friends. It turns out that Flaubert had a parrot with him when he wrote "Madame Bovary", and this parrot is a witness to Flaubert's life. But over the years, the parrot's dried scarecrow has been housed in his home museum. But the paradox is that parrots have already multiplied, and new parrots are appearing in house museums in various cities in France.

The peculiarity of Barnes's novel "Flaubert's Parrot" is that the system of characters is strangely arranged, and the protagonist sees the origin of Flaubert's parrot in all the cities where he mysteriously travels. On the other hand, the protagonist himself is a writer, and sometimes sees himself in the same line with Flaubert, and knows the history of the writing of *Madame Bovary* so well that when interpreting the work, the reader sometimes thinks that it is his own work. It is true that the novel tells the story of Flaubert's other works, but this is done so skillfully by J. Barnes that the reader has no doubt that he wrote of Flaubert.

The text of "Flaubert's Parrot" is presented not as a literary work, but as a notebook written for the writer himself. Thus, Flaubert's work as a writer is separated from his work and appears outside the writing history of "Madame Bovary". In the historical period of writing the novel, the secret love affair of the writer's friend with his wife does not escape the eyes of J. Barnes, and the two plot lines create conditions for artistic reflection. Sometimes he creates a real scene using Flaubert's daily texts: "When you write the biography of a friend, you must do it as if you were taking revenge for him. Flaubert, letter to Ernest Feydeau, 1872" [2;1].

Apparently, the writer, as a real author's attribute, at the same time emphasizes certain issues, but also

hides them and is silent about them. "Madame Bovary" does not look like a novel in the text of "Flaubert's Parrot", the reader thinks about it and makes comparisons. The novel is formed in such a way that it is written not as a work, but as a diary, after the events are registered, historical facts are noted. It is true that the metanarrative components of the text indicate that it is an indicator of the creation of notes after a "long time". But in fact, the investigator's point of view is extremely synchronized with the moment when the events are perceived by their participant. That is why "Flaubert's Parrot" creates a narrative space through reflection, and literature, its origins, the writer's biography, love history become the subject of reflection, separate from the writing process, creating conditions for the emergence of new narrative spaces and narrators. Thus, it contains both fiction and reality. In this regard, the narrator's acquaintance with the writing process at the beginning of the work is interesting: "I begin with the statue, because that's where I started the whole project. Why does the writing make us chase the writer? Why can't we leave well alone? Why aren't the books enough? Flaubert wanted them to be: few writers believed more in the objectivity of the written text and the insignificance of the writer's personality; yet we we disobeyingly pursue. The image, the face, the signature; the 93 per cent copper statue and the Nadar photograph; the scrap of clothing and the lock of hair. What makes us randy for relics? Don't we believe the words enough? Do we think the leavings of a life contain some ancillary truth?" [2;6]. Apparently, the novel comes to life in front of the reader, but also the narrator can't see the plot in the course of events, which means that he does not act as a narrator who knows everything, even though he is a writer. It is not the final information source, like other narrator characters it depends on the intensity of the author. Hans Gadamer says that true freedom in fiction is measured by the presence of numerous narrators: "We must allow ourselves to express everything about human" [5;118].

The novel "Flaubert's Parrot" is a reflection on literature as a whole, the problem of the fixation of the literary text. Almost all the characters in the work are both real people and inhabitants of the fictional narrative space. Although the characters are real people, the names are sometimes real and sometimes fictional, so the reader behaves according to the laws of artistic reflection between fiction and reality. The reader understands autofiction in the narrative space created by the author. It is also related to the transformation of the author's narrative into the reader's narrative during reading. This in itself indicates the communication between the reader and the work, who understand the text. If the reader speaks the text again in each reading process, it means that he becomes an author for the other reader, and this continues forever. I mean, he's a narrative narrator, and he can tell a story every time: "I must confess that in all the times I read *Madame Bovary*, I never noticed the heroine's rainbow eyes. Should I have? Would you? Put it another way: is there a perfect reader somewhere, a total reader? Does Dr Starkie's reading of *Madame Bovary* contain all the responses which I have when I read the book, and then add a whole lot more,

so that my reading is in a way pointless? Well, I hope not. My reading might be pointless in terms of the history of literary criticism; but it's not pointless in terms of pleasure. I can't prove that lay readers enjoy books more than professional critics; but I can tell you one advantage we have over them" [2;10].

In "Flaubert's Parrot", the author's narrative strategy emphasizes the addressee and the addressee. Undoubtedly, this is due to the interaction between the author and the reader or the narrator and the narratator as stated in narratology. The study of narratological problems is one of the important conditions in the organization of modern literary criticism, and J. Barnes's novel "Flaubert's Parrot", which we also analyzed, should be considered among them. It is clear from the text of the novel that the narrator raises provocative words, directs the reader to doubts, uses the real event and raises new questions. The questions addressed to the addressee are intended both for the reader's reflection, and help to understand the historical and biographical information, directing it to the exchange of discourse. This, in turn, allows the narrator to express the reader's attitude to certain issues, to discuss whether he agrees with his ideas. Thus, the narrator puts forward debatable ideas, sometimes confusing the reader, and sometimes looking for answers to new questions: "We should perhaps note at this point the four principal encounters between the novelist and a member of the parrot family. In the 1830s, during their annual holiday at Trouville, the Flaubert household regularly used to visit a retired sea-captain called Pierre Barbey; his ménage, we are told, included a magnificent parrot. In 1845 Gustave was travelling through Antibes, on his way to Italy, when he came across a sick parakeet which merited an entry in his diary; the bird used to perch carefully on the mudguard of its owner's light cart, and at dinnertime would be brought in and placed on the mantelpiece. The diarist notes the 'strange love' clearly evident between man and pet"[2;48].

Conclusion. J.Barnes's narrative strategies are designed to communicate with the reader in the novel, to engage the reader in an active reading process and to manipulate his knowledge, thus creating the basis for

the interactivity of narrative strategies. This, in turn, leads to the reader's response to re-creating the text as it is read.

In contrast to the traditional text in J.Barnes's novel, it is known that in traditional texts, the words of the text are absolutely true, and in this novel they are associated with more modal thoughts and ideas. Didactics is non-existent, as reader reflection and interpretation are preferred.

The narrative strategy of "Flaubert's Parrot" is aimed at "exposing" the novel's protagonist and its author beyond the author's comments. Repeated narratives, reinterpretations and descriptions of motives, images and ideas focus on the confessions and self-criticism of the protagonist (Madame Bovary) or the writer (Flaubert). The reader, in turn, re-evaluates the work beyond the author's comments, re-understands and comprehends it. Each strategy code is based on the principle of deciphering, re-understanding it. The narrative strategy of the analyzed work includes the active participation of the reader and the reconstruction of the semantics of the work.

References

1. Abbott, H.P. The Cambridge Introduction to Narrative. Cambridge University Press. 2008, 270p.
2. Barnes, J. Flaubert's Parrot. Vintage.1999. 192p.
3. Besley, A.C. Foucault and the turn to narrative therapy// British Journal of Guidance & Counselling. 17 Jun 2010, pp.125-143.
4. Jauss, H. R. Toward an Aesthetic of Reception (trans. Timothy Bahti), Minneapolis: University of Minnesota Press. 1982. 264p.
5. Gadamer, H-G. The Relevance of the Beautiful and Other Essays Cambridge: University of Cambridge Press. 1986. 220p.
6. Schwarz, D.R. The Narrative of Paul de Man: Texts, Issues, Significance // The Journal of Narrative Technique. Vol. 20, No. 2 (Spring, 1990), pp. 179-194.
7. Routledge encyclopedia of narrative theory / ed. by D. Herman, M. Jahn, M.-L. Ryan. L.; N.Y.: Routledge, 2008, 345p.

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ О МАТЕРЯХ БОГИНИ И О МАТЕРИ УМАЙ

Зарипова З.С.

*базовый докторант Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук
Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан, город Нукус*

MYTHOLOGICAL CONCEPTS ABOUT MOTHER OF GODDESS AND MOTHER OF UMAI

Zaripova Z.

doctoral student of the Karakalpak Research Institute of Humanities of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Nukus
DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-33-36](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-33-36)

Аннотация

В произведениях устного народного творчества каракалпаков образ женщин, особенно отважных женщин, веками приобретая требования присущее разным общественным слоям имеет место в дошедших до нас в народных наследиях. Их основные источники пережили этапы зарождения, формирования, непосредственно связанное с мифологическими мышлениями генетического и типологического характера.

Abstract

In the works of oral folk art of the Karakalpaks, the image of women, especially brave women, having acquired requirements for centuries, the inherent in different public strata takes place in the folk heritage that has come to us. Their main sources survived the stages of birth, formation, directly related to mythological thinking of a genetic and typological nature.

Ключевые слова: фольклор, Матери Богини, Умай ана, Птица Хумай, миф.

Keywords: folklore, Mother Goddess, Umay ana, Khumay Bird, myth.

В фольклорных произведениях этнических слов образовавшиеся родоплеменные объединения древних каракалпаков имеют наблюдения мифологического характера, созданные с изменением небесного мира. Среди них, сведения о женщинах освещаются как богоматери, созидатели всего живого на земле. Например, Хауа ене (Әуене) как супруга Адама Ата, которая является символом могущественной богожелательной силы на уровне богоматери всего человечества в соответствии с мировыми мифологическими данными известно в научной среде с давних времён. Кроме того, понятие «Хауа» которая используется в языке многих тюркоязычных народов, имеет важное значение в толковании о том, что она заполняет пустоту всего живого на необъятном небесном мире. То есть, в концептуальном мире тюркских племён, использование «Хауа» как матери достойного уважения и почтения всего человечества, свидетельствует о богатстве внутреннего духовного мира наших предков. О способности матери как созидателя, покровителя и её чудотворной силы, дают сведения о том, что воззрение наших предков по отношению к женщинам было высоким уровне. Правда, название «Ева» в христианстве (Библии) фонетически близок слову «Хауа», но слово «Ева» не означает «Хауа» (воздух). В русском языке слово «Ева» означает первую женщину и родового параметра человечества [11, с. 421]. Однако, следует напоминать, что слова «Адам» и «Хауа», которые мы используем в быту не являются исконными тюркскими словами, они заимствовались и укоренились в нашем языке [9, с. 731]. Но, в любом случае, понятие «Хауа» в нашем языке как животворная сила человечества, доказывает что способности нашего народа мыслить логически неразрывно связано с их собственным жизненным опытом.

Сведения о матерях Богини широко распространены среди тюркоязычных народов, проживающих в предгорьях Саяно-Алтайских гор. Их изначальными богами были небеса, и до недавнего времени они поклонялись им [10, с. 265-266]. Однако в их мифах были такие боги, как владетель (бог) «Земли-воды», обладатель короны (Идик). Среди них образ Умай формировался на уровне Бого матери. Мы можем подтвердить это сведениями в письменных памятниках Орхона Енисея. В своих научных взглядах о рунических письмах В.В.Бартольд отмечает, что «Кроме Богини Умай (духа, покровительнице детей), ни одна из духовных сил населения не именуется» [3, с.10].

В первом изданий древнетюркских рунических памятников термин «Умай», по мнению В.В.Радлова означает «богиня-покровительница» [1, с. 64]. В енисейских письменных памятниках

Умай выступает в значении мужского имени, или имя божество.

Л.П.Потапов опираясь к мнению П.М.Мелиоранского и комментариям в словарях к тексту «Умајтар оган катун кутына иним кул-тагин ер ат болды» (Для его величество моей матери-катун, подобной Умай, мой младший брат Кюль-Тегин, стал зваться мужем) [10, с. 265-286]. Однако в современной алтайской среде Умай - не «Богиня мать, а формировалась как «покровительница детей», но в определённые исторические периоды его признали «как богиня женщин и конечно же, бог земли», твёрдо указывая на то, что она являлась и как покровительницей взрослых людей (10, с. 267). Это даёт нам возможность раскрыть воображаемых трансформационных изменений.

Действительно Умай признан среди Хакасов, шорцев, тувинцев и в других национальных союзов в предгорьях Сибири, Саяно-Алтайских гор. Однако, некоторые исследователи считают, что он является многогранным (универсальным) богом типа «властелин гор», «покровителем лесных зверей, детей и матерей» (6, с. 111.)

Роль Богини матери Умай среди тюркских народов широко освещены и в башкирском фольклорном жанре. Как хранитель всех народов, Богиня мать считается объектом доверия на уровне защиты у тюрков с богами Тангри, землёй и водой (7, с. 161.) Тангри и Умай-супружеские чета и в эпосах «Урал-Батыр» и «Акбозат» всегда считается покровителями помогающим герою эпоса.

В каракалпакском фольклоре образы Гулпаршын, Айпарша, Куртка, в эпосах «Алпамыс», «Маспатша», «Коблан» считаются самыми близкими помощниками, вдохновителями главных героев. Изучая сходство образов следует отметить, влияние генетических факторов среди тюркоязычных народов. Известные востоковеды В.В.Бартольд [3, с. 192] и П.М.Мелиоранский [8, с. 266] в своих исследованиях приходят к мнению, что Хумай является верхним божеством как Намму у Шумеров, и Ньюа у китайцев.

В башкирском фольклоре Хумай была дочерью Самырау и помогала Солнцу на земле. Она осветила всю округу своими вьющимися волосами. Она была очень чудесной и изображалась в образе бессмертной, превращающегося в Лебедя, владельцем коня небесного мира Акбозат, особой героиней, владеющей алмазным мечом [7, с. 161]. Здесь есть полная возможность определит основные атрибуты героев эпоса, Акбозат и Алмазный меч, как первые элементы на этапе зарождения главных героев героических эпосов. Хумай была владычицей счастливого места обитания, где люди, животные и птицы жили в мире и согласия.

Среди тюркских народов вера в Умай сформировалась на протяжении длительного периода и является одним из образов устойчивой веры (культы), которая до сих пор не теряет своего следа. Доказательством тому можем привести строки на каракалпакском варианте, помеченных именем Умай матери в упомянутых выше Орхоно-Енисейских древнетюркских рунических текстов: Хауазасын жеримнин,

Жети журтка даңк кылып,
 Қаған атаң қоллады,
 Умай анам қоллады.
 Мәдет берди тәңирим,
 Тәрк елин тиклетип,
 Қағаны болдың жәминин.
 Или,
 Умай ана тәлимин,
 Қағанша анам шоклықлап,
 Ийе болды жан иним
 Куль-тегин деген атаққа [12, с. 61-62].

Эти строки доказывают, что Умай была объектом большой веры, обладательницей неестественной силы, воспитывающая детей к смелости и поддерживающая их всячески, богиней в сознании древних народов.

К средневековому периоду наблюдается трансформация образа матери Умай. Например, в книге Махмуда Кашкари «Девану луга тат-турк» (XI век) даётся понятие к «Умай как покровительнице новорождённых» (спутник ребёнка). То есть, она стала богиней беременных женщин [5, с. 161]. Это является письменным фактом, что во времена Махмуда Кашкари образ матери Умай являлась покровительницей матерей и детей, что божественный атрибут защиты матерей и детей стал силой, с которой нужно считаться.

Действительно, как указано в древнетюркских памятниках и в книге Махмуда Кашкари, Умай не созидательная сила, а объект вероисповедания, отвечающая за беременных женщин и новорождённых.

В одной из пословице словаря сказано «Если ты поклоняешься Богине Умай, ты родишь сына» (Егер Умай анаға сыйынсаң, уллы боласаң) [5, с.161], то есть, представление о том, что бесплодные женщины поклонялись к Богине Умай, могли стать матерью. Аналогов можно найти в благословении (пәтия-тилек) каракалпаков. Например:

Хауа ене қоллағай,
 Умай ана қоллағай,
 Тумар ана қоллағай,
 Қырық шилтер қоллағай,
 Барлық мама қоллағай,
 Аман-есен көзиң жарып,
 Еки жаның бир қалғай [4, с. 536].

В этих благословениях наших матерей обладающие чудесными и полезными способностями и вдохновляющие рожениц всё ещё присутствует в нашей современной жизни. Особенности этих желаний заключается в том, что почти все названные нами матери - это образы, которые предшествовали Исламу, и содержание текста всё ещё может углубляться с точки зрения измерения времени. Кроме

того, в каракалпакской среде мать Умай находится на одном уровне с жизненным опытом нескольких матерей покровителей, подтверждая, что они являются вдохновителями и остается в духовном разуме как бесценный объект вероисповедания. Это подтверждает понятие о том, что образ Умай ана переходил от одной стадии к другой.

В благословении к беременным женщинам упоминаются все матери покровительницы. Это является эпическим фактором понятия о стабильном формированием отношений к беременным женщинам в определенный исторический период и может быть результативным решением народного понятия о том, что женщина единственная поддерживающая сила.

Однако стоит упомянуть, что в устных и письменных эпических сведениях о матерях Богини, крайне редко встречается в Каракалпакском фольклоре. Тем не менее, мы можем сказать, что упомянутые нами местные материалы и исследования могут дополнить письменные и теоретические представления тюркоязычных народов о матерях Богини. Это связано с тем, что географический охват концепции Умай матери очень широк, и они обсуждаются в разных направлениях. Самым важным из них является научное убеждение о том, что Умай была богиней-женщин и хранительницей детей. Например у Хакасов Умай (Ымай) считается богоматерью которая становится душой новорождённых. Если ребёнок смеется во сне, это объясняли тем, что рядом с ним находится Умай, а если ребёнок плачет во сне, считали что Умай в тот момент ненадолго покидало его.

У Щорцев существовало представление о духов Умай. Ак Умай (Белая Умай) и Кара Умай (Черная Умай). Если Белая Умай покровительствовала детей то, Кара Умай являлась злым духом, которая принести болезнь и даже смерть [10, с. 270.]

Древние предки башкир ценили его как Бога неба (солярия). Считалась покровительницей духовых потребностей, девицей Лебедью, дочерью солнца, царицей птиц, дочерью родового героя, женой Дамурга Урала [6, с. 112.]

В целом, эпические сведения о Богине Умай в мифологических представлениях широко распространены среди тюркоязычных народов Саяна Алтая, Казахстана, Средней Азии и изучены в научных исследованиях. Мы считаем, что есть возможность изучать эпические материалы связанные с богиней Умай, освещающие мировоззрения каракалпаков древнего периода. Потому что, упоминание имени Умай ана в благословениях каракалпаков, характеризуется тем, что она является важным объектом вер.

Список литературы

1. W Radloff Die altturkischen Inschriften der Mongolei. Nimaue Folge, St.-Pbg., 1897; П. Мелиоранский, Памятник в груди Кюль-Бибилиска. XVORAO, 1899. Т. XII.

2. Бартольд В. Die Historische Bedeutung der altturkischen Inschriften. Прил. к: W Radloff Die altturkischen Inschriften der Mongolei, Nimaue Folge, St.-Pbg., 1897.
3. Бартольд В. В. Двенадцать лекций по истории тюрков народов Средней Азии. Алматы, 1993.
4. Каракалпакский фольклор. Многотомник, 77-87 томов. Том 87. Нукус: Илм-фан, 2014.
5. Кашкарий М. Дивану лугат от-турк. Алматы. Дайк-Пресс, 2005.
6. Котов В.Г. Женское божество Умай / Хумай: сравнительная характеристика. Алтай, 2010.
7. Мамбетова В.М. Культ Тенри и образ Хумай в тюрко-башкирской эпической литературе // Наука языковедения. Башкирия, 2017.
8. Мелиоранский П.М. Об Орхонских и Енисейских надгробных памятников (Orxonskix i Eniseyskix nadgrobnyx pamjatnikov) JMNP, 1898-SSS XVII. VI. с. 266 архивный источник).
9. Персидско-русский словарь. М., 1985. Т. II.
10. Потапов В. В. Умай-божество древних тюрков в свете этнографических данных / Тюркологический сборник. М.: Наука, 1973.
11. Советский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1986.
12. Хошнязов Ж. Каракалпакский героический эпос - источник национальных ценностей. Нукус: Наука, 2017.

ТЕМА СТАРОСТИ В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЙ К. ВАНШЕНКИНА)

Коптева Г.Г.

*Сибирский государственный университет путей сообщения, Новосибирск, Россия
доцент кафедры иностранных языков, кандидат филологических наук*

THE THEME OF OLD AGE IN POETIC WORKS (ON THE EXAMPLE OF K. VANSHENKIN'S POEMS)

Kopteva G.

*Siberian Transport University, Novosibirsk, Russia
Associate Professor of Foreign languages, Candidate of Philological Sciences
DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-36-38](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-36-38)*

Аннотация

В статье рассмотрены несколько стихотворений поэта XX века (советского периода) Константина Ваншенкина о старости. Исследуется отношение людей, философов и поэтов к данному феномену. Отмечено, что старость нередко воспринимается как элемент чужеродный, однако неизбежный – как этап человеческого бытия, притом имеющий свои положительные и отрицательные стороны, которые необходимо находят свое отражение в творчестве поэтов и писателей. Старение есть неизбежный биологический процесс, характеризующийся, в числе прочих, увеличением вероятности смерти, которую необходимо научиться каждому человеку принимать как данность и со спокойствием.

Abstract

The article discusses several poems by the poet of the twentieth century (Soviet period) Konstantin Vanshenkin about old age. The attitude of people, philosophers and poets to this phenomenon is investigated. It is noted that old age is often perceived as an alien element, but inevitable – as a stage of human existence, moreover, having its positive and negative sides, which must be reflected in the works of poets and writers. Aging is an inevitable biological process characterized, among others, by an increase in the probability of death, which must be learned by each person to take for granted and with calmness.

Ключевые слова: жизнь человека, экзистенция, старость, вероятность смерти, мудрость, душа, поэтические произведения.

Keywords: human life, existence, old age, probability of death, wisdom, soul, poetic works.

Введение

Это внуки резвятся тут

Среди лета или зимы.

Чем быстрее они растут,

Тем скорее стареем мы. [1, с. 86]

Так начинается одно из коротких стихотворений Константина Ваншенкина. Оно – о старости. Старость – неудобный возраст и неудобное слово. Люди воспитанные и толерантные предпочитают его избегать, а равно и разговоров о старости, поскольку следующая «ступень» – окончательный

уход, смерть. «Люди не дают хода мужеству перед ужасом смерти» (курсив автора – Г.К.) [5, с. 254]. Данный элемент воспринимается как чужеродный, потому и старость *отрицается* как желаемый результат естественного процесса. Но она неизбежна в жизни человеческой. Она – закономерно наступающий заключительный период возрастного развития, как гласит медицинская энциклопедия.

Основные результаты

Старость как феномен культуры относится к числу многозначных понятий. Культура в своих

различных формах и проявлениях пытается смягчать, а в ряде случаев и снимает природный фактор старости. В частности, атрибуты и характеристики, присущие старости, порой интерпретируются в русской и западной культуре как девиантные, отклоняющиеся от нормы. Однако, подобное отношение не характерно для восточного мировоззрения. На Востоке старый человек ассоциирован со словом «мудрость». И стихотворение «Приезд деда» К. Ваншенкина манифестирует старость как некое прозрение перед будущим недалеким переходом в потустороннее.

*Так он смотрит всякий раз,
Задержав глаза на внучке,
Словно видит всех сейчас
После длительной разлуки.* [1, с. 85]

Разлуки большой не было, судя по неожиданности приезда, которого «ждали только завтра». Но разлука – более чем длительная, окончательная – впереди. Потому и смотрит дед на всех таким образом, задерживая взгляд на самом любимом маленьком человечке, который ему тем же и отвечает, – «ликуя и дрожа» держит деда за его «большой мизинец». У старости – свои скупые радости.

Поэты, становясь «взрослее», охотно пишут стихи на указанную тему. Открывают для себя и читателей «новые» истины, делают важные и значимые выводы, делятся мудростью преклонного возраста. У Константина Ваншенкина в сборнике «Жизнь человека» есть целый ряд стихотворений на тему данного возраста. Обратимся к стихам.

Вот одно из первых в сборнике, без названия:
*Пока еще баюшки-баю,
Качают – и хочется спать.
Пока еще в женскую баню
С собою берет его мать.*

*Пока еще грезится, что ли,
Тропинка в морозном дыму.
Пока еще девочка в школе
Совсем безразлична ему.*

*Пока еще времени хватает,
И годы не смотрят в упор...* [1, с. 5]

Жизнь человека, как показывает данное стихотворение, легко укладывается в шесть ключевых «абстракций возраста» – младенчество, детство, юность, молодость, зрелость, старость. Младенчество – это мамино «баюшки-баю» и полное неведение чувства стыда, детство – смутные грезы о чем-то дальнем и безразличие к противоположному полу. Юность – первые встречи с девушкой и уверенность в том, что жизнь долгая-долгая, и лет впереди почти немеряно. Молодость и, следом, зрелость – это пока с тобой молодая еще женщина (амбивалентно – мужчина) и все заботы, связанные с воспитанием, возвращением детей. Ну, а когда выходим на прогулку с внуками – это значит, старость не за горами, даже если солнце еще радуется и спина прямая. Стихотворение завершается многозначительным «пока» с многоточием, создающим открытый финал:

Пока еще даль голубая

Лучам подставляет бока.

Пока еще, с внучкой гуляя,

Он прям и спокоен. Пока... [1, с. 5]

Такая открытость – экзистенциально-естественна. Жизнь как бытие приближается к концу. «Бытие к концу» было определено М. Хайдеггером «как наиболее своя, безотносительная и не-обходимая бытийная способность. Экзистирующее бытие к этой возможности ставит себя перед прямой невозможностью экзистенции» [5, с. 255]. И вот что пишет Хайдеггер о смерти как завершающей ступени: «Смерть есть возможность бытия, которую присутствие всякий раз должно взять на себя само. Со смертью присутствие стоит перед собой в его самой своей способности быть. В этой возможности речь для присутствия идет напрямую о его бытии-в-мире. ... Эта наиболее своя, безотносительная возможность вместе с тем предельнейшая. Как способность быть присутствие не может обойти возможность смерти. Смерть есть возможность прямой невозможности присутствия» [5, с. 250]. Вот почему – «пока». Итог известен, однако прямая спина и душевное спокойствие протагониста свидетельствуют о достойно прожитой жизни и отсутствии страха перед будущим. Возможно, такие качества и обстоятельства жизни позволяют ему завершить бытие в подобном состоянии. Но равно возможен и иной тип финальной стадии жизни.

Об этом – другое стихотворение без названия К. Ваншенкина. Оторванность от привычного жизненного уклада и одиночество – его основные мотивы.

*Знать, не всякие доводы вески! –
Эта женщина сколько уж лет
Просыпается по-деревенски,
В лад с природой, которой здесь нет.*

*Просыпается в доме у сына,
Внуки спят, и невестка, и сын.
Охлажденной квартиры пустыня
Внемлет легоньким пяткам босым.*

*Одиноким бездействием мучась,
Из туманного смотрит окна.
Пробуждения раннего участь
Лишь с собой разделяет она.* [1, с. 27]

Короткая зарисовка дает читателю возможность увидеть, что называется, в одном кадре все об этой одинокой женщине. Прожившая свою деятельную, наполненную трудами и заботами жизнь в деревне, в последние годы она вынуждена коротать «бытие» в городской квартире. Здесь никто не встает с рассветом или до него, и здесь не с кем разделить «участь раннего пробуждения». Она всякий раз вспоминает утро в далекой деревне, где в это время просыпается птица и домашний скот, вспоминает свои прежние утренние заботы. Они – как условный рефлекс – не дают ей спать и теперь, в городе, где для нее не существует природы (ее «здесь нет»). И вовсе не обязательно родная деревня расположена географически далеко: она далека от бывшей хозяйки собственного дома и собственного бытия потому, что никогда уже ей в

прежнюю жизнь не вернуться. Отчетливо осознать данный факт позволяет последняя строка стихотворения, где концовка аналогична сказовой:

*Наблюдается эта картина
Потому, что при той же звезде
Просыпается птица, скотина –
За лесами, неведомо где. [1, с. 27]*

Раннее пробуждение мучает героиню подобно фантомным болям, которые преследуют человека, утратившего некоторую часть своего тела. Данный эффект подчеркивается автором при помощи частичного перехода на язык газетно-канцелярского стиля в последней строфе. Впрочем, последняя строка стихотворения возвращает восприятие реципиента в привычное русло. Она позволяет читателю прочувствовать глубину экзистенциальной драмы героини, ее одиночество и тоску. «Каждый элемент бытия», – пишет Н. Лосский, – «есть вместе с тем и ценность, поскольку он имеет значение для приближения к полноте бытия или удаления от нее; вступающая в состав жизни субъекта вместе с этим своим ценностным аспектом, он существует для субъекта как нечто *удовлетворяющее* (курсив автора – Г.К.) или *неудовлетворяющее* его. В развитой сознательной жизни субъекта эта сторона проявлений его выражается в более или менее сложных и разнообразных *чувствах*, положительных или отрицательных...» [2, с. 37] Как утверждают отдельные исследования, в преклонном возрасте людей меньше мучают отрицательные эмоции. Однако, если жизнь превращается, по тем или иным причинам, в *дожитие* (доживание), положительные чувства едва ли способны превалировать. По крайней мере, об этом читателю «кричит» рассмотренное стихотворение.

Старость, в каком бы ракурсе она ни воспринималась молодыми, не всегда девиантна. Есть у нее и свой положительный фактор. В «поздний» период жизни остро вспоминаются факты и события далекого прошлого – детства и юности. Душа словно возвращается к себе самой. Об этом – стихотворение К. Ваншенкина «Душа ребенка». Нелучайно говорят, что старики – как дети. С их неуверенностью и наивностью, сентиментальностью и неуклюжей заботливостью, отсутствием физической силы и беззащитностью перед жизнью и грядущим уходом. Временами внуки изумляются такому превращению: вот я был маленький, и мне казалось, что мой дед – это «ОГО!». Но провожал его недавно в больницу, а он разговаривает с врачом – и вдруг смотрит на меня, как ребенок, беспомощно, неуверенно, ища поддержки. И жалко его, и так тяжело на душе... Ведь это – знаки предстоящего ухода. «У Рэя Брэдбери, – пишет А. Ткачев, – в повести «Вино из одуванчиков» есть удивительное прозрение. Его поразила догадка, что старики – это дети, на которых надето немощное тело» [4, с. 139].

Константин Ваншенкин двумя строками стиха закольцовывает целый цикл (от младенчества – до старости) человеческого существования на Земле: «Сквозь все дальнейшие ветра – / Мир, схваченный душой ребенка». Освоение мира произошло, но еще продолжается жизнь с ее «ветрами». А душа уже начинает возвращаться понемногу в исходное состояние. И плохо, возможно, помнится то, что было вчера, однако все яснее проступают в памяти картины далекого прошлого: колодец со звоном «раннего ведра», березы около дома, где на окне с голубыми ставнями стоит «берестяная кружка», картофельные поля, ждущие по осени сбора урожая... Все это давнее прошлое помнится и смутно, и остро – одновременно:

*И есть ли что-нибудь острей,
Чем эти смутные картины, –
Уже из старости твоей,
Как бы сквозь дымку паутины? [1, с. 60]*

Парадоксальность восприятия-воспроизведения мира характерна для творчества Ваншенкина. Так, поэтическое сравнение острой неясности (NB! вот где парадокс) воспоминаний о прошедшей жизни с «дымкой паутины» помогает реципиенту прямо ощутить специфику возраста, точнее, возрастного восприятия.

Заключение

У старости свои плюсы и минусы. Последних, видимо, больше. Старение, как утверждает медицинская энциклопедия, есть неизбежный биологический процесс, приводящий к постепенному снижению адаптационных возможностей организма, и, при этом, характеризующийся развитием так называемой возрастной патологии, а также увеличением вероятности смерти. Однако, и ее, как рекомендовал в свое время людям известный режиссер, – «надо благодарно принимать» [3, с. 170].

В данной статье нами рассмотрены лишь несколько стихотворений К. Ваншенкина. Свои «вечные темы» он сам обозначил в одноименном стихотворении. Но это – предмет другого исследования. Вероятно, работа в данном направлении может быть продолжена.

Список литературы

1. Ваншенкин Константин. Жизнь человека: Лирика. Баллады. Поэма. – М.: «Советский писатель», 1983. – 208 с.
2. Лосский Николай. Ценность и бытие. – Харьков: «ФОЛИО»; М.: «АСТ», 2000. – 864 с.
3. Рязанов Э.А. У природы нет плохой погоды: Стихотворения, новеллы. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 352 с.
4. Протоиерей Андрей Ткачев. Слово утешения. – М.: Изд. Дом «Никея», 2017. – 282 с.
5. Мартин Хайдеггер. Бытие и время. Перевод с немецкого В.В. Библихина – СПб: «Наука», 2002. – 451 с.

ЗНАЧЕНИЕ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО В АНГЛИЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Бирюкова А.А.

магистрант кафедры английской филологии Института иностранных языков ФГБОУ ВПО «Волгоградский государственный социально-педагогический университет»

Мещерякова Ю.В.

доцент кафедры английской филологии Института иностранных языков ФГБОУ ВПО «Волгоградский государственный социально-педагогический университет»

PROPER NAME IN ENGLISH PHRASEOLOGY

Biryukova A.,

*Master Student, English Philology Department,
Foreign Languages Institute, Volgograd State Social Pedagogical University*

Mesheryakova Yu.

*Associate Professor, English Philology Department,
Foreign Languages Institute, Volgograd State Social Pedagogical University*

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-39-42](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-39-42)

Аннотация

Данная статья рассматривает актуальные проблемы современной фразеологии, а именно ономастический компонент фразеологических единиц английского языка. Анализируются данные фразеологических словарей английского и русского языков с целью поиска примеров использования ономастических единиц во фразеологизмах на английском языке, которые служат для создания специфического языкового фона, выражающего самобытность и неординарность данного языка.

Abstract

This article studies the actual problems of modern phraseology, namely the onomastic component of phraseological units of the English language. English and Russian phraseology dictionaries data are analyzed in order to figure out onomastic usage for English phraseological units. The result serves to reveal a specific linguistic background expressing the language uniqueness and originality.

Ключевые слова: имена собственные, ономастика, фразеология, языковой фон.

Keywords: proper names, onomastics, phraseology, language background.

Язык – неотъемлемая часть жизни человека. Его окружают другие люди и различные предметы, а значит, для их обозначения и дифференциации необходимо было создать особую категорию языка. Так появилась ономастика – «раздел языкознания, изучающий собственные имена, историю их возникновения и преобразования в результате длительного употребления в языке-источнике или в связи с заимствованием в др. языки» [2; с.152].

Имена собственные могут обозначать как объекты живой природы (людей, животных, вымышленных персонажей), так и неживой (географические объекты, названия небесных тел и т.д.). В рамках данного раздела языкознания, безусловно, доминирует лингвистический компонент, поскольку, во-первых, имя – это слово, которое формируется и развивается по законам языка, а во-вторых, информация каждого имени приобретает с помощью лингвистических средств.

С помощью имени собственного можно индивидуализировать и идентифицировать любой объект, а значит – оно универсально. Кроме того, имя собственное имеет гораздо более прямую связь с называемым объектом, в отличие от нарицательного. «Поскольку собственные имена лишь тогда осуществляют свою коммуникативную функцию, когда они связаны с денотатом и денотат этот известен участникам речевой ситуации, характеристика

денотата приобретает чрезвычайно важное значение для ономастики» [11; с.10].

Благодаря междисциплинарному характеру ономастика имеет связи со многими ярусами языкознания, в том числе с фразеологией. Фразеология – совокупность устойчивых оборотов речи и выражений, свойственных данному языку [13]. Фразеология изучает природу фразеологизмов, их отличительные признаки, делит на категории и исследует их проявления в речи человека.

Ни один язык нельзя представить без фразеологизмов. «Фразеология – это сокровищница языка. Во фразеологизмах находит отражение история народа, своеобразие его культуры и быта» [6; с. 6]. Без знания идиом невозможно изучить язык, а уж тем более овладеть им. Идиоматические конструкции могут быть современными или архаичными. Именно поэтому история фразеологического состава языка – это «история мировидения и миропонимания народа, поскольку отбор образов и их оязыковления – это результат культурной интерпретации самих фрагментов действительности с целью выразить отношение к ним – ценностное или эмоционально значимое» [12; с. 82].

Английский язык полон фразеологизмов с именами собственными. Часто они включают в себя имена персонажей художественной литературы, прототипы конкретных людей, героев религиозных и мифологических книг. В зависимости от

типа ономастического компонента фразеологические единицы можно разделить на следующие категории:

1. Идиомы, в составе которых есть имена библейских или мифологических героев.
2. Идиомы, в составе которых есть имя известного общественного деятеля (политика, музыканта и т.д.).
3. Идиомы, в составе которых есть имя конкретного человека, воспринимающееся как типичное для конкретной страны.
4. Идиомы, в составе которых содержатся топонимы.

Анализируя фразеологические словари (например такие, как *Idioms Online (The Free Dictionary)* [14], *A dictionary of English phrases* [15]), часто можно встретить фразеологические единицы с именами библейских и мифологических персонажей. К примерам данного вида идиом можно отнести:

- 1) *An act of God* – то, что неподвластно человеку;
- 2) *The old Adam* – «Ветхий Адам», греховность человеческой природы (намек на грехопадение Адама);
- 3) *As old as Adam* – старо как мир;
- 4) *Since Adam was a boy* – с давних пор, с незапамятных времен;
- 5) *The Augustan age* – золотой век литературы и искусства;
- 6) *Adam's apple* – яблоко раздора;
- 7) *The Hermetic art* – алхимия (по имени древнегреческого бога Гермеса, которому приписывали искусство делать сосуды воздухонепроницаемыми при помощи магической печати);
- 8) *Benjamin's mess* – самая большая порция;
- 9) *Achilles' spear* – что-либо ранящее и одновременно исцеляющее (подобно копью Ахиллеса);
- 10) *Throw a sop to Cerberus* – «задобрить Цербера», умиротворить;

Однако не только антропонимы можно встретить в фразеологических единицах библейского и мифологического характера, но и топонимы, например, *Sodom and Gomorrah* – порочное, греховное место (древние города, погрязшие в пороках и, по библейскому мифу, подвергнутые за это разрушению) или *Road to Damascus* – переломный момент; поворотный пункт; прозрение (в книге «Деяния святых апостолов» идет речь об одном из эпизодов из жития святого Апостола Павла, до крещения носившего имя Савл. Он активно участвовал в преследовании первых христиан. Но на пути в сирийский город Дамаск он неожиданно услышал неведомый голос «Савл! Савл! Что ты гонишь меня?» и на три дня ослеп. Приведенный в Дамаск, он был исцелен христианином Ананией и крестился). Вообще, говоря о топонимах, встречающихся в английских идиомах, чаще всего описываются целые страны, реже – города, например:

1. *Perfidious Albion* – Коварный Альбион (название Англии)
2. *Discover America* – говорить о том, что всем уже известно;

3. *Sent to Coventry* – перестать общаться; бойкотировать (связано с событиями, происходившими в городе Ковентри во время Английской революции 1640 гг. Граф Эдуард Х. Кларендон, первый историк английской буржуазной революции, в своем главном сочинении «История мятежа и гражданских войн в Англии», рассказывает, что плененных в Бирмингеме роялистов как узников отправляли в город Ковентри, который был оплотом сторонников парламента);

4. *Carry coals to Newcastle* – идти в лес со своими дровами; делать что-то бессмысленное (Ньюкасл – главный город Британии по производству угля);

Зачастую можно встретить идиомы с обозначениями улиц:

1. *The old lady of Threadneedle Street* – старушка с Триднидлстрит (разговорное название Банка Англии);

2. *To be/end up in Carey Street* – обанкротиться (название улицы, на которой с 40-х годов 19 века расположен британский суд по делам банкротства).

Возвращаясь к вопросу об использовании антропонимов, неоднократно встречаются фразеологические единицы с именами неизвестных людей, которые чаще всего имеют обобщающий характер и являются типичными (часто встречающимися) в конкретной стране. Так, например, имя Jack в культуре Великобритании имеет прямые ассоциации со словами «веселье, хитрость, плутовство». Именно поэтому существуют такие герои фольклора, как *Jack the Giant-killer* (персонаж одноименной сказки), *jack-in-the-box* (название игрушки «чертик в табакерке») или *jack-o'-lantern* (импровизированный фонарь в форме человеческой головы, изготовленный из тыквы с прорезями на месте рта и глаз, внутрь которой вставляется зажженная свеча). Говоря о более привычных фразеологических конструкциях, можно выделить следующие яркие примеры:

- 1) *Jack the Lad* - веселый, самоуверенный парень, любимец женщин;
- 2) *Jack at a pinch* - человек, готовый немедленно услужить, «на подхвате»;
- 3) *Jack out of office* - безработный, бездельник, о легкомысленном человеке.

Помимо этого в английском языке очень популярно имя John. В контексте использования этого имени в идиомах, мы можем заметить, что в англоязычной культуре John – это человек, следующий традиционному укладу жизни, обладающий успехом во всех областях жизни. Например, фразеологизм *Johnny-on-the-spot* обозначает человека, который всегда на месте в трудную минуту и готов помочь.

Вообще, говоря об антропонимах, используемых в английских идиомах, нельзя не подчеркнуть частоту их употребления. Именно фразеологизмы с антропонимичным компонентом чаще всего можно услышать в повседневной речи, например:

- 1) *Pandora's box* – ящик Пандоры;
- 2) *Robin Hood policies* – благородные поступки;

3) A Sherlock Holmes – человек-«ищейка», который постоянно ищет информацию о других людях; любопытная Варвара;

4) A Juda's kiss – поцелуй Иуды, предательский поступок;

5) Achilles' heel – Ахиллесова пята;

6) A smart Aleck – самоуверенный наглец, нахал; лоботряс;

7) The real McCoy – шикарная личность, мировой парень.

Так же, в различных словарях (к примеру, в Большом англо-русском фразеологическом словаре Кунина А.В. [7]), можно встретить очень необычные идиомы, которые помимо главной составляющей – антропонима – имеют еще и интересную этимологию:

1) Annie Oakley – контрамарка, бесплатный билет, пропуск. Происходит от имени американки Annie Oakley (1860-1926), которая была прославлена благодаря своей меткой стрельбе. Игральная карта с пробитыми пулей отверстиями вместо мастей напоминает прокомпостированный билет).

2) Waltzing Matilda – бродяжничество с поклажей за спиной (от нем. walzen – странствовать, бродяжничать);

3) Laugh like little Audrey – от души смеяться (по имени персонажа из произведения Шекспира «Как вам это понравится»);

4) The real Simon Pure – человек «собственной персоной» (по имени персонажа С.Сентливр «A bold stroke for a Wife»);

5) Honest Abe – честный человек (по прозвищу Авраама Линкольна);

Более того, встречаются идиомы с названиями небесных тел:

1) The Alfa and Omega – суть, самое существенное;

2) Once in a blue Moon – раз в сто лет;

3) Out of the blue sky – как гром среди ясного неба;

4) To be over the Moon – быть на седьмом небе от счастья; (туда же – to be on cloud nine);

5) Star-crossed lovers - несчастные возлюбленные;

6) To be born under a lucky star - быть рожденным под счастливой звездой.

Гораздо реже, но тем не менее также достаточно широко используются фразеологизмы с названиями месяцев и дней недели:

1) As mad as a March hare – эксцентричный человек;

2) May and December – молодая жена и старый муж;

3) Black Friday - любая пятница, в которую происходят финансовые или иные неудачи;

4) Black Monday – первый день после каникул; тяжелый, грустный понедельник как рабочий день после воскресенья;

5) Man Friday – верный слуга;

6) Sunday best – самая лучшая одежда на выхода в свет;

7) Sunday's child – удачливый человек

8) When two Sundays come together – когда два воскресенья встретятся, т.е. никогда.

Безусловно, это далеко не все категории, на которые можно поделить английскую фразеологию. А с условием того, что язык каждый день меняется, развивается, успеть за всеми новшествами в использовании идиом, тем более разговорного стиля, становится практически неосуществимой задачей. Состав фразеологического фонда находится в непосредственной связи с развитием языка. Каждый новый персонаж, каждая выдающаяся личность может спровоцировать определенные ассоциации со своим поведением или какой-либо отличительной особенностью, что находит свое отражение в появлении новых фразеологизмов с компонентом «имя собственное» [3]. Поэтому можно утверждать, что «нет никакого сомнения в том, что в диахронном плане все фразеологические единицы с именем собственным этимологически мотивированы, так как в момент их возникновения носители языка ясно осознавали связь между именем собственным и значением фразеологической единицы, в синхронном же плане большинство из них утратило свою этимологическую мотивацию» [8; с. 22].

Однако имена собственные являются носителями определенного национального колорита, поэтому изучение языка невозможно без изучения фразеологических единиц с ономастическим компонентом. Особенно интересно в исследовании данной темы то, что английский язык имеет своеобразную структурно-словообразовательную систему образования имен собственных, а также особенности коннотаций, возникшие на основе культурно-исторического развития онима.

Все приведенные выше примеры являются отражением эволюции английского языка, становления его как самобытной части культуры и общества. А поскольку данный язык становится неотъемлемой частью всемирной культуры, важность и необходимость изучения различных лингвистических сторон, в том числе и фразеологии и ономастики, очевидна.

Список литературы

1. Алиева Д. Т. Ономастическая игра в художественных текстах [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/onomasticheskaya-igra-v-hudozhestvennyh-tekstah> (Дата обращения: 08.03.2021).

2. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1969 – 1978. – 632 с.

3. Годунова Е. В. Имена собственные в составе английских фразеологических единиц // Современное педагогическое образование. 2020. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imena-sobstvennye-v-sostave-angliyskih-frazeologicheskikh-edinit> (Дата обращения: 10.03.2021).

4. Гридина Т.А. Языковая игра как лингвокреативная деятельность / Язык. Система. Личность. Языковая игра как вид лингвокреативной деятельности. Формирование языковой личности в

онтогенезе: Материалы докладов и сообщений Всероссийской научной конференции. - Уральский гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2002. - 31 с.

5. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. М, 1986. - 40 с.

6. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь = English-Russian phraseological dictionary: ок. 20000 фразеол. единиц / А. В. Кунин. - 6-е изд., испр. - М.: Живой язык, 2005 (ОАО Тип. Новости). - 942 с.

7. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Уч. пос. для ин-тов и фак. иностр. яз. - 3-е изд., стереотип. / А. В. Кунин. - Дубна: Феникс+, 2005. - 488 с.

8. Лиховидова Т.В. Фразеологические единицы с именем собственным в современном английском языке // ИЯШ, № 6, 1971. - С. 40-41.

9. Михайлов В.Н. Роль ономастической лексики в структурно-семантической организации художественного текста // Русская ономастика. М., 1984. - 109 с.

10. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Москва: Наука, 1973. - 367 с.

11. Сызранова Г.Ю. Ономастика: учебное пособие / М-во образования и науки Российской Федерации, Тольяттинский гос. ун-т, Гуманитарно-пед. ин-т. - Тольятти: Изд-во ТГУ, 2013. - 247 с.

12. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект. М.: Школа - «языки русской культуры», 1966. - 288 с.

13. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь русского языка: современная редакция - Москва: Дом Славянской кн., 2008. - 959 с. URL: <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/default.asp> (дата обращения: 15.03.2021).

14. Idioms Online. URL: <https://www idioms.online/> (дата обращения: 22.03.2021).

15. A dictionary of English phrases, 1922. - URL: <https://archive.org/details/dictionaryofengl00hyami-ala/page/40/mode/2up> (дата обращения: 23.03.2021).

ЛЕКСИЧЕСКАЯ АНТОНИМИЯ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЭВЕНСКОМ ЯЗЫКЕ

*Саввинова С.Н.
ИГИиПМНС СО РАН
г. Якутск. РФ*

LEXICAL ANTHONYMY OF NUNS IN EVEN LANGUAGE

*Savinova S.
Researcher of the Sector of Northern Philology
Institute of Humanitarian Studies and Problems of Indigenous Peoples of the North of the SB RAS
DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-42-43](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-42-43)*

Аннотация

Целью данной статьи является анализ лексической антонимии имен существительных в эвенском языке, так как они имеют большое значение для систематического описания семантики лексики ввиду того, что они объединены тождественностью и общностью. Антонимы-имена существительные по лексическим значениям могут быть разделены по семантическим подгруппам. Не все имена существительные эвенского языка могут образовывать антонимические пары.

Abstract

The purpose of this article is to analyze the lexical antonymy of nouns in the Even language, since they are of great importance for the systematic description of the semantics of vocabulary due to the fact that they are united by identity and community. Antonyms-nouns by lexical meanings can be divided into semantic subgroups. Not all nouns of the Even language can form antonymic pairs.

Ключевые слова: Антонимы, имена существительные, эвенский язык, лексикология, лексико-семантическая группа.

Keywords: Antonyms, nouns, Even language, lexicology, lexico-semantic group.

Антонимия как один из разделов лексикологии был и остается одним сложнейших категорий языка. На каждом этапе развития она требует новых разработок и дополнений от исследователей, так как остается еще много нерешенных проблем. Известно, что антонимы являются самым распространенным явлением во всех языках, и они играют огромную роль в развитии любого языка.

Антонимия как лингвистическая проблема не была предметом исследования в эвеноведении, что предопределяет актуальность выбранной темы.

Изучение антонимии в эвенском языке неразрывно связано с антонимией в разных частях речи, так как в антонимические отношения могут вступать все основные знаменательные части речи. В данной статье будут рассматриваться антонимические отношения имен существительных в связи с их лексико-грамматическим статусом, то есть анализируются семантические особенности существительных-антонимов. Материалом для исследования послужат ранее опубликованные фольклорные материалы [1], двуязычный словарь эвенского языка

[3], тексты художественных произведений на эвенском языке.

По структуре антонимы в эвенском языке делятся на однокорневые и разнокорневые [4]. При анализе антонимов-имен существительных мы будем рассматривать разнокорневые антонимы, так как они в отличие от однокорневых, которые оформляются словообразованием, а создаются противопоставлением их значений.

Рассмотрим особенности антонимии имен существительных в эвенском языке. В эвенском языке не вступают в антонимические отношения имена существительные конкретным значением. Например: *калдарки* «неприступная гора»; *бя* «лежбище морского зверя»; *абду* «имущество» и т.д. Не имеют антонимов имена собственные.

Как указывает Реформатский «В существительных, взятых в прямых значениях, антонимика проявляется реже; она возникает, прежде всего, у существительных, соотнесенных с антонимированными прилагательными: свет-тьма, жар-холод, добро-зло» [2].

В антонимические отношения вступают имена существительные с абстрактным значением: *хэнэн* «смелость» - *нэлэн* «трусость», *набус* «печаль» - *хэбден* «веселье», *дэган* «бедность» - *энгэн* «богатство», *иг* «звук» - *тивун* «тишина» и др.

Антонимы-существительные по их лексическим значениям можно разделить на несколько подгрупп:

1) Обозначающие пространственные отношения: *хэе* «вершина» - *хэрдэн* «низина», *хунтан* «глубина» - *ой* «поверхность», *нянин* «небо» - *төр* «земля», *хэрги* «низ» - *өй* «верх», *ингэньгидэ* «север» - *нямгида* «юг».

Например: *Хисэчин няним төгэчир дасситан*. «Вечером небо покрылось тучами». *Эрэв долбанили иманра эйду төру дассин*. «За эту ночь снег всю землю закрыл».

2) Обозначающие явления природы: *дюгани* «лето» - *түгэни* «зима», *өн* «прилив» - *арбати* «отлив», *гяван* «рассвет» - *тикэнмэй* «закат», *бот* «град» - *удан* «изморось, мелкий дождь», *хөкчи* «жара» - *ингэнь* «холод», *бяг* «луна» - *нөлтэн* «солнце», *нянин* «небо» - *төр* «земля», *долбани* «ночь» - *бадикар* «утро», *долбани дулакани* «полночь» - *инэнг дулакани* «полдень» и т.п.

Например: *Ибдири бэй-нен хикутич онялан нэлэм; хэрэвэттэн тек түгэниду ингэмуттэн, дюганиду илран, эйду хулралкан, хэрэдэклий хуклэн (икри)*. «Неизвестный человек хороший рисовальщик; вышивает сейчас зимой, замерзает, летом просыпается, у него много одеял, там, где вышивает, спит (червь-короед)» [1].

3) Состояние и характеристику человека: *аин* «доброта» - *ач елранач* «жестокость», *нодан* «красота» - *кэнелин* «безобразие», *кэнелин* «ничтоже-

ство» - *дэмгэ* «величие», *нэлэн* страх - *хэнэн* «отвага», *набус* «печаль» - *хэбден* «веселье», *хилус* «горе» - *нес* «счастье», *демкэн* «голод» - *дялун* «сытость», *гиркэ* «друг» - *булэн* «враг», *бан* «лень» - *он* «деятельность», *өрэлдэн* «радость» - *мэргэчин* «горе»; *ининэн* «смех» - *хонган* «плач», *нэргэн* «трус» - *хэу* «храбрец».

Например: *Этэв мявандулан набус наптакан икэдиллөттэн*. «Мой дед, когда печаль входила в его сердце, начинал петь». *Нэлкэ, нөлтэн элэкэс хеми, нонап гарпангади эйду бэйлду өрүсу аниваттан*. «Весной солнце, только появившись, своим первым лучом всем людям дарит радость».

4) Социальные явления и отношения: *дэган* «бедность» - *энгэн* «богатство», *кусин* «война» - *аймулдан* «мир», *кунарап* «детство» - *хагды* «старость», *гиркэ* «друг» - *булэн* «враг», *өлэкчин* «обман» - *айдит* «правда», *хөтэдек* «отдых» - *гургэ* «труд», *дабдукан* «победа» - *дабданмай* «поражение» и т.п.

Например: *Илан гянул бэйл, тогу илнидюр дургуэрэ (хилтэс, бур, могди)*. «Три друга есть, втроем огонь разжигают (трут, кремень, огниво)». [1]

5) Временные отношения: *инэн* «день» - *долбони* «ночь» и т.д.

Например: *Дөр этүмгэ бисни: гя инэнг этувэттэн. Гя долбо этувэттэн. Долбо этури банадмар. Балдири, гөпкөнсөткэн оваттан*. (нөлтэн, аткикан). «Два сторожа имеются: один днем сторожит, другой ночью сторожит. Ночью стерегущий более ленив, Ленясь притворяется, что скрывается. (солнце, луна)». [1]

Анализ семантических особенностей позволил выявить, что только слова из одного лексико-грамматического разряда могут иметь противоположное значение. Явление антонимии пронизывает только слова одной и той же части речи, так как связано с лексическим значением, которое характерно для данной группы слов. Анализ антонимов-имен существительных в эвенском языке показал, что в антонимические отношения вступают только абстрактные имена существительные с различными лексическими значениями, не образуют пары антонимические пары имена собственные и имена существительные с конкретным значением.

Список литературы

1. Бурькин А.А. Малые жанры эвенского фольклора. Санкт-Петербург, 2001, 272 с.
2. Реформатский А.А. Введение в языковедение. - М., 1967. 275 с.
3. Роббек В.А., Роббек М.Е. Эвенско-русский словарь. Н.: Наука, 2004. 356 с.
4. Саввинова С.Н. Антонимия в эвенском языке. Современное педагогическое образование. № 3, 2021 г. Москва, с. 236-238.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕТАФОРИЧЕСКОГО ПЕРЕНОСА ЛЕПИДОПТЕРОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Яковлева С.Л.

*кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры иностранных языков и перевода,
Казанский инновационный университет им. В.Г. Тимирязова
ORCID: 0000-0001-5166-0699
ResearcherID: F-3310-2014
Scopus Author ID: 56609945100*

COMPARATIVE ANALYSIS OF METAPHORICAL TRANSFER OF LEPIDOPTERONYMS IN ENGLISH AND RUSSIAN

Yakovleva S.

*Candidate of Pedagogic Sciences (PhD), Associate Professor,
V.G. Timiryasov Kazan Innovative University
ORCID: 0000-0001-5166-0699
ResearcherID: F-3310-2014
Scopus Author ID: 56609945100
DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-44-47](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-44-47)*

Аннотация

Статья посвящена сравнительному анализу наименования лепидоптеронимов с прозрачной внутренней формой в английском и русском языках. **Цель работы** – выявить характерные черты метафорического переноса лепидоптеронимов, универсальные и уникальные особенности семантической деривации в обоих языках. **Методы** исследования включают семантический анализ, компонентный анализ, анализ словарных дефиниций, сопоставительный метод и метод сплошной выборки. **Результаты исследования** 102 пар лексем показывают, что номинация лепидоптеронимов в английском и русском языках имеет ярко выраженные отличия, когда за основу наименования в каждом языке берется иной признак, наряду с отдельными универсальными чертами. **Выводы.** Размер, форма и цвет бабочки в русском и английском языках являются доминирующими признаками. На втором месте в английском языке находятся лексемы, обозначающие известных людей и представителей древних мифологий. На третьем месте – мотивировочный признак, включающий место обитания бабочки. В основе следующего мотивировочного признака лежат обозначения растений, которыми питаются гусеницы бабочек. В русском языке на равных позициях находится метафорический метафорический перенос, в основе которого понятийные области: люди, растения и место обитания.

Abstract

The article is devoted to the comparative analysis of the English and Russian names of lepidopteronym having a transparent inner form. **The purpose of the article** is to reveal the metaphorical transfer of lepidoptera, universal and unique features of semantic derivation in both languages. **Research methods** include semantic analysis, component analysis, comparative analysis, and complete sampling. **The results** of the study of 102 pairs of lepidoptera in English and Russian show, that the nomination process is based on different features, along with some universal ones. **Conclusions.** The size, shape and colour in Russian and English are dominating indicators of metaphorical transfer. In second place in the English language are the lexemes of famous people and representatives of ancient mythologies. The habitat of the butterfly is the third motivational indicator. The next one is the nomination based on plants that feed butterfly caterpillars. In the Russian language, there is a metaphorical transfer based on the equal quantity nomination of people, plants and habitat.

Ключевые слова: лепидоптероним, метафорический метафорический перенос, мотивировочный признак, английский язык, русский язык.

Keywords: Lepidopteronym, metaphorical transfer, motivational indicator, English, Russian.

Введение

Национальная научная языковая картина мира находит отражение в терминологии каждого отдельного языка. **Актуальность работы** вызвана интересом отечественных и зарубежных исследователей к номинации терминов из различных областей науки, которые ведутся на протяжении нескольких последних лет, к поиску и выявлению универсальных и уникальных черт мироздания,

категоризации объектов и явлений действительности, наделяемым каждым народом и находящим отражение в его языке. **Цель исследования** заключается в сопоставительном анализе лепидоптеронимов в английском и русском языках и выявлении уникальных и специфических черт терминов с прозрачной внутренней формой. В ходе исследования были использованы следующие **методы исследования:** метод сплошной выборки, семантический

анализ, компонентный анализ, метод словарных дефиниций, анализ терминосистем английского и русского языков, обозначающих наименования бабочек, сравнительный анализ терминов с прозрачной внутренней формой.

Как подчеркивает А. Вежбицкая, язык задает своим носителям определенную картину мира, причем каждый язык – свою [4, с. 5]. Такого же взгляда придерживаются Н. Д. Арутюнова [2, с. 50-58] и Ю. Д. Апресян [1, с. 40]. Они указывают, что свойственный языку способ концептуализации действительности является отчасти универсальным и отчасти национально специфичным, поэтому для носителей разных языков характерно своеобразное видение мира. В работах Е. С. Кубряковой [8] и В. Н. Телии [11] нашли отражение такие аспекты как формирование картины мира в языке, порождение речи и роль человека в процессе коммуникации. Вопросы метафоричности мышления каждого народа представлены в трудах Н. Д. Арутюновой и В. Н. Телии. Ю. Д. Апресян и В. Г. Гак [5] рассмотрели вопросы языковой картины мира в лексической семантике и прагматике. Б. А. Серебrenников описал некоторые процессы заимствования и взаимовлияния в языках, соотношения языка и мышления [10]. На взгляд О. А. Корнилова, одним из проявлений национального менталитета и национальной специфики являются национальные терминологии [7, с. 46].

В терминосистеме английских и русских научных названий бабочек наблюдается тенденция к использованию терминов с прозрачной внутренней формой. В плане содержания одинаковые наименования лепидоптеронимов имеют прозрачную внутреннюю форму, однако за основу их номинации в обоих языках берутся совершенно разные признаки, что является проявлением уникального национального мировидения.

Результаты исследования

Метафорический перенос представляет собой вид семантической деривации, при которой в процессе номинации происходит переход из одной понятийной сферы в другую. Проведем сравнительный анализ метафорического переноса в наименованиях лепидоптеронимов на английском и русском языках на материале 102 пар лексических единиц.

Метафорический перенос: насекомое → растение → человек

– *the mallow skipper* – (букв.: *хозяин/шkipер мальвы*). Этот вид бабочек встречается на заливных лугах и в садах, где растут мальвовые [9], что послужило мотивировочным принципом номинации в английском языке. В русском языке на основе латинского языка *толстоголовка альцея* метафорический перенос осуществляется от насекомого к растению *штокроза*, которое, в свою очередь, было названо в честь древнегреческого поэта и политика Алцея/Алкея – представителя музыкально-песенной лирики, родившегося на Лесбосе в 560-580 гг. до н.э.

Метафорический перенос: насекомое → титул человека / мифологический персонаж

– *the African queen or African monarch* – (букв.: *африканская королева/африканский монарх*). Считается, что наименование *монарх* было дано в честь короля Англии Вильгельма III, так как основной цвет бабочки – это цвет вторичного титула короля Принц Оранский. Крылья бабочки имеют черный, оранжевый и белый узор. Видовое название на русском языке *данаида хризипп* соответствует греческому, оно дано в честь Хрисиппа, который в древнегреческой мифологии был сыном нимфы Данаиды.

– *the purple emperor* – (букв.: *фиолетовый император*). В основе номинации лежит цвет мантии императора, а также тот факт, что бабочка мужской особи летает очень высоко на вершинах деревьев, т.е. находится в более высоком положении, чем все остальные. В основе номинации на английском языке наблюдается пространственная ассоциация по вертикали «верх – низ». В русском языке *радужница большая ивовая* акцент делается на цвете и месте обитания бабочки.

– *the admiral* – адмирал. Лепидоптероним, возможно, получил своё название в связи с красными полосами на передних и задних крыльях. В старину у адмиралов – главнокомандующих флотом, на брюках были красные лампасы, а через плечо они носили красные ленты. Видовой эпитет *Atalanta* из греческой мифологии восходит к *Аталанте* — искусной охотнице. В основу наименования на русском языке – *ленточник Камилла* – легло имя собственное амазонки Камиллы – персонажа древнегреческой мифологии.

Метафорический перенос: насекомое → растение/ вещество

– *Gonepteryx rhamni* (known as *the common brimstone*). В греческом наименовании лепидоптеронима *gonia* – *угол* и *pteryx* – *крыло* композитом является форма крыла бабочки в виде угла, питаются они на растении *rhamni* – *крушина*, что легло в основу номинации [9]. В английском языке название переводится как *сера обыкновенная*. Эта ярко-желтая бабочка получила название в Англии в XIV веке. Наименование состоит из двух основ: *burning* – *горящий* и *stone* – *камень*. В основу номинации, вероятно, лег тот факт, что сера легко воспламеняется. На русском языке бабочка именуется *лимонница крушинная*. Мотивировочным фактором служит цвет бабочки, как в английском языке и растение, как в греческом. Такое необычное переплетение является ярким примером, подтверждающим специфичность мировидения каждого народа.

Метафорический перенос: насекомое → птица → растение

– *the European beak or nettle-tree butterfly*. У этих бабочек есть довольно далеко выступающие органы чувств – щупики, которые выходят из головы [12]. В боковой проекции они особенно напоминают клюв птицы. На принципе ассоциативных связей с крапивой строится номинация лепидоптеронима, поскольку туловище и основание крыльев у него зеленого цвета. В русском языке эти щупики

ассоциируются с носом, а не клювом, как в английском языке, а само наименование растения отсутствует.

Метафорический перенос: насекомое → мифическое животное → птица

– *the dragon swallowtail* – (букв.: драконий ласточкин хвост). В основе номинации лежит особенность строения гусеницы, которая имеет особый пахучий орган, обычно скрытый. Однако при угрозе личинка разворачивает его наружу через поперечную спинную бороздку, наполняя его жидкостью. Раздвоенный вид задних крыльев напоминает ласточкин хвост, что и послужило мотивировочным признаком, совпадающим в английском и русском языках.

Метафорический перенос: насекомое → птица

– *the birdwing butterfly* – (букв.: бабочка с крыльями птицы). Бабочки этого семейства являются самыми крупными в мире [9], размер их крыльев настолько велик, что они ассоциируются с птичьим крылом.

– *the European peacock* (букв.: европейский павлин). В наименовании на английском языке мотивировочным фактором является вся птица в целом, на русском – только его часть: павлиний глаз.

Метафорический перенос: насекомое → мифический персонаж

Называть бабочек именами мифических героев и муз соответствовало классической традиции, сложившейся в номинации лепидоптеронимов в европейских странах.

– *the clouded Apollo* – (букв.: дымчатый Аполлон). Вид в целом был назван в честь богини Мнемозины – матери девяти муз, что отражено в наименовании на русском языке.

– *the Thor's fritillary* – (букв.: рябчик Тора). Латинский видовой эпитет происходит от имени Тор в древнегерманской и скандинавской мифологии – бога грома, бурей и плодородия, защищающего богов и людей от великанов и чудовищ.

– *the Eros blue or common meadow blue* – (букв.: Эрос синий или обыкновенный луговой синий). Эрос – божество любви в греческой мифологии.

Метафорический перенос: насекомое → реальный человек (ученый)

– *Anthocharis gruneri* – зорька Грюнера. В наименовании бабочки и на английском и на русском языках в основе номинации лежит имя ученого Огюста Грюнера – немецкого энтомолога и коллекционера насекомых.

– *Mimathyma schrenckii* – переливница Шренка. Бабочка получила наименование в честь русского зоолога, энтомолога, офицера Генштаба, тайного советника Леопольда Ивановича фон Шренка (1826-1894) [3]. Мотивировочный признак в обоих языках идентичен.

– *Ripart's anomalous blue* – голубянка Рипперта. Видовое название «*riparti*» дано в честь французского собирателя чешуекрылых Рипперта де Божанси.

Группу лепидоптеронимов, имеющих в своей основе совершенно разные ассоциативные связи в английском и русском языках, можно дополнить следующими примерами:

– *пеструшка темнокрылая*. В основе номинации лежит характерный разноцветный, не однородный рисунок на крыльях бабочки, обладающей темными крыльями. Причина номинации понятна носителю русского языка. В английском языке акцент делается на манере полета бабочки, напоминающей скольжение: *the common glider* (*glider* – планер).

– *репейница* или *чертополоховка*. В основе номинации лепидоптеронима на русском языке лежит место обитания бабочки, которую можно встретить на репейнике или чертополохе. Коричневые, оранжевые, черные и белые пятна располагаются на крыльях этой бабочки, поэтому на английском ее называют *раскрашенной* – *painted lady*.

– *перламутровка* – *the silver washed*. Весьма интересное образное описание, данное бабочкам. Перламутровый напоминает по цвету жемчуг, что послужило мотивировочным признаком в русском языке. В английском языке в основе наименования этой бабочки лежит метафора – *омытая серебром*.

– *перламутровка блестящая*. В русском языке бабочка получила наименование по причине своего переливающегося на солнце цвета. В английском языке иной принцип номинации: *the Queen of Spain* – *королева Испании*. Ассоциация происходит на основе сравнения красоты королевы с красотой бабочки. Крылья этой бабочки необычайно привлекательны: на верхних оранжевых с сиреневатым отливом крыльях правильными рядами расположены черные пятна; нижняя сторона задних крыльев украшена перламутровыми пятнами с жемчужными зрачками. Бабочка была обнаружена в XVIII веке английским энтомологом и гравером Моисеем Харрисом.

– *пестроглазка Лариса*. Лариса – греческий город в районе Фессалия. Именно его название было мотивировочным признаком для номинации этой бабочки, на верхних крыльях которой располагаются глазчатые пятна на темном фоне. В основе номинации – внешний вид бабочки, рисунок на ее крыльях. Английское наименование связано с Балканским полуостровом, а глазки на крыльях сравнили с белым мрамором: *the Balkan marble white*.

– *чернушка*. Эти бабочки обитают в холодном климате, поэтому их крылья черного цвета хорошо поглощают солнечное тепло; летают они только в солнечную погоду. В наименованиях на английском языке присутствуют онимы *шотландский* или *колорадский*. Кроме того, чернушкой называется однолетнее пряное растение, которое еще называют черным тмином. В основе номинации лежат семена растения черного цвета.

В результате проведенного исследования в номинации лепидоптеронимов были выявлены следующие виды метафорических метафорических переносов: насекомое → растение → человек; насекомое → титул человека / мифологический персонаж; насекомое → растение / вещество; насекомое →

птица → растение; насекомое → мифическое животное → птица; насекомое → птица; насекомое → мифический персонаж; насекомое → реальный человек / ученый.

Выводы

Результаты исследования 102 пар лексем показывают, что номинация лепидоптеронимов в английском и русском языках имеет ярко выраженные отличия, когда, наряду с отдельными универсальными чертами, метафорический перенос осуществляется на основе иного мотивировочного признака. Размер, форма и цвет бабочки в русском и английском языках являются доминирующими признаками, что является универсальной чертой семантической деривации. На втором месте в английском языке находятся лексемы, обозначающие известных людей и представителей древних мифологий. Далее следует мотивировочный признак, включающий место обитания бабочки. В основе следующей номинации лежат обозначения растений, которыми питаются гусеницы бабочек. В русском языке на равных в количественном отношении позициях находится метафорический перенос, в основе которого понятийные области: люди, растения и место обитания.

Список литературы

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. Т.2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Языки рус. культуры, 1995. – 766 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык о языке: Сб. статей / Под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой. – М.: Языки рус. культуры, 2000. – 624 с.
3. Биография: Л. И. фон Шренк [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.people.su/126137> (дата обращения 21.07.2021).

4. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов, М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.

5. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология: на материале французского и русского языков. – М.: Либроком, 2010. – 264 с.

6. Гриченко, Л.В. Ценностная картина мира в единицах паремического дискурса: Вестник Пятигорского государственного университета. – № 2. – 2020. – С. 56-59.

7. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.

8. Кубрякова Е. С. Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие / Изв. РАН. Серия литературы и языка. – 2006. – Т. 65, № 2. – С. 3 – 13.

9. Моргун, Д.В., Довгайло, К.Е., Рубин, Н.И., Солодовников, И.А., Плющ, И.Г. Дневные бабочки (Hesperioidea и Papilionoidea, Lepidoptera) Восточной Европы. [Электронный ресурс]. CD определитель, база данных и пакет программ «Lysandra». — Минск, Киев, М.: 2005. – Режим доступа: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/View/11859> (дата обращения 02.04.2021).

10. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова; В. И. Постовалова. – М.: Наука, 1988. – 212 с.

11. Туризм в Малаге [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.malaga.es/en/turismo/naturaleza/lis_cd-9808/repicoteada-libythea-celtis-laicharting-1782 (дата обращения 19.04.2021).

12. Яковлева С.Л. Принципы номинации орнитонимов в английском и русском языках / Modern Humanities Success / Успехи гуманитарных наук. – 2021. – № 7. – С. 127-133.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

ПСИХОЛОГІЧНІ КОРЕЛЯТИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ КОМАНДИРОМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Черевичний С.В.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9691-5261>

ад'юнкт кафедри суспільних наук,

Національний університет оборони України

імені Івана Черняхівського,

м. Київ, Україна

PSYCHOLOGICAL CORRELATES OF COMMANDER DECISION MAKING IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Cherevychnyi S.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9691-5261>

PhD student of Social Sciences Department,

National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi,

Kyiv, Ukraine

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-48-54](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-48-54)

Анотація

У статті представлено результати дослідження психологічних особливостей прийняття рішення командиром в умовах невизначеності. Проведено кореляційний аналіз, де показано значимі кореляції між результатами методик, направлених на дослідження когнітивного, емоційно-вольового та ціннісно-мотиваційного компонента прийняття рішення командирами а також їх толерантністю до невизначеності. За допомогою факторного аналізу виокремлено дві групи командирів. В командирів першої групи у прийнятті рішення переважають когнітивний та ціннісно-мотиваційний компоненти, тоді як у командирів другої групи ми спостерігаємо наявну перевагу в прийнятті рішення емоційно-вольового компоненту.

Abstract

The article highlights the results of the psychological features study of decision-making by a commander in conditions of uncertainty. A correlation analysis was performed, which shows significant correlations between the results of methods aimed at studying the cognitive, emotional-volitional and value-motivational component of decision-making by commanders, as well as their tolerance for uncertainty. Two groups of commanders were singled out by factor analysis. The commanders of the first group are dominated by cognitive and value-motivational components in decision-making, while the commanders of the second group we observe an existing advantage in decision-making emotional and volitional component.

Ключові слова: прийняття рішення, психологічні особливості, компоненти, невизначеність, толерантність до невизначеності.

Keywords: decision-making, psychological features, components, uncertainty, tolerance for uncertainty.

Однією з актуальних та важливих проблем у практиці та теорії професійного навчання та підготовки командирів є формування в них вміння приймати оптимальні рішення в складних умовах діяльності. Прийняття рішення є базовим компонентом системи професійної діяльності командира і єдністю пізнавальних, емоційних, вольових і мотиваційних процесів. Без прояснення психологічних особливостей діяльності командира, зокрема процесу прийняття рішення в екстремальних ситуаціях його діяльності, ефективно цю підготовку здійснити досить складно.

Метою роботи є дослідження психологічних особливостей прийняття рішення командиром в умовах невизначеності. У відповідності до мети, сформовані наступні завдання: 1) аналіз літературних джерел щодо дослідження прийняття рішення особистістю та дослідження феномену невизначеності; 2) формування вибірки досліджуваних; 3) пі-

дбір відповідних методик для дослідження психологічних особливостей; 4) здійснення обробки отриманих результатів.

Матеріали та методи. Для виконання завдань дослідження психологічних особливостей прийняття рішення командиром в умовах невизначеності було застосовано методики, які визначають індивідуальні стратегії прийняття рішення, копінг-поведінку у стресових ситуаціях, толерантність до невизначеності та особисті риси, а саме: «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» (МОІР), «Особистісні фактори прийняття рішення» (ОФР-25 Т. Корнілової), «Особистісна готовність до змін», тест С. Баднера «Толерантність до невизначеності» (в адаптації Г. Солдатової), «методика діагностики рівня рефлексивності» (А. Карпова), «тест Хайма», «тест Смисло-життєві орієнтації» (Д. Леонтьєва), анкета «Дослідження професійної мотивації» (В. Осьодло), «методика дослідження мотивації А. Маслоу». Для обробки результатів

було використано статистичний метод пошуку кореляційних та структурних зв'язків критерій χ^2 -Пірсона, та метод факторного аналізу. До досліджуваної вибірки увійшли 241 особа – офіцери-слухачі командно-штабного інституту застосування військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, які обіймали посади командира роти, командира батальйону, начальника штабу-першого заступника командира батальйону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз літератури щодо проблеми прийняття рішення засвідчив складність та багатогранність цієї, без перебільшення, ключової функції діяльності особистості [3]. Разом з тим, будь яку складну, життєво важливу для людини задачу чи проблему, що вимагає вирішення, прийнято розглядати через призму невизначеності. Дослідження прийняття рішення було б неповним у відриві від дослідження поняття невизначеності, перші спроби дослідження якої зробив ще Арістотель і які тривають до цього часу [2]. Діяльність командира – нескінченний процес прийняття рішення в умовах невизначеності. В бойовій обстановці невизначеність присутня завжди і для всіх, її відчуває як солдат так і генерал. Слушно буде зауважити, що однією з ключових психологічних особливостей у прийнятті рішення

командиром є рівень його толерантності до невизначеності [4]. Проведений системний аналіз прийняття рішення командиром в умовах невизначеності дозволив нам виділити три основних компоненти, що володіють специфічними характеристиками та відіграють визначальну роль в прийнятті рішення командиром в умовах невизначеності: емоційно-вольовий компонент; когнітивний компонент; ціннісно-мотиваційний компонент [1].

Результати та їх обговорення. Для з'ясування впливу невизначеності на когнітивну складову командира при прийнятті рішення нами обрано наступні досліджувані параметри: *суб'єктивна раціональність* (методика ЛФР-25 Т. Корнілової), *пильність*, *надпильність* (Мельбурнський опитувальник прийняття рішення), *адаптивність*, *винахідливість* (методика Особистісна готовність до змін), *ретроспективна, ситуаційна, перспективна рефлексія та рефлексія спілкування і комунікації* (методика А. Карпова). Рівень толерантності та інтолерантності до невизначеності ми досліджували за допомогою тесту С. Баднера «Толерантність до невизначеності» (в адаптації Г. Солдатової). Як видно з таблиці 1, встановлено позитивний зв'язок за багатьма параметрами на рівні $p \leq 0,01$.

Таблиця 1

Значимі кореляції результатів за методиками дослідження когнітивного компоненту з результатами методики «Толерантності до невизначеності»

Досліджувані параметри когнітивного компонента	Толерантність до невизначеності	Інтолерантність до невизначеності
Ретроспективна рефлексія	-,786**	,450**
Ситуативна рефлексія	,198**	-,234**
Перспективна рефлексія	,360**	-,215**
Рефлексія спілкування	,310**	-,195**
Винахідливість	,481**	-,683**
Адаптивність	,640**	-,872**
Пильність	-,013	,425**
Надпильність	-,429**	,311**
Суб'єктивна раціональність	-,254**	,468**

*- кореляція значима на рівні 0,05

** - кореляція значима на рівні 0,01

Так, у командирів, які мають високий рівень толерантності до невизначеності встановлено значущий позитивний кореляційний зв'язок ($p \leq 0,01$) з ситуативною ($r = ,198^{**}$), перспективною ($r = ,360^{**}$) та комунікативною ($r = ,310^{**}$) рефлексією, що свідчить про притаманну їм властивість обдумувати свою діяльність у цілому, планувати і прогнозувати її наслідки. Вони можуть зрозуміти іншого, поставити себе на його місце, в окремих випадках – передбачити поведінку іншої людини, здатні зрозуміти, що думають про них інші люди. Разом з тим у них зафіксовано значущу від'ємну кореляцію ретроспективної рефлексії ($r = -,786^{**}$) з толерантністю до невизначеності, що свідчить про не властивість їх замислюватися над власною діяльністю і вчинками інших людей, з'ясовувати причини і наслідки своїх дій як у минулому, так і в сьогоденні і майбутньому. І повністю обернені результати були отри-

мані з командирами у яких переважає інтолерантність до невизначеності. У даній категорії було встановлено значущу від'ємну кореляцію з ситуативною ($r = -,234^{**}$), перспективною ($r = -,215^{**}$) та комунікативною ($r = -,195^{**}$) рефлексією, що свідчить про не спроможність обмірковувати свою діяльність у найдрібніших деталях, складності прогнозування можливих наслідків. Таким командирам важко поставити себе на місце іншого, складно передбачити поведінку іншої людини. Натомість встановлено позитивний кореляційний зв'язок ретроспективної рефлексії ($r = ,450^{**}$) з толерантністю до невизначеності, що свідчить про схильність звертатися до аналізу своєї діяльності і вчинків інших людей, з'ясовувати причини і наслідки своїх дій як у минулому, так і майбутньому.

Зафіксовано позитивний значущий кореляційний зв'язок за шкалами *винахідливість* ($r = ,481^{**}$) та

адаптивність ($r=,640^{**}$) методики Особистісна готовність до змін у командирів з високим рівнем ТН, що в свою чергу свідчить про вміння знаходити вихід із складних ситуацій, звертатися до нових джерел для вирішення нових проблем, змінювати свої плани і рішення, перебудовуватися в нових ситуаціях, не наполягати на своєму, якщо ситуація цього не вимагає. Зафіксовано негативний зв'язок ТН з *раціональністю* ($r=-,254^{**}$) (методика «Особистісні фактори прийняття рішення» Т Корнілової) та шкалою *надпильність* ($r=-,429^{**}$) (МОПР «Мельбурнський опитувальник прийняття рішення»). Дещо неочікуваною є відсутність значущої кореляції шкали *пильності* ($r=-,013$) з ТН. Отримані дані дають підстави стверджувати, що *пильність* як і *раціональність* характеризує особливості командирів з високим рівнем ТН саме в контексті раціональності, що проявляється як готовність до обдумування цілей та альтернатив рішень, які націлені на збір інформації і максимальне охоплення різних альтернатив. Але, скоріш за все, це є характеристикою не прийняття невизначеності як умов своїх рішень, а прагненням до зняття невизначеності. Цьому також відповідають результати, отримані у командирів з високим рівнем інтолерантності до невизначеності (ІТН), де встановлено значущу позитивну кореляцію з шкалами *пильність* ($r=,425^{**}$), *надпильність*

($r=,311^{**}$) та шкалою *раціональності* ($r=,468^{**}$). Ця інтерпретація підтверджується і встановленими негативними зв'язками з шкалами *винахідливості* ($r=-,683^{**}$) та *адаптивності* ($r=-,872^{**}$).

Для з'ясування впливу невизначеності на емоційно-вольову складову командира при прийнятті рішення нами обрано наступні досліджувані параметри: *схильність до ризику* (методика ЛФР-25 Т. Корнілової), *уникнення, прокрастинація* (Мельбурнський опитувальник прийняття рішення), *пристрасність, оптимізм, сміливість, впевненість, толерантність до двозначності* (методика Особистісна готовність до змін).

Отримані результати (табл. 2.) дають змогу нам констатувати пряму значущу позитивну кореляцію толерантності до невизначеності з готовністю командирів *до ризику* ($r=,500^{**}$), *сміливістю* ($r=,340^{**}$), *оптимізмом* ($r=,625^{**}$) і *толерантністю до двозначності* ($r=,652^{**}$) та негативний кореляційний зв'язок зі шкалами *уникнення* ($r=-,795^{**}$) й *прокрастинації* ($r=-,486^{**}$), що характеризує негативні копінги у прийнятті рішення командирами та шкалою *пристрасності* ($r=-,434^{**}$). В інтолерантних до невизначеності командирів виявлено позитивний кореляційний зв'язок з шкалою *уникнення* ($r=,238^{**}$) та *пристрасності* ($r=,179^{**}$) і від'ємний зв'язок зі шкалою *оптимізму* ($r=-,424^{**}$).

Таблиця 2

Значимі кореляції результатів за методиками дослідження емоційно-вольового компонента з результатами методики «Толерантності до невизначеності»

Досліджувані параметри когнітивного компонента	Толерантність до невизначеності	Інтолерантність до невизначеності
Готовність до ризику	,500**	-,124
Уникнення	-,795**	,238**
Прокрастинація	-,486**	,121
Пристрасність	-,434**	,179**
Оптимізм	,625**	-,424**
Сміливість	,340**	-,126
Упевненість	,067	,022
Толерантність до двозначності	,652**	,038

*- кореляція значима на рівні 0,05

** - кореляція значима на рівні 0,01

Зазначені дані показують, що командири, які мають високий рівень ТН схильні до прийняття ризикованих рішень, мають потяг до нового, невідомого. Вони відмовляються від випробуваного, надійного, мають великі надії та віру в успіх, не бажають орієнтуватися на найгірший розвиток подій, прагнуть фіксувати увагу не на проблемах, а на можливостях їх вирішення. Їм притаманне спокійне ставлення до відсутності ясних відповідей, самовладання в ситуаціях, коли не зрозуміла ні сутність, ні результат справи, не визначені цілі та очікування, коли справа залишається незавершеною. Вони не уникають та не відкладають прийняття рішення в складних ситуаціях. В свою чергу, командирам у яких переважає інтолерантність до невизначеності, ключовою негативною копінг-стратегією у прийнятті рішення є уникнення. Такі командири мало вірять в успіх справи, орієнтовані на найгірший розвиток подій та фіксують свою

увагу на проблемі а не на можливостях її вирішення, при цьому вони мають достатньо енергійності та невтомності, щоб подолати цю проблему. За шкалами готовності до ризику, прокрастинації, сміливості, впевненості та толерантності до двозначності значущої кореляції у командирів з ІТН не встановлено.

Для з'ясування впливу невизначеності на ціннісно-мотиваційний компонент командира при прийнятті рішення нами обрано наступні досліджувані параметри (шкали): *цілі у житті, інтерес і емоційна насиченість життя, задоволеність самореалізацією, Я – господар життя, керованість життя* (тест «Смисложиттєві орієнтації» Д Леонтєва), *потреба в безпеці та надійності, відчуття причетності та необхідності бути затребуваним, потреба у відчутті власної гідності, потреба в саморозвитку, самореалізації* (методика дослідження

мотивації А. Маслоу), професійні домагання, професійні інтереси та цінності (методика дослідження професійної мотивації В Осьодло).

Проведений кореляційний аналіз показав значимий позитивний зв'язок ТН у командирів зі шкалами Я – господар життя ($r=,243^{**}$), відчуття причетності та необхідності бути затребуваним ($r=,340^{**}$), потреба в саморозвитку, самореалізації ($r=,714^{**}$), професійні інтереси та цінності ($r=,495^{**}$). Тоді як від'ємна кореляція була зафіксована зі шкалами інтерес і емоційна насиченість життя ($r=-,147^{**}$), потреба в безпеці та надійності ($r=-,839^{**}$), потреба у відчутті власної гідності ($r=-,274^{**}$). У командирів з переважаючою ІТН

нами отримано позитивну кореляцію зі шкалами цілі у житті ($r=,159^*$), інтерес і емоційна насиченість життя ($r=,213^{**}$), задоволеність самореалізацією ($r=,281^{**}$), керованість життя ($r=,246^{**}$), потреба в безпеці та надійності ($r=,770^{**}$), потреба у відчутті власної гідності ($r=,339^{**}$) та негативний кореляційний зв'язок зі шкалами відчуття причетності та необхідності бути затребуваним ($r=-,382^{**}$), потреба в саморозвитку, самореалізації ($r=-,872^{**}$), професійні домагання ($r=-,195^{**}$), професійні інтереси та цінності ($r=-,688^{**}$) (табл.3).

Таблиця 3

Значимі кореляції результатів за методиками дослідження ціннісно-мотиваційного компоненту з результатами методики «Толерантності до невизначеності»

Досліджувані параметри ціннісно-мотиваційного компонента	Толерантність до невизначеності	Інтотолерантність до невизначеності
Цілі у житті	-,043	,159*
Інтерес і емоційна насиченість життя	-,147*	,213**
Задоволеність самореалізацією	-,026	,281**
Я – господар життя	,243**	,106
Керованість життя	,051	,246**
Потреба в безпеці та надійності	-,839**	,770**
Відчуття причетності та необхідності бути затребуваним	,340**	-,382**
Потреба у відчутті власної гідності	-,274**	,339**
Потреба в саморозвитку, самореалізації	,714**	-,872**
Професійні домагання	,095	-,195**
Професійні інтереси та цінності	,495**	-,688**

*- кореляція значима на рівні 0,05

** - кореляція значима на рівні 0,01

Таким чином, можемо припустити, що командири, в яких переважає толерантність до невизначеності, здатні впливати на хід власного життя, ключовими мотивами, що рухають ними є відчуття причетності та необхідності бути затребуваним а також потреба в саморозвитку та самореалізації. Професійні інтереси та цінності превалюють над їхніми професійними домаганнями. При цьому, інтерес і емоційна насиченість життя, потреба в безпеці, надійності та відчутті власної гідності відходять в них на другий план. Інші результати маємо змогу спостерігати у командирів з високим рівнем інтолерантності до невизначеності. Вони визначилися з життєвими цілями та намірами в житті, висловлюють відчуття успішності здійснення самого себе в житті та впевненості у принциповій можливості самостійного здійснення вибору. Ключовими мотивами в них є потреба в безпеці, надійності та відчутті власної гідності. Разом з тим, їм не властиві відчуття причетності та необхідності бути затребуваним, потреба в саморозвитку, самореалізації, професійні домагання, інтереси та цінності.

Провівши теоретичний аналіз поглядів на проблему прийняття рішення, ми виокремили два напрями, які на нашу думку найбільш доцільно розглядати саме при прийнятті рішення командирами в умовах невизначеності – теорія раціональних рішень та психологічна (поведінкова) теорія прийняття рішень. Для дослідження окреслених питань,

в контексті нашого дослідження доцільно було застосувати методику ЛФР-25 (Т. Корнілової) для з'ясування особистісних факторів прийняття рішення командирами. Дана методика дала змогу визначити командирів, які раціонально відносяться до прийняття рішення і командирів, які схильні до ризику при прийнятті рішення.

Отримані результати показали позитивний кореляційний зв'язок у командирів з суб'єктивною раціональністю зі всіма шкалами рефлексії, що свідчить про притаманну їм властивість обдумувати свою діяльність у цілому, планувати і прогнозувати її наслідки, можливість зрозуміти іншого, поставити себе на його місце, в окремих випадках – передбачити поведінку іншої людини, здатність зрозуміти, що думають про них інші люди, властивість їх замислюватися над власною діяльністю і вчинками інших людей, з'ясувати причини і наслідки своїх дій як у минулому, так і в сьогоденні і майбутньому. Командири у яких переважає раціональність досліджено дуже високий рівень кореляції зі шкалою пильності ($r=,932^{**}$), що є позитивним копінгом при прийнятті рішення відповідно до методики «Мельбурнський опитувальник прийняття рішення», і може бути тотожною. Разом з тим, «раціональні» командири мають від'ємну кореляцію зі шкалою адаптивності ($r=-,540^{**}$), що дає підстави говорити про значні труднощі, які виникають в них при пристосуванні до нових, невизначених умов. Підтвердженням наших висновків є показники за

шкалою інтолерантності до невизначеності ($r=,468^{**}$), де у даної групи командирів прослідковується прямий позитивний кореляційний зв'язок на значущому рівні. Наше дослідження показало від'ємний зв'язок раціональності у командирів з надпильністю ($r=-,168^{**}$), прокрастинацією ($r=-,665^{**}$), сміливістю ($r=-,816^{**}$) та толерантністю до невизначеності ($r=-,254^{**}$). Це свідчить що раціональні командири важко адаптуються до умов невизначеності, часто відкладають свої рішення та діють не сміливо в невизначених ситуаціях. Також командири, які раціонально приймають рішення

мають позитивну значущу кореляцію зі всіма шкалами тесту «СЖО» Д. Леонтьєва та зі шкалами *потреба в безпеці та надійності* ($r=,224^{**}$), *потреба у відчутті власної гідності* ($r=,473^{**}$) і від'ємний кореляційний зв'язок зі шкалами *відчуття причетності, необхідності бути затребуваним* ($r=-,421^{**}$) та *потреба в саморозвитку, самореалізації* ($r=-,593^{**}$). Це показує, що дані командири раціональні не лише при прийнятті рішення але й в житті та своїй професійній діяльності, що обумовлено їх ціннісними орієнтаціями та мотивами (табл. 4).

Таблиця 4

Значимі кореляції результатів за методиками дослідження компонентів з результатами методики «Особистісні фактори прийняття рішення»

Досліджувані параметри когнітивного компонента	Суб'єктивна раціональність	Схильність до ризику
Ретроспективна рефлексія	,574**	-,787**
Ситуативна рефлексія	,548**	-,013
Перспективна рефлексія	,672**	-,049
Рефлексія спілкування	,563**	,109
Винахідливість	,275**	-,309**
Адаптивність	-,540**	,180**
Пильність	,932**	-,280**
Надпильність	-,168**	-,365**
Уникнення	,037	-,749**
Прокрастинація	-,665**	,046
Пристрасність	-,019	,060
Оптимізм	,312**	,363**
Сміливість	-,816**	,723**
Упевненість	,331**	,160
Толерантність до двозначності	,077	,609**
Толерантність до невизначеності	-,254**	,500**
Інтолерантність до невизначеності	,468**	-,124
Цілі у житті	,894**	-,339**
Інтерес і емоційна насиченість життя	,786**	-,335**
Задоволеність самореалізацією	,909**	-,309**
Я – господар життя	,825**	-,092
Керованість життя	,896**	-,201**
Потреба в безпеці та надійності	,224**	-,221**
Відчуття причетності та необхідності бути затребуваним	-,421**	-,120
Потреба у відчутті власної гідності	,473**	-,627**
Потреба в саморозвитку, самореалізації	-,593**	,547**
Професійні домагання	-	-,513**
Професійні інтереси та цінності	,082	,178**

* - кореляція значима на рівні 0,05

** - кореляція значима на рівні 0,01

Як видно з таблиці 4 ситуація з командирами, які схильні до ризику в прийнятті рішення, має протилежне трактування отриманих результатів. Так, схильні до ризику командири мають значущу від'ємну кореляцію зі шкалою *ретроспективної рефлексії* ($r=-,787^{**}$), та незначну за іншими шкалами рефлексії. Це свідчить, що даним командирам меншою мірою властиво замислюватися над власною діяльністю і вчинками інших людей, з'ясувати причини і наслідки своїх дій як у минулому, так і в сьогоденні і майбутньому. Вони рідко обмірковують свою діяльність у найдрібніших деталях, їм складно прогнозувати можливі наслідки прийнятих рішень. В зазначеній категорії командирів також встановлено від'ємний кореляційний зв'язок зі шкалами *пильність* ($r=-,280^{**}$), *надпильність* ($r=-$

,365**), *уникнення* ($r=-,749^{**}$) та *винахідливість* ($r=-,309^{**}$), що може свідчити про відсутність наперед запрограмованих копінгів у прийнятті рішення а також труднощі в знаходженні виходів зі складних ситуацій, розгляді різнобічних, креативних та нових джерел вирішення проблем. Разом з тим, такі командири мають значну позитивну кореляцію зі шкалами *адаптивності* ($r=,180^{**}$), *оптимізму* ($r=,363^{**}$), *смівості* ($r=,723^{**}$), *толерантності до двозначності* ($r=,609^{**}$) та *толерантності до невизначеності* ($r=,500^{**}$). Це вказує, що дані командири оптимістично налаштовані на вирішення проблем, вірять в успіх своїх рішень, з легкістю можуть відмовитись від вже випробуваного, надійного алгоритму дій, змінити свої рішення та пере-

будуватися до нових ситуацій. Їх не гнітить відсутність ясних, чітких відповідей на проблему, вони спокійно відносяться до невизначених ситуацій. Цікаво, що в даній категорії командирів отримані від'ємні кореляційні зв'язки зі всіма шкалами тесту СЖО та шкалами *потреба в безпеці, надійності* ($r=-,221^{**}$), *потреба у відчутті власної гідності* ($r=-,627^{**}$) (за методикою А. Маслоу) та *професійні домагання* ($r=-,513^{**}$) (за методикою В. Осьодло). Позитивний кореляційний зв'язок простежується лише за шкалою *потреба в саморозвитку, самореалізації* ($r=,547^{**}$) та *професійні інтереси та цінності* ($r=,178^{**}$). Ці результати можуть свідчити, що командири, які схильні до ризику при прийнятті рішення, питанням смисложиттєвих орієнтацій не приділяють значної уваги. Задля позитивного результату вони готові знехтувати потребами в безпеці, надійності, відчутті причетності та необхідності бути затребуваними, потребі у відчутті власної гідності а також професійними домаганнями. Натомість прийняття рішення в даній категорії командирів повинно задовільняти їх потреби в саморозвитку, самореалізації та відповідати їх професійним інтересам та цінностям.

Нами був проведений факторний аналіз результатів, отриманих за методиками: «Особистісні фактори прийняття рішення» (ЛФР-25 Т. Корнілової), «Мельбурнський опитувальник прийняття рі-

шення», «Особистісна готовність до змін», діагностична методика на визначення індивідуальної міри вияву рефлексивності А. Карпова, тест С. Баднера «Толерантність до невизначеності» (в адаптації Г. Солдатової), тест «Смисложиттєві орієнтації» Д. Леонтєва, методика дослідження мотивації А. Маслоу, методика дослідження професійної мотивації В. Осьодло.

Факторний аналіз був проведений методом аналізу головних компонент (методом обертання Варімакс з нормалізацією Кайзера) без обмеження кількості факторів. В результаті факторного аналізу було виділено два фактори. До першого фактору «Раціональність та осмисленість» увійшли результати по всім шкалам тесту СЖО та методики вияву рефлексивності А. Карпова, методики А. Маслоу, методики В. Осьодло а також по шкалам винахідливості, адаптивності, пильності, прокрастинація, оптимізм, сміливість, інтолерантність до невизначеності. Другий фактор «Ризик та толерантність до невизначеності» склали результати шкал перспективної рефлексії, винахідливості, надпильності, уникнення, пристрасності, оптимізм, впевненість, толерантність до двозначності, толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, емоційна насиченість життя та за всіма шкалами методики А. Маслоу, методики В. Осьодло (табл.5).

Таблиця 5

Результати факторного аналізу: ваги результатів, отриманих за шкалами досліджуваних методик

Змінні	Фактори	
	Раціональність та осмисленість	Ризик та толерантність
Ретроспективна рефлексія	,958	
Ситуативна рефлексія	,974	
Перспективна рефлексія	,903	,430
Рефлексія спілкування	,705	
Винахідливість	,652	,758
Адаптивність	-1,000	
Пильність	,993	
Надпильність		-,991
Уникнення		-,999
Прокрастинація	-,974	
Пристрасність		-,987
Оптимізм	,641	,768
Сміливість	-,990	
Упевненість		,979
Толерантність до двозначності		,991
Толерантність до невизначеності		,987
Інтолерантність до невизначеності	,342	-,890
Цілі у житті	1,000	
Інтерес і емоційна насиченість життя	,914	-,405
Задоволеність самореалізацією	,990	
Я – господар життя	,990	
Керованість життя	1,000	
Потреба в безпеці та надійності	-,513	-,858
Відчуття причетності та затребуваності	-,493	,869
Потреба у відчутті власної гідності	,812	,583
Потреба в саморозвитку, самореалізації	-,688	,725
Професійні домагання	,493	-,869
Професійні інтереси та цінності	,513	,858

Результати факторного аналізу показали, що виокремлені два фактори мають схожість з результатами проведеного нами кореляційного аналізу зі шкалами «суб'єктивна раціональність» та «схильність до ризику» за методикою «Особистісні фактори прийняття рішення» Т. Корнілової з іншими методиками.

Висновки. Таким чином, з огляду на проведене експериментальне дослідження, нам вдалося виокремити дві групи командирів. До першої групи командирів увійшли командири, які схильні до раціонального прийняття рішення. Вони глибоко рефлексують перед здійсненням вибору, проявляють пильність в процесі ухвалення рішення, достатньо винахідливі, впевнені та оптимістичні в своєму рішенні. Разом з тим, таким командирам важко адаптуватися до нових умов обстановки, в яких вони проявляють такі негативні копінги в прийнятті рішення як надпильність та прокрастинація, їм бракує сміливості прийняти рішення в якому є багато невідомих. Вони не здатні ефективно працювати в умовах невизначеності, невідомості, маючи високий рівень інтолерантності до невизначеності. В даній категорії командирів достатньо сформовані смисложиттєві орієнтації. Вони визначилися з цілями в житті, задоволені собою та своєю діяльністю, тому не мають потреби в самореалізації, саморозвитку, відчутті причетності та затребуваності. Ключовими мотивами вважають потреби в безпеці, надійності та відчутті власної гідності.

Другу групу склали командири, які в прийнятті рішення схильні до ризику. Для них не властиво рефлексувати в процесі ухвалення рішення, детально та пильно розглядати варіанти та альтернативи. Їм легко вдається адаптуватися до нових незвичних

умов. Вони не уникають прийняття рішення, а сміливо, впевнено та оптимістично здійснюють свій вибір. У них високий рівень толерантності до невизначеності та двозначності. Смисложиттєві орієнтації не відіграють ключову роль в процесі прийняття ними рішень. Головними мотивами при здійсненні вибору у них є професійні інтереси й цінності та потреба в самореалізації, саморозвитку. При цьому потреби у безпеці, надійності, відчутті власної гідності відходять на другий план.

Резюмуючи вищеописане, можемо констатувати, що в командирів першої групи у прийнятті рішення переважають когнітивний та ціннісно-мотиваційний компоненти, тоді як у командирів другої групи ми спостерігаємо наявну перевагу в прийнятті рішення емоційно-вольового компоненту.

Список літератури

1. Черевичний С. В. Компоненти та показники прийняття рішення командиром в умовах невизначеності. Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2020. Вип. 2 (55). С. 130-137.
2. Черевичний С. В. Невизначеність в діяльності командира: психологічні аспекти. EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society, Issue 4, 2020 P. 104-131. ISSN 2450-6486.
3. Черевичний С. В. Підходи до проблеми прийняття рішень в філософії та психології. Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2019. Вип. 2 (52). С. 146-154.
4. Khmilar O., Cherevychnyi S. Uncertainty tolerance in the process of commander's decision-making. Security challenges of Europe. Brussels, Torun 2021. P.79-89. NATO ISBN: 978-92-845-0218-9.

CHARACTERISTICS OF THE CONNECTION BETWEEN REFLECTION AND THE TYPE OF TASKS IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Zak A.

Leading Researcher,

Psychological Institute RAE, Moscow, Russia

DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-54-60](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-54-60)

Abstract

The article describes methodological approaches to determining the types of cognitive reflection in younger students. Methods are presented, including, in one case, operational-logical tasks, in another case, plot-logical tasks. On a significant contingent of pupils in grades 2, 3 and 4, it was shown that when solving operational-logical problems, children more often carry out meaningful cognitive reflection than when solving plot-logical problems.

Keywords: primary school students, requirements for the construction of an experimental situation, meaningful and formal reflection of a cognitive nature.

1. Introduction

Based on the provisions of dialectical logic (see, for example, [2]), developed and experimentally implemented (see, for example, [1], [3]) the idea that cognitive reflection as a person's appeal to his own way of action has two type: internal, meaningful and external, formal.

In the first case, a person can generalize the tasks successfully solved by him as belonging to one class, since he relies on the method of solving them associated

with essential relations, with a single principle for their solution. In the second case, there is no way to generalize successfully solved problems as belonging to the same class, since here a person relies on the external features of the conditions of the problems.

To determine the type of reflection in solving problems, a general scheme for constructing an experimental situation was developed [3]. In its first part, the subject was asked to solve several problems, which, firstly, should relate not to one, but to two classes (or

subclasses) – this means that some problems are solved on the basis of one principle, and some - with the use of another, and, secondly, the conditions of the tasks should differ in external, directly perceived features.

In the second part, – in case of successful solution of problems, – it was proposed to group them. The nature of the grouping determined the presence and absence of meaningful, internal reflection in their solution. If the generality (typicality) of the decision method was taken as the basis of the grouping, then, in the decision process, meaningful reflection was carried out, and if the external similarity of the features of the conditions was taken as the basis, then, therefore, meaningful reflection - as an understanding of the connection of actions with essential relations and generalization on their basis of the method of solution - was absent.

The experimental situation with the grouping of successfully solved problems was used on the material of operational-logical problems – the solution of such problems is associated with the operations of analysis and synthesis, abstraction and generalization.

The purpose of this study was to determine the age-related dynamics of meaningful reflection during the education of primary schoolchildren in the second, third and fourth grades of primary school. The study used techniques based on different problematic material. In one case, children solved operational-logical problems, in other cases - plot-logical problems.

It was assumed that when solving operational-logical problems, children in a greater number of cases will be able to perform meaningful reflection than when solving plot-logical problems.

2. Materials and methods

2.1. The "Anagrams" method

At the beginning of a diagnostic lesson using this technique, the organizer of the lesson distributes forms with the conditions of the problems and the children write their names on them.

Further, the organizer of the lesson distributes to the children the forms with the tasks:

Form

1. Y, B, A, B → _____
2. N, Y, M, A → _____
3. A, F, O, S → _____
4. L, Y, H, O → _____
5. Y, R, U, B → _____
6. N, Y, P, O → _____

Opinions

1. All tasks are similar.
2. All tasks are different.
3. Tasks 1, 2, 3 and tasks 4, 5, 6 are similar.
4. Tasks 1, 3, 5 and tasks 2, 4, 6 are similar.
5. Tasks 1, 2, tasks 3, 4 and tasks 5, 6 are similar.

* * *

Then the organizer says: "There are six tasks on the form. Each has a meaningless word. In this word, you need to rearrange the letters in places so that you get a meaningful word. After solving these six problems, choose one of the five opinions about these problems that you think is the most correct, and circle its

number. Write down why you chose this particular opinion about the problems."

The proposed tasks are structured so that in the first, third and fifth tasks the anagram is converted into a word by interchanging the places of the first and fourth, second and third letters (i.e., by reading the proposed letter combination from right to left), and in the second, fourth and sixth tasks the way of converting anagrams is different - by interchanging the places of the first and third, second and fourth letters (i.e., by rearranging two syllables in places).

If the children, having correctly solved all six problems, chose the fourth opinion about the problems, then this indicates that when solving them they carried out meaningful reflection, generalizing, according to essential characteristics, the methods of solving the first, third and fifth problems as built on the same principle, and the second, fourth, sixth tasks as built on a different principle. In this case, the children indicated, for example: "... in the first, third and fifth problems, you need to read the opposite, and in others - rearrange the syllables ...".

Any other opinion about the tasks indicates the absence of meaningful reflection in their solution and about the manifestation of the implementation of formal reflection associated with the generalization of tasks according to the external features of their conditions.

So, when choosing the first opinion ("All tasks are similar"), the children indicated, in particular: "... in all words the letters change places ...".

When choosing the second opinion ("All tasks are different") - "... everywhere different letters ...".

When choosing the third opinion ("Problems 1, 2, 3 and tasks 4, 5, 6 are similar") - "... in the first, second and third problems there is the letter A, and in the fourth, fifth sixth - the letter Y ...".

With choosing the fifth opinion ("Problems 1, 2, tasks 3, 4 and tasks 5, 6 are similar") - "... in the first and second problems the same letter A, in the third and fourth problems the same letter O, in the fifth and sixth problems the same letter Y ...".

2.2. Plot-logical problems

In addition to operational-problems, the experimental situation with the grouping of successfully solved problems was used on the basis of plot-logical problems. Such tasks represent different types of reasoning, built on the plot material. Their conditions contain information about the properties and relationships of people and things. On the basis of this information, it is required to draw a conclusion about the presence or absence of certain properties and relations in the people and things presented in the tasks.

The organization of group lessons based on plot-logical tasks with the aim of further assessing their similarities and differences is built as follows.

First, children are given sheets of blank paper on which they write their names. Then the organizer of the lesson distributes forms with the conditions of the problems and makes explanations, drawing the attention of the children to the fact that first it is necessary to solve the training, and then the main problems.

At the same time, the organizer emphasizes that for the correct solution of the problem, you need to read several times (silently, "to yourself"), think about its question and on a blank sheet (with the name) indicate the problem number and the answer.

Further, the children are told that after solving the main problems, they need to choose only one opinion (circling its number) from those that are on the form, and briefly justify it, writing why this opinion is the most correct. After that, children begin to solve problems, then choose and substantiate one of the opinions about the main problems.

In a number of our studies (see, for example, [3], [4], [5]), to determine the characteristics of the development of cognitive reflection in schoolchildren of grades 2 – 4, various specific tasks were used, built according to the scheme of an experimental situation with a grouping of successfully solved problems.

2.2.1. The "Age" method

When performing the "Age" method, the children were asked to first solve six training tasks, then three main ones, and after that choose an opinion about the main tasks.

Training tasks

1. In 5 years Misha will be the same age as Vitya now. Which of the boys is older?
2. In 7 years Marina will be the same age as Nina is now. Which of the girls is younger?
3. In 4 years Vasya will be older than Dima in 4 years. Which of the guys is younger?
4. In 3 years Natasha will be younger than Kolya in 3 years. Which of the guys is older?
5. In 6 years Igor will be less years old than Vova is now. Which of the boys is older?
6. In 8 years, Nadya will be less years old than Gala is now. Which of the girls is younger?

Main goals

1. In 18 years Ivanov will be 15 years older than Borisov now. Who is older?
2. In 12 years Popov will be 17 years older than Gordeev now. Who is older?
3. In 16 years, Danilova will be 11 years more than Egorova now. Who is older?

Opinions

1. All basic tasks are similar.
2. All the main tasks are different.
3. The first and second main tasks are similar, and the third is different from them.
4. The first and third main tasks are similar, and the second differs from them.
5. The second and the third main tasks are similar, but the first one differs from them.

* * *

In this task, the main tasks 1 and 3 are structured as follows. Of the two characters represented in the conditions of these problems, the first character after a certain time (for example, time A) will be older than the second by a number of years, less than the duration of time A. In this case, the second character turns out to be older than the first.

The second task is structured differently. Of the two characters in the problem, the first after a certain time (for example, time A) will be older than the second

by a number of years greater than the duration of time A. In this case, the first character turns out to be older than the second.

A number of children, having correctly solved three main tasks, chose the fourth opinion: "The first and third main tasks are similar, and the second is different from them." At the same time, they substantiated their opinion, for example, as follows: "... the first and the third are similar, because the second person is older in them ..." or "... the second task is different, because the first person is older in it, and in others the second ...",

This fact testifies to the fact that in solving basic problems these children carried out meaningful reflection, generalizing according to essential characteristics the methods of solving the first and third problems as built on the same principle.

A number of children chose different opinions about the tasks. The first opinion "All the main tasks are similar" was justified as follows, for example: "... all the time they compared the age...").

The second opinion "All tasks are different" was justified as, for example, "... everywhere different people ..." or "... everywhere different numbers ...".

The third opinion "The first and second main tasks are similar, and the third differs from them" was justified as follows, for example: "... in the third there are girls, and in others - boys ...".

The fifth opinion "The second and third main tasks are similar, but the first differs from them" was justified as follows, for example: "... in the first three years there is a difference, and in the other five years ...".

The choice of the first, second, third and fifth opinions is based on the external features of the conditions of the tasks and thus testifies to the absence of substantive cognitive reflection and the manifestation of formal cognitive reflection in their solution.

2.2.2. The "Negation" method

When performing the task "Negation", the children were asked first to solve two training tasks, then - three main ones, and after that choose an opinion about the main tasks.

Training tasks

1. Misha and Slava went on a hike: some of them went to the north, someone to the east. Where could Misha go if Slava did not go east?
2. Zina and Katya went in for sports: some of them played basketball, some - volleyball. What kind of sports could Katya go in for if Zina did not play volleyball?

Main goals

1. Borisov, Nikitin and Petrov bought furniture: someone - a wardrobe, someone - a sofa, someone - a table. What could Nikitin buy if Petrov did not buy a wardrobe, and Borisov did not buy a wardrobe and a table?

2. Misha, Kolya and Vova ate porridge: some - buckwheat, some - rice, some - semolina. What kind of porridge did Kolya eat if Misha did not eat buckwheat and Vova did not eat rice?

3. Vera, Galya and Sonya read: someone - a fable, someone - a story, someone - poetry. What could Galya

read if Sonya did not read the fable, and Vera did not read the fable and poetry?

Opinions

1. All basic tasks are similar.
2. All the main tasks are different.
3. The main tasks of the 1st and 2nd are similar, and the 3rd is different from them.
4. The main tasks of the 1st and 3rd are similar, and the 2nd is different from them.
5. The main tasks of the 2nd and 3rd are similar, and the 1st is different from them.

* * *

The main tasks 1 and 3 are structured so that it would be possible to draw a conclusion about the unambiguous correspondence of subjects and their attributes, the second task is structured differently: the information presented in its condition does not allow one to unambiguously correlate the attributes with the subjects of judgments (i.e., it is impossible to draw a conclusion about about what kind of porridge Kolya ate). This allows us to consider that the fourth will be the correct opinion about the tasks.

A number of children, having correctly solved three main problems, chose the fourth opinion "The main tasks of the 1st and 3rd are similar, but the 2nd differs from them," justifying it as follows, for example: "... the second is not solved ..." ... This indicates that in solving them, they carried out meaningful reflection, generalizing, according to their essential characteristics, the methods of solving the first and third problems as built on a single principle.

A number of children chose different opinions about the tasks. The first opinion "All the main tasks are similar" was justified as follows, for example: "... there are three people everywhere ...". The second opinion "All tasks are different" was justified as, for example, "... everything is different everywhere...".

The third opinion "The first and second main tasks are similar, and the third differs from them" was justified as follows, for example: "... in the third there are girls, and in others - boys ...". The fifth opinion "The second and third main tasks are similar, but the first differs from them" was justified as follows, for example: "... in the first surname, and in two - names ...".

As in the performance of the previous task, the choice of the first, second, third and fifth opinions is based on the external features of the conditions of the tasks and thus indicates the absence of meaningful cognitive reflection and the manifestation of formal cognitive reflection during their solution.

2.2.3. The "Difference" method

When performing the task "Difference", the children were asked first to solve two training tasks, then - three main ones, and after that choose an opinion about the main tasks.

Training tasks

1. Slava and Kolya read books, one read about the war, the other about sports. What did Slava read if Kolya read about sports?
2. Two girls sculpted pies and dumplings: someone sculpted one thing, someone else. What did Sveta sculpt if Marina sculpted dumplings?

Main goals

1. Three boys went in for sports. Two boys were fond of boxing, and one was fond of wrestling. What kind of sport did Yura go in for if Kolya and Yura, Kolya and Sasha went in for different kinds of sports?
2. Three boys played musical instruments: one on the trumpet, one on the guitar, one on the drums. What did Misha play if Roma and Misha, Roma and Gena played different instruments?
3. Three girls collected stamps: two – about composers, and one – about artists. What stamps did Katya collect if Valya and Katya, Valya and Nina collected different stamps?

Opinions

1. All basic tasks are similar.
2. All the main tasks are different.
3. The main tasks 1 and 2 are similar, but the third is different from them.
4. The main tasks of the 1st and 3rd are similar, and the 2nd is different from them.
5. The main tasks of the 2nd and 3rd are similar, and the 1st is different from them.

* * *

In this method, the main tasks 1 and 3 are structured as follows. In these tasks, two subjects have one attribute, and the third subject has one attribute.

The second task is structured differently: one attribute corresponds to each subject. Such a difference in the construction of tasks allows us to consider that the most correct opinion about the tasks will be the fourth.

A number of children, having correctly solved three main tasks, chose the fourth opinion: "The first and third main tasks are similar, and the second is different from them." At the same time, they substantiated their opinion, for example, as follows: "... in the first and third two do one thing, and in the second - not so ..." or "... in the second task, each does his own thing, and in other tasks - differently ...".

This fact testifies to the fact that when solving basic problems, these children carried out meaningful cognitive reflection, generalizing, according to their essential characteristics, the methods of solving the first and third problems as built on the same principle.

A number of children chose different opinions about the tasks. The first opinion "All the main tasks are similar" was justified as follows, for example: "... there are three people everywhere...". The second opinion "All tasks are different" was substantiated as, for example, "... each task speaks of a different one...".

The third opinion "The first and second main tasks are similar, and the third differs from them" was justified as follows, for example: "... in the third task, girls, and in the other two, boys ...". The fifth opinion "The second and the third main tasks are similar, but the first differs from them" was substantiated as follows, for example: "... in the first problem - about sports, and in the other two - about music ...".

The choice of the first, second, third and fifth opinions is based on the external features of the conditions of the tasks and thus testifies to the absence of substantive cognitive reflection and the manifestation of formal cognitive reflection in their solution.

2.2.4. The "Speed" method

When performing the "Speed" task, the children were asked to first solve two training problems, then three main ones, and after that choose an opinion about the main problems.

Training tasks

1. Seva and Masha left Moscow for Leningrad at the same time. After 3 days, it turned out that Seva was closer to Leningrad than Masha. Who was driving faster?

2. Nina and Katya ran a race: from the first floor to the sixth. They started running at the same time. After 10 minutes, it turned out that Katya had run more steps than Nina. Who was running slower?

Main goals

1. Kolya went from Kiev to Minsk, Borya went from Minsk to Kiev. They went out at the same time. Two days later, Borya was closer to Kiev than Kolya was to Minsk. Which of them went faster?

2. Vladimirov went from Voronezh to Baku, Gordeev - from Voronezh to Kazan. They went out at the same time. In 2 days Gordeev was closer to Kazan than Vladimirov to Baku. Which of them went faster?

3. Yegorova went from the village of Gribnaya to the village of Yagodnaya, Petrova went from the village of Yagodnaya to the village of Gribnaya. They went out early in the morning. In the evening of the day, Petrova was closer to the village of Gribnaya than Yegorova to the village of Yagodnaya. Which of them went faster?

Opinions

1. All basic tasks are similar.
2. All the main tasks are different.
3. The main tasks of the 1st and 2nd are similar, and the 3rd is different from them.
4. The main tasks of the 1st and 3rd are similar, and the 2nd is different from them.
5. The main tasks of the 2nd and 3rd are similar, and the 1st is different from them.

* * *

When performing the "Speed" task, the children were asked to first solve two training problems, then three main ones, and after that choose an opinion about the main problems.

The main tasks 1 and 3 are structured in such a way that one attribute corresponds to two subjects - they walked the same road, which creates grounds for comparing their speed and, accordingly, the distance they traveled.

The second task is structured differently: two subjects correspond to two attributes - they walked on different roads, which makes it impossible to compare their speed and distance traveled. This allows us to consider that the fourth will be the correct opinion about the tasks.

A number of children, having correctly solved the three main tasks, chose the fourth opinion "The main tasks of the 1st and the 3rd are similar, but the 2nd differs from them," justifying it as follows, for example: "... the second task cannot be solved ..." ... This indicates that in solving them, they carried out meaningful reflection, generalizing, according to their essential characteristics, the methods of solving the first and third problems as built on a single principle.

A number of children chose different opinions about the tasks. The first opinion "All the main tasks are similar" was justified as follows, for example: "... everywhere people go ...". The second opinion "All tasks are different" was justified as, for example, "... different cities are everywhere..."

The third opinion "The first and second main tasks are similar, and the third differs from them" was justified as follows, for example: "... in two - boys, and in the third - girls ...". The fifth opinion "The second and third main tasks are similar, but the first differs from them" was justified as follows, for example: "... in the first - names, and in others - surnames ...".

As in the performance of the previous task, the choice of the first, second, third and fifth opinions is based on the external features of the conditions of the tasks and thus indicates the absence of meaningful cognitive reflection and the manifestation of formal cognitive reflection during their solution.

2.2.5. The "Combination" method

When performing the "Combination" task, the children were asked to first solve two training tasks, then - three main ones, and after that choose an opinion about the main tasks.

Training tasks

1. Yura and Gena had dogs: some had a shepherd, some had a spaniel. What kind of dog did Yura have if Gena had a shepherd?

2. Natasha and Galya read books: someone had a book about animals, someone about travelers. Who read what book if Natasha did not have a book about travelers?

Main goals

1. Wolf, Fox and Bear lived in three houses. The first house was red and made of wood, the second house was red and made of stone, the third house was white and made of wood. Wolf and Fox lived in a wooden house, and Fox and Bear lived in a red house. Who lived in which house?

2. Boris, Vova and Kolya were gathering mushrooms. Someone - collected boletus mushrooms in a basket, someone - in a bag, someone - russula in a box. Vova did not collect mushrooms in a box, Borya did not collect in a basket, and Kolya did not collect in a bag. Who collected what mushrooms?

3. Natasha, Galya and Valya painted trees: someone painted tall spruce trees, someone high birch trees, someone low birch trees. Natasha and Galya drew tall trees, Galya and Valya drew birches. Who painted what trees?

Opinions

1. All basic tasks are similar.
2. All the main tasks are different.
3. The main tasks of the 1st and 2nd are similar, and the 3rd is different from them.
4. Problems 1 and 3 are similar, but 2 is different from them.
5. Problems 2 and 3 are similar, but 1 is different from them.

* * *

The main tasks 1 and 3 are structured in such a way that the same attribute is attributed to two subjects at once (in the first task, this is the material of the

houses and their color, in the third task, this is the height of the trees and their type).

The second problem is structured differently: each subject of judgment is assigned one attribute (boletus mushrooms in a basket, porcini mushrooms in a bag, russula - in a box). This arrangement of the three tasks allows us to consider that the fourth will be the correct opinion about the tasks.

A number of children, having correctly solved three main problems, chose the fourth opinion "The main tasks of the 1st and the 3rd are similar, but the 2nd differs from them", justifying it as follows, for example: "... the first and third have an answer, and the second one does not ...". This indicates that in solving them, they carried out meaningful reflection, generalizing, according to their essential characteristics, the methods of solving the first and third problems as built on a single principle.

A number of children chose different opinions about the tasks. The first opinion "All the main tasks are similar" was justified as follows, for example: "... Everywhere the question is: "Who...". The second opinion "All tasks are different" was justified as, for example, "... the tasks tell about different things...".

The third opinion "The first and second main tasks are similar, and the third differs from them" was justified as follows, for example: "... in the third problem about girls ...". The fifth opinion "The second and third main tasks are similar, but the first differs from them" was justified as follows, for example: "... in the first, animals, and in others - people ...".

As in the performance of the previous task, the choice of the first, second, third and fifth opinions is based on the external features of the conditions of the tasks and thus indicates the absence of meaningful cognitive reflection and the manifestation of formal cognitive reflection during their solution.

3. Results

So, the study examined the features of meaningful cognitive reflection carried out by pupils of grades 2, 3 and 4 when solving problems of different types: operational-logical ("Anagrams" method) and plot-logical tasks ("Age", "Negation", "Difference", "Speed", "Combination").

Need to emphasize that the table presents data from various studies, in which a total of 292 second graders, 284 third graders and 275 fourth graders from different schools in Moscow participated at the end of the academic year.

Table

The number of pupils in grades 2, 3 and 4 who carried out meaningful reflection when solving problems of the methods "Anagrams", "Age", "Negation", "Difference", "Speed", "Combination" (in%)

Methods	Classes		
	Second	Third	Fourth
Anagrams	17,2	28,2	36,4
Age	10,3	17,6	25,8
Negation	12,1	21,1	30,2
Difference	13,7	24,6	32,7
Speed	10,9	20,4	28,7
Combination	10,6	19,7	26,2

The data presented in the table indicate the following.

Firstly, in tasks that include plot-logical tasks - "Age", "Negation", "Difference", "Speed", "Combination" - there is approximately the same number of second graders, third graders and fourth graders who have carried out meaningful cognitive reflection. On average, 12.1% of children carried out meaningful reflection on these five tasks in the second grade, in the third grade - 20.7% of children and in the fourth grade - 28.7% of children.

At the same time, it can be seen from the table that in each of the three classes the proportion of children who carried out meaningful reflection when solving the operational-logical tasks of the task "Anagrams" is greater than the proportion of children who have carried out meaningful reflection when solving the plot-logical tasks of the above tasks. respectively: in the second grade: 17.2% and 12.1%, in the third grade: 28.2% and 20.7%, in the fourth grade: 36.4% and 28.7%.

Thus, when solving the above types of tasks, different conditions are created for the children to carry out meaningful reflection in relation to their actions. First, when faced with operational-logical tasks, children often switch to a generalized method of their actions when solving problems. Secondly, when solving

the five types of plot-logical problems, children carry out meaningful reflection of their actions in approximately the same number of cases, but this happens somewhat less often than when solving the indicated types of operational-logical problems.

Analyzing the data obtained in the study, it can be noted that there are about the same number of second graders who carried out meaningful reflection when solving the operational-logical problems of the "Anagrams" task as there are third graders who carried out meaningful reflection when solving plot-logical problems, respectively: 28.2% and 28.7%. This fact shows that the implementation of reflection is really connected with the peculiarities of the problems proposed for the solution.

4. Conclusion

So, in the study, it was shown, as it was assumed, that when solving operational-logical problems, children in each grade (from the second to the fourth) more often carry out meaningful cognitive reflection than when solving plot-logical problems.

The data obtained correspond to the results of our earlier studies (see, for example: [6]). These data make it possible to formulate the position that the type of tasks that are realized in one form or another of actions

(visual-figurative, - associated with the operation of letters, - the "Anagrams" method, or verbal-sign, - associated with the operation of judgments, - the "Age", "Negation", "Difference", "Speed" and "Combination"), is a factor that determines the implementation of meaningful reflection by children when solving them. This provision expands the understanding of developmental psychology about the features of the formation of reflection in primary school age.

At the same time, the results of the study, expressed in statistical data, make it possible to determine the place of this or that student in his age group: whether he is ahead of his peers in the development of meaningful cognitive reflection or lags behind them. This is necessary in order to provide this student with the necessary assistance in a timely manner.

In further research, it is planned to conduct research on the features of the development of meaningful cognitive reflection in schoolchildren of the fifth and sixth grades of basic school on the material of operational-logical tasks included in the "Anagrams"

methodology, and on the material of plot-logical tasks on which the "Age", "Negation", "Difference", "Speed", and "Combination".

References

1. Davydov V.V. Theory of developing education. Moscow, Intor, 1996.497 p. [in Russian].
2. Ilyenkov E.V. Dialectical logic: essays on history and theory. Moscow, Science, 1984.427 p. [in Russian].
3. Zak A. Z. Development of theoretical thinking in younger students. Moscow, Pedagogika, 1984.212 p. [in Russian].
4. Zak A.Z. Differences in the mental activity of younger students. Moscow, MPSI, 200.212 p. [in Russian].
5. Zak A.Z. Thinking of a younger student. Saint Petersburg, Assistance, 2004. 828 p. [in Russian].
6. Zak A.Z. Diagnostics of differences in the thinking of primary schoolchildren. Moscow, Genesis, 2007.160 p. [in Russian].

ФАСИЛИТАЦІЙНИЙ СУПРОВІД ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Вовченко О.А.

*кандидат психологічних наук,
Старший науковий співробітник відділу осіб з порушеннями слуху
Інституту спеціальної педагогіки та психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України*

FACILITATIVE SUPPORT OF PERSONS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Vovchenko O.

*PhD of psychological sciences,
Senior researcher of
department of persons with hearing impairments
Institute of special education and psychology by N. Yarmachenko
National academy of pedagogical sciences Ukraine
DOI: [10.24412/9215-0365-2021-78-5-60-63](https://doi.org/10.24412/9215-0365-2021-78-5-60-63)*

Анотація

Світова спільнота, керуючись принципом рівності прав усіх осіб, незалежно від їх расових, етнічних, статевих, фізичних, психічних та інших відмінностей (особливостей), закріпило у міжнародних правових актах ООН основні засади безперервного процесу розвитку особи з особливими освітніми потребами, що націлено на забезпечення якісної освіти та психологічного розвитку для всіх особистостей з урахуванням різноманітності, потреб та здібностей, характеристики та очікування в навчанні учнів та усунення всіх форм дискримінації. У сучасному міжнародному співтоваристві сформувалася нова культурна норма – повага до відмінностей між людьми та визнається право юної особистості (дитини/підлітка) на індивідуальність, визнання та врахування суспільством тих чи інших її особливостей, зокрема й щодо психологічного супроводу. Тому об'єктом нашої статті є саме один із видів психологічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами, а саме – фасилітаційний.

Abstract

The world community, guided by the principle of equality of rights of all persons, regardless of their racial, ethnic, sexual, physical, mental and other differences (features), enshrined in United Nations international law the basic principles of continuous development of persons with special educational needs, aimed at ensuring quality education and psychological development for all individuals, taking into account the diversity, needs and abilities, characteristics and expectations in student learning and the elimination of all forms of discrimination. In the modern international community, a new cultural norm has been formed – respect for differences between people and the right of a young person (child / adolescent) to individuality, recognition and consideration by society of certain features, including psychological support. Therefore, the object of our article is one of the types of psychological support for people with special educational needs, namely – facilitation.

Ключові слова: особливі освітні потреби, особа з порушеннями психофізичного розвитку, психологічний супровід, фасилітація, інгібіція, модерація.

Keywords: special educational needs, person with psychophysical development disorders, psychological support, facilitation, inhibition, moderation.

Фасилітаційна модель психологічного супроводу – це модель психолого-педагогічної підтримки особистості з особливими освітніми потребами, що відрізняється від загальноприйнятого стилю супроводу таким аспектом, як директивність. Методи фасилітації не виходять за межі самоорганізації керованої системи осіб, які потребують психологічної допомоги. Так, наприклад, за традиційних способів психологічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами, психолог спонукає дитину/підлітка виконувати певні розпорядження та інструкції, тоді як фасилітація вимагає від особистості поєднання функцій взаємовідповідального учасника-керівника та учасника групової, колективної взаємодії.

Ефект соціальної фасилітації, яка ще не мала подібного визначення в наукових колах, була вперше охарактеризована у 1898 році психологом Н. Тріплеттом. Він зауважив, що під час перегонів на велосипедах спортсмени демонструють вищі результати не тоді, коли змагаються із секундоміром, а коли беруть участь у колективних заїздах. Щоб перевірити подібне спостереження, Н. Тріплетт запровадив один із перших в історії соціальної психології лабораторний експеримент, у якому дітей просили якнайшвидше намотувати волосінь для риболовлі на валик з вудки [5]. Результати показали, що у присутності співвиконавців діти справлялися із завданням швидше, ніж поодиночки. Подальші експерименти у сфері фасилітаційної взаємодії проводили у 1920 р. Г. Олпорт [4], у 1925 р. Л. Тревіс [1], у 1930 р. К. Дешіль [6], характеризуючи та наголошуючи на феномені, що у присутності інших людей випробувані швидше вирішують прості завдання, такі, як приклади на множення чи креслення з тексту певних букв, виконання домашнього завдання з математики (наприклад, на додавання) чи швидкість читання тощо. Однак з часом було виявлено зворотний ефект, і оскільки дані різних експериментів суперечили один одному, вчені на якийсь час перестали займатися цією проблемою, зазначаючи про випадковість отриманих раніше даних ефект «бажаності відкриття» («плацебо відкриття»).

Зворотній ефект полягав у тому, що згідно експериментального підтвердження, в деяких випадках присутність інших людей заважає виконанню завдань. Цей зворотний ефект пізніше отримає у соціальній психології назву «соціальної інгібіції». Так, при діях, не доведених до автоматизму (наприклад, зачування безглуздих складів, проходження лабіринтів, вирішення складних арифметичних завдань) присутність інших знижувала швидкість їх виконання [8]. У 1966 році Р. Зайонц намагався знайти теоретичне обґрунтування для даних, що суперечать один одному. Він трактував результати з допомогою загальновідомого в експериментальній психології правила: «збудження сприяє доміную-

чим реакціям». Інакше кажучи, соціальне збудження, викликане присутністю іншої людини, посилює реакції, але знижує обережність, ось чому прості дії, в яких мало ймовірна помилка, виконуються успішніше, тоді як у складних діях, що потребують зосередження, зростає кількість помилок, через що вони виконуються менш успішно.

Близько 300 досліджень на 25 000 добровольців підтвердили гіпотезу Р. Зайонця [8]. Так було виявлено, наприклад, що в присутності спостерігачів студенти швидше розбираються з легкими лабіринтами і гірше – зі складними, а хороші гравці в більярд показують ще більш високі результати за кількістю влучень у лузу, тоді як погані починають грати ще гірше.

Від так, було введено у науковий обсяг дві дефініції-антоніми «фасилітація» та «інгібіція». Термін «фасилітація» походить від англійського дієслова, що означає дослівно «полегшувати», «сприяти», «спрощувати». Так, фасилітаційний психологічний супровід осіб з особливими освітніми потребами – це ефект, у якому суб'єкт (дитина, підліток) успішно реалізовує найближчі цілі індивідуального психічного розвитку у присутності групи подібних однолітків, ніж самотужки. Фасилітатором, відповідно, називається особа, присутність якої приносить полегшення (зазвичай цю роль виконує старша особа, психолог, соціальний працівник). Фасилітатор природним шляхом сприяє зростанню показників у групі, що працює разом (наприклад клас у школі), або окремо створеною групою дітей/підлітків, що прийшли на психологічне консультування.

Отже, феномен фасилітаційного психологічного супроводу – це явище посилення результативності діяльності. Діти з особливими потребами виконують більш якісно та швидко елементарні завдання (наприклад, змотування ниток у клубок, прибирання іграшок в ігровій кімнаті, виконання побутових справ тощо), якщо за ним при цьому спостерігають. Зазначимо, що виконання складних завдань призводить до зворотного ефекту. Феномен соціальної інгібіції, який було розглянуто дещо вище. При колективній праці та відсутності оцінювання індивідуального внеску кожної дитини виявляється ефект зворотної фасилітації – соціальна лінощі.

Психологи виокремлюють п'ять причин ефективного чи не ефективного психологічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами, а саме: страх оцінювання, відволікання уваги, статева приналежність спостерігачів (гендерний аспект вагомості старшої фігури), факт присутності спостерігача, настроїв дитини [7].

Відмітимо також, що фасилітатор – це переважно психолог, або вагомий дорослий, «потужний психологічний інструмент впливу на дитину з особливими освітніми потребами». Це навіть більше

тренер, як на заняттях з фізичної культури, який володіє ефективними технологіями комунікації і здатний будь-яку ситуацію спрямувати на розвиток дитини чи формування певної сфери (особливості, уміння, навички тощо). Психолог, який виконує роль фасилітатора має вміти:

- спрямовувати заняття з групою дітей/підлітків у потрібний напрям (щодо запиту вчителя, батьків), вміти вчасно реагувати на потребу групи;
- відбирати вдалі вправи та тренінгові завдання для групи, що сприятимуть вирішенню поставлених задач;
- поєднувати різні інструменти та техніки в процесі роботи з групою;
- вміти ризикувати, виходити самому та виводити дітей як учасників фасилітації (особливо це стосується підліткового віку) із зони комфорту;
- працювати із різною віковою категорією дітей та різними проблемами/запитами;
- бути ознайомленим із різними особливостями нозологій, які будуть в групах, вміти працювати з особами, що мають різні порушення психологічного розвитку;
- швидко реагувати на зміну обставин у групі, труднощі учасників – і, вміти їх долати;
- бути стресостійким, не демонструвати жалість але мотивувати особистість з особливими освітніми потребами, наприклад протистояти проблемам з якими вони зустрічаються протягом життя або протистояти стресу тощо [3].

Психолог фасилітаційного спрямування понад усе ставить інтереси групи дітей з особливими освітніми потребами, не «форсує» події та не чинить тиску на учасників, але не дозволяє учасникам довго зупинятися на «кризових» обговореннях. Психолог відповідає за організацію, напрям та стиль обговорення, що відбувається між дітьми/підлітками і повністю напів директивно, якщо вони відволікаються, повертає їх до теми дискусії.

Доцільно зауважити, що психолог-фасилітатор підтримує конструктивний діалог та надає однаково увагу всім учасникам-дітям та учасника-підліткам, що беруть участь в обговоренні, вправах, загалом у взаємодії, ефективно керуючи дискусією, але не явно не вступаючи до неї. Результатом таких психологічних зустрічей та психологічних терапій є прийняття групою найкращого із можливих рішень. Тобто група дітей, може прийти з різними проблемами, чимось подібними, або протилежними і під час групової роботи вирішити навіть ті питання, який на перший погляд її не турбували.

Домінуючі позитивні реакції посилюються, якщо дитина/підліток підозрює або переконаний у тому, що його оцінюють присутні сторонні особи, внаслідок чого особа:

- працюватиме якісніше і ефективніше, якщо його співвиконавці будь-якої задачі мають більшу компетентність або знання;
- ступінь збудження та активації знижуватиметься, якщо до колективу дітей/підлітків підключаються інша дитина, думка якої буде байдужа до всього, що відбувається.

Варто відмітити, що дефініцію «фасилітація» часто порівнюють, замінюють терміном «модерація». Дійсно, існують різні наукові погляди на те, що таке фасилітація та модерація. Одними експертами вони визнаються як однакові процеси, а різницю у термінах пояснюється різним мовним походженням (модерація – німецьке, фасилітація – англійське). Інші фахівці знаходять ці процеси суміжними, але такі, які мають відмінності [2].

Проаналізувавши, зазначимо, що «фасилітація» дослівно означає "полегшення", а «модерація» – «приборкання». Модерація – більш жорсткий вид психологічної технології впливу та загалом психологічного супроводу. У такому психологічному супроводі визначено чіткий формат проведення – це є розмова, під час якої немає можливості відволікатися на іншу тему, змінювати одну технологію, яка не підійшла учасникам на іншу. Підсумовуючи, все має бути чітко структуровано, визначено та класично.

Фасилітація як і фасилітаційний психологічний супровід підлітків з особливими освітніми потребами – гнучка технологія. У процесі психологом використовується низка різноманітних технік та інструментів: замальовки, колажі, конструктори Лего, автопортрети у повний зріст, елементи танцю та тілесної терапії та багато іншого. Модерація використовується у форматі зустрічі, подібної до «обговорення проблеми» як під час наради у керівника. Такий режим критичний для спілкування з особистістю, що має певні психофізичні порушення. Фасилітаційний підхід набагато адаптивніший та гнучкий для вирішення проблем означеної категорії осіб. Фасилітація підходить для вирішення конфліктних ситуацій, під час поведінкових проблем у групі певної особи чи цілої групи, під час вибору професії, впровадженні певних нових правил, предметів тощо.

Навіть гнучкий психологічний супровід, характеризується певними правилами, які мають бути дотримані психологом. Проведення фасилітаційного психологічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами передбачає використання принципів, що виходять із поставлених цілей та завдань (дитиною, підлітком, батьками, викладачами). Означимо основні п'ять правил фасилітаційного психологічного супроводу:

1. Дослідження процесу, вислови «я це знаю, «мені тут нема чого робити», «це не для мене» одразу мають бути зупинені та перелаштовані на інший напрям психологом.
2. Відкритість та щирість як самого психолога-фасилітатора, так і дітей/підлітків.
3. Усі учасники процесу рівні.
4. Кожна думка важлива.
5. Всі є розумними та здатні самостійно й ефективно вирішувати власні завдання, проблеми тощо.

Техніки фасилітації

Технік фасилітаційного супроводу та впливу на особистість існує багато, але є кілька базових. Серед них:

– Future Search («пошук майбутнього») – технологія використовується, коли в клас приходить новий учень і йому необхідна адаптація до колективу або коли в класі є дві підгрупи учнів, які постійно сваряться, намагаються боротися за лідерство в певних сферах. Тобто ті ситуації, коли необхідна загальна основа для співробітництва та створення майбутнього всього колективу, класу тощо.

– Work Out («вихід за рамки») – технологія використовується для розробки інноваційних способів взаємодії, подолання конфліктних аспектів, порушення поведінкових аспектів, удосконалення чи формування процесів саморегуляції, самоконтролю особистості з особливими освітніми потребами тощо.

– Brainstorming («мозковий штурм») – технологія застосовується, коли необхідно створити або підсумувати певний тип інформації знайти вихід з проблеми, продукувати, нові ідеї.

– Polarization of opinion («поляризація думок») – технологія застосовується, коли необхідно зменшити, нівелювати негативне ставлення до теми, яка існує в колективі (наприклад ситуації булінгу); коли психологу, спостерігаючи, необхідно визначити песимістичний та оптимістичний прогноз розвитку ситуації чи певної проблеми, щоб підібрати необхідний шлях психологічної корекції чи терапії.

– Open Space («відкритий простір») – технологія використовується, коли великій групі, класу необхідно відповісти на багато окремих питань або знайти вирішення проблем в рамках однієї теми.

Підсумовуючи, зазначимо, що фасилітаційний психологічний супровід спрямований на об'єднання дітей/підлітків з особливими освітніми потребами у цілісну групу, де виникає додаткова інте-

лектуальна енергія, що втілюється в груповому результаті, який переважає суму індивідуальних результатів взаємодії з психологом. Формально для цього ефекту є справедливим співвідношення 1+1 – більше ніж 2. Група за успішністю є значно продуктивнішою, ніж окрема особистість. Це проявляється як в поведінковій сфері, так і в інших формах психічної активності: підвищення спостережливості, самоконтролю, саморегуляції, формування емоційної сфери тощо, точності їх сприйняття та оцінок, збільшення обсягу уваги.

Список літератури

1. Лалак Н. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з обмеженими можливостями в умовах інклюзії. Психологія: теорія і практика (2020). Мукачєво-Київ, РВВ МДУ, № Вип.1(3). С.100-107
2. Майєрс Д. Социальная психология. Санкт Петербург: Питер, 2019. 793 с.
3. Мейжис И., Почебут Г. Социальная психология. Санкт Петербург: Питер, 2010. 665 с.
4. Олпорт Г. Личность и социальное взаимодействие. Бостон: Beacon Press, 1966. 106 с.
5. Соколова Г. Проблема психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в наукових дослідженнях. Вісник Одеського національного університету. Т. 22. Вип. 4. С. 73-80.
6. Шевецький М. Основи супроводжувальної психології. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 384 с.
7. Ярая Т. Характеристика психологічного супроводу осіб обмеженими можливостями. Горизонти освіти. (2021). № 1. С. 118-127.
8. Robert Z. Social Psychology: An Experimental Approach. Wadsworth. Human Relations. (1986). № 19. P. 139-150

VOL 5, No 78 (78) (2021)

The scientific heritage

(Budapest, Hungary)

The journal is registered and published in Hungary.

The journal publishes scientific studies, reports and reports about achievements in different scientific fields.

Journal is published in English, Hungarian, Polish, Russian, Ukrainian, German and French.

Articles are accepted each month.

Frequency: 24 issues per year.

Format - A4

ISSN 9215 — 0365

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

Edition of journal does not carry responsibility for the materials published in a journal.

Sending the article to the editorial the author confirms its uniqueness and takes full responsibility for possible consequences for breaking copyright laws

Chief editor: Biro Krisztian

Managing editor: Khavash Bernat

- Gridchina Olga - Ph.D., Head of the Department of Industrial Management and Logistics (Moscow, Russian Federation)
- Singula Aleksandra - Professor, Department of Organization and Management at the University of Zagreb (Zagreb, Croatia)
- Bogdanov Dmitrij - Ph.D., candidate of pedagogical sciences, managing the laboratory (Kiev, Ukraine)
- Chukurov Valeriy - Doctor of Biological Sciences, Head of the Department of Biochemistry of the Faculty of Physics, Mathematics and Natural Sciences (Minsk, Republic of Belarus)
- Torok Dezso - Doctor of Chemistry, professor, Head of the Department of Organic Chemistry (Budapest, Hungary)
- Filipiak Pawel - doctor of political sciences, pro-rector on a management by a property complex and to the public relations (Gdansk, Poland)
- Flater Karl - Doctor of legal sciences, managing the department of theory and history of the state and legal (Koln, Germany)
- Yakushev Vasilij - Candidate of engineering sciences, associate professor of department of higher mathematics (Moscow, Russian Federation)
- Bence Orban - Doctor of sociological sciences, professor of department of philosophy of religion and religious studies (Miskolc, Hungary)
- Feld Ella - Doctor of historical sciences, managing the department of historical informatics, scientific leader of Center of economic history historical faculty (Dresden, Germany)
- Owczarek Zbigniew - Doctor of philological sciences (Warsaw, Poland)
- Shashkov Oleg - Candidate of economic sciences, associate professor of department (St. Petersburg, Russian Federation)
- Gál Jenő - MD, assistant professor of history of medicine and the social sciences and humanities (Budapest, Hungary)
- Borbély Kinga - Ph.D, Professor, Department of Philosophy and History (Kosice, Slovakia)
- Eberhardt Mona - Doctor of Psychology, Professor, Chair of General Psychology and Pedagogy (Munich, Germany)
- Kramarchuk Vyacheslav - Doctor of Pharmacy, Department of Clinical Pharmacy and Clinical Pharmacology (Vinnytsia, Ukraine)

«The scientific heritage»

Editorial board address: Budapest, Kossuth Lajos utca 84,1204

E-mail: public@tsh-journal.com

Web: www.tsh-journal.com